Sociaal en Cultureel Planbureau

Het culturele leven

10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's

Het culturele leven

10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's

Andries van den Broek
Yvette Gieles

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, november 2018

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2018
SCP-publicatie 2018-24
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: Ries van Wendel de Joode | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0890 5
NUR 740

Copyright
U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.
U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:
1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
2 u de bron vermeldt;
3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data
SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact
Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord		5
Samenvatting		6
1	Wat te weten over het culturele leven?	7
1.1	Wat waarover te weten?	7
1.2	Waarom meten?	8
1.3	Wat is het culturele leven?	9
1.4	Het culturele leven in 10 domeinen	10
1.5	Het culturele leven in 14 kernthema's	12
1.6	Spreiding van het culturele leven	15
1.7	Opbouw en verantwoording	16
	Noten	17
2	Culturele uitingen	19
	Kernthema 1 Uitingen zelf	19
	Kernthema 2 Uitingen via media	30
	Noten	37
3	Culturele infrastructuur	39
	Kernthema 3 Organisaties	40
	Kernthema 4 Geldstromen	49
	Kernthema 5 Arbeidsmarkt	58
	Kernthema 6 Beroepsonderwijs	66
	Kernthema 7 Cultuur in het onderwijs	69
	Kernthema 8 Mogelijkheden tot beoefening	74
	Noten	77
4	Culturele betrokkenheid	79
	Kernthema 9 Interesse	80
	Kernthema 10 Draagvlak	84
	Kernthema 11 Bereik via media	88
	Kernthema 12 Bezoek	97
	Kernthema 13 Beoefening in de vrije tijd	109
	Kernthema 14 Bestedingen	116
	Noten	119

5 Wat we weten van het culturele leven, en wat niet 122
5.1 Wat we weten van het culturele leven 123
5.2 Wat we niet weten van het culturele leven 126
5.3 Een bredere kennisagenda 129
Noot 133

Summary 134

Bijlage A Afbakening en inhoud van het begrip cultuur 135
Bijlage B Geraadpleegde personen 142

Literatuur 143

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau 148

Voorwoord

Het culturele leven is een belangrijk onderdeel van het maatschappelijk leven en voor velen ook van het individuele leven. Het heeft ruimtelijke, sociale en economische betekenis, het biedt mogelijkheden tot identificatie en discussie, tot ontspanning en (zelf)reflectie. In dit rapport presenteert het Sociaal en Cultureel Planbureau een model voor een periodieke rapportage over dat culturele leven, door tien culturele domeinen vanuit veertien kernthema's te bezien. Doordat dit model vervolgens is toegepast biedt dit rapport tevens een beeld van het culturele leven in Nederland.
Oogmerk was een evenwicht te vinden tussen compact en compleet. Het is niet moeilijk om meer invalshoeken en indicatoren te vinden dan hier aan de orde komen. Integendeel, de grootste uitdaging ligt er juist in om het culturele leven kernachtig in beeld te krijgen. Dat vergt keuzes. De belangrijkste keus is wat tot het culturele leven te rekenen en wat niet. Hier is gekozen voor een afbakening van het culturele leven als kunst, ontwerp en erfgoed. Dat is enerzijds een strikte opvatting, door noch de gehele creatieve sector noch het geheel aan media tot het culturele leven te rekenen. Anderzijds is dat culturele leven hier juist breed opgevat, door zowel populaire kunstvormen als bemoeienis met en beoefening van cultuur in de vrije tijd ertoe te rekenen. Het gaat om gecanoniseerde en populaire kunst, om materieel en immaterieel erfgoed, om gesubsidieerde en ongesubsidieerde cultuur, om professionele kunstenaars, programmeurs of curators en om bezoekers, vrijwilligers of beoefenaars (amators). De tweede keus is te bepalen wat over dit culturele leven te weten. Ook hier doet zich de spanning voelen tussen bondigheid en volledigheid. Er is gekozen voor om aan de hand van veertien kernthema's zicht te krijgen op culturele uitingen, op culturele infrastructuur en op culturele betrokkenheid. Ten derde ligt de focus in dit model en in dit rapport op het culturele leven zelf, niet op de condities die op dat leven van invloed zijn, noch op de betekenis of effecten van het culturele leven op andere aspecten van het maatschappelijk leven.
Om de materie met een open blik tegemoet te treden gold als vertrekpunt niet de vraag 'hoe te meten?' maar de vraag 'wat te weten?'. Op zoek naar een antwoord op die vraag is van gedachten gewisseld met tientallen personen uit allerlei geledingen van het culturele leven. Hen bedank ik graag voor hun bereidheid om met ons mee te denken. Ze reikten meer gezichtspunten aan dan in dit model voor een periodieke rapportage een plek konden krijgen. Het hier geschetste beeld geeft daarmee niet slechts aanleiding tot een bespiegeling over de bijeengebrachte informatie en de hiaten daarin, maar ook over een bredere kennisagenda. Een woord van dank ten slot aan degenen die op verzoek informatie deelden.

Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Op advies van de Raad voor Cultuur is het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap gestopt met de publicatie Cultuur in Beeld. Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft de handschoen opgepakt om een aanzet te geven tot een rapportage over het culturele leven. Dit rapport bevat een model voor een onafhankelijke periodieke overzichtsstudie. Startpunt was de vraag welke informatie zo'n overzicht zou moeten bevatten, nadrukkelijk zonder uit te gaan van de informatie die er al lag. De openingsvraag was: 'Wat zou er idealiter over het culturele leven te weten zijn?'. Het hier gepresenteerde en gehanteerde model bestaat eruit het culturele leven in kaart te brengen door tien culturele domeinen te bezien vanuit het perspectief van veertien kernthema's.
Gerangschikt naar kunst, ontwerp en erfgoed gaat het om de volgende tien domeinen: podiumkunst, beeldende kunst, literatuur, film & videokunst, architectuur, design, digitale cultuur, roerend erfgoed, onroerend erfgoed en immaterieel erfgoed. De veertien kernthema's van waaruit die domeinen te bezien zijn een uitwerking van de driedeling culturele uitingen, culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid. Het betreft: culturele uitingen zelf, uitingen via media, organisaties, geldstromen, arbeidsmarkt, beroepsonderwijs, cultuur in het onderwijs, mogelijkheden tot beoefening in de vrije tijd, interesse, draagvlak, bereik via media, bezoek, beoefening en bestedingen.
Deze aanpak om het culturele leven in kaart te brengen is vervolgens toegepast. Gaandeweg bleek er over sommige kernthema's en domeinen meer bekend te zijn dan over andere. Met name over de culturele domeinen binnen ontwerp (architectuur, design en digitale cultuur) en over het immaterieel erfgoed is (ons) relatief weinig informatie bekend. Van de kernthema's geldt dit voor cultuureducatie op school, voor de mogelijkheden tot cultuurbeoefening in de vrije tijd, voor het draagvlak voor de diverse vormen van cultuur en voor particuliere culturele bestedingen. Informatie over het 'born digital' erfgoed is een aandachtspunt voor de nabije toekomst.
Anderzijds is veel ook wel bekend. Uit die informatie rijst het beeld dat het culturele leven in Nederland een groot reservoir aan culturele uitingen kent en dat velen via media, door bezoek of door beoefening deelgenoot van dat culturele leven zijn. Tevens is de infrastructuur in kaart gebracht, met aandacht voor onder meer organisaties, geldstromen en werkgelegenheid in het culturele leven.
Een rode draad door dit rapport is het aspect van spreiding. Aangestipt worden onder meer de geografische spreiding van culturele voorzieningen, de sociale spreiding van culturele betrokkenheid en de cultureel-etnische diversiteit van bemensing van culturele instellingen.

1 Wat te weten over het culturele leven?

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) 'is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid' (Wet op het specifiek cultuurbeleid: artikel 2).[1] Advisering over inhoudelijke kwaliteit en verscheidenheid van cultuuruitingen is bij de Raad voor Cultuur ondergebracht. Om te weten welke voorwaarden te scheppen voor instandhouding, spreiding en verbreiding van die uitingen, en om daarover het parlement te kunnen informeren, heeft het ministerie van ocw behoefte aan beleidsinformatie. Die informatie verzamelde en duidde ocw de afgelopen jaren zelf in de publicatie Cultuur in Beeld, bundelingen van talrijke gegevens over het culturele leven, ontleend aan uiteenlopende bronnen.
Het is echter niet gebruikelijk dat een ministerie zelf het belangrijkste overzicht van gegevens over het eigen beleidsterrein samenstelt en duidt. De Raad voor Cultuur schreef hierover: 'Het is van democratisch belang dat de analyse en presentatie van deze gegevens onafhankelijk en objectief plaatsvinden. Als de uitvoering bij een ministerie ligt, hoe integer ook van intentie en uitvoering, is politieke kleuring niet meer van een objectieve presentatie te onderscheiden' (Raad voor Cultuur 2015: 93). Enkele belangenorganisaties (FNV KIEM, Federatie Cultuur en Kunsten '92) in het culturele veld onderschreven de observaties van de Raad en voegden daaraan toe: 'Met alle waardering voor Cultuur in Beeld stellen we toch vast dat deze publicatie slechts een deel van de (gesubsidieerde) sector in beeld brengt' (FNV KIEM et al. 2015: 2).
Het rijk heeft al langere tijd het inhoudelijke kwaliteitsoordeel over subsidieaanvragen van culturele instellingen op afstand geplaatst en elders belegd. Bovenstaand advies van de Raad voor Cultuur is een oproep aan het rijk om dat model ook voor de selectie en interpretatie van beleidsinformatie te volgen door die elders te beleggen. ocw heeft daarop het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gevraagd het voortouw te nemen bij het vaststellen van kernindicatoren over cultuur. Dit rapport is daar het gevolg van. Overigens spreken we daarin bij nader inzien van kernthema's in het culturele leven, niet van kernindicatoren over cultuur.

1.1 Wat waarover te weten?

Ons uitgangspunt was dat het opzetten van een periodieke rapportage over het culturele leven een gedegen doordenking vergt van wat de moeite van het weten waard is. In eerste aanleg stelden we daarom de vraag 'wat te weten?' centraler dan de vraag 'wat te meten?', opdat niet het eenvoudig meetbare voorop zou komen te staan. Doordat iets al is gemeten kan het onbedoeld aan gewicht winnen, los van inhoudelijke overwegingen over de relevantie ervan. Vandaar het startpunt eerst stil te staan bij de vraag wat over het culturele leven de moeite van het weten waard is. Daartoe is met uiteenlopende mensen (zie bijlage

B) uit de cultuurwereld gesproken aan de hand van de open vraag: 'Wat vind jij dat er idealiter over het culturele leven te weten is?', waarbij werd benadrukt dat men zich niet door praktische overwegingen moest laten leiden. Pas in tweede instantie vroegen we hen om een reactie op de ideeën die bij ons op basis van een oriëntatie op (inter)nationale literatuur waren gerezen. Eigenlijk gaat het om een dubbele vraag: wat waarover te weten. Dat vergt ten eerste afbakening van het culturele leven door te benoemen over welke culturele domeinen het gaat (§ 1.3 en 1.4) en ten tweede een vaststelling van wat over die domeinen het weten waard is (§ 1.5).

1.2 Waarom meten?

Om desgewenst richting te kunnen geven aan ontwikkelingen in het culturele leven is het van belang om te weten hoe de zaken ervoor staan. Dat geldt voor overheden die zich de vraag stellen hoe ze het culturele leven van dienst kunnen zijn, maar ook voor andere stakeholders, zoals culturele instellingen, fondsen, opleidingsinstituten en koepelorganisaties. Daartoe is een goede informatiebasis nodig. Herhaalde waarnemingen (monitoring) geven een beeld van ontwikkelingen in het culturele leven en bieden de mogelijkheid tot benchmarking, door zichtbaar te maken hoe ontwikkelingen in delen van dat leven zich tot elkaar verhouden. Groeit bijvoorbeeld de belangstelling voor musea meer dan die voor podia, of groeit die voor popconcerten terwijl die voor klassieke concerten daalt? Wanneer er gelijksoortige informatie over andere maatschappelijke terreinen beschikbaar is, dient zich ook de mogelijkheid aan van externe benchmarking: hoe verhouden ontwikkelingen in het culturele leven zich tot die in andere terreinen van het maatschappelijk leven, bijvoorbeeld sport?
Een periodieke rapportage kan zaken aan het licht brengen waarvan men vindt dat die actie vergen. Wanneer daarop beleid is ingezet, biedt zo'n rapportage zicht op de mate waarin men de gestelde doelen heeft weten te realiseren. Overigens zijn er ook grenzen aan wat een periodieke rapportage vermag. Zo volgen er geen uitspraken over causaliteit uit. Dat twee aspecten van het culturele leven zich in dezelfde richting ontwikkelen, betekent niet dat het ene door het andere is veroorzaakt (net zomin als de daken nat worden omdat mensen een paraplu opsteken). Analyses van causaliteit zijn eventueel wel mogelijk op basis van materiaal uit zo'n rapportage, maar dat vergt separate studies. Het is dus ook niet mogelijk om op basis van monitoring uitspraken te doen over een verondersteld effect van cultuur op een ander terrein van het maatschappelijk leven, zoals sociale cohesie, gezondheid of werkgelegenheid. Dit is in dit rapport eens te meer niet het geval omdat we deze 'externe' grootheden bij het opstellen van de kernthema's niet hebben meegenomen. We beschouwen dergelijke externe effecten niet als deel van het culturele leven zelf. Evenmin als het cultuurbeleid, dat we als deel van de context van het culturele leven zien.

1.3 Wat is het culturele leven?

Iedere term en iedere afbakening sluit dingen uit en sluit dingen in. Met de keus voor 'het culturele leven' beogen we een term te introduceren die enige afstand bewaart tot de economische connotaties van de term 'de culturele sector' en tot de institutionele connotaties van de term 'het culturele veld'. Door te spreken van het culturele leven beogen we enkele niet-financiële en niet-institutionele facetten van cultuur in te sluiten, zoals bezoek, vrijwillige inzet en beoefening uit liefhebberij, evenals culturele activiteiten die (nog?) niet in geldelijke stromen of formele vormen gestold zijn.
Ongeacht de gekozen term blijft het de vraag wat tot cultuur te rekenen en wat niet. Over de betekenis en breedte van het begrip cultuur is veel gedacht, gesproken en geschreven. De breedste betekenis heeft het begrip cultuur in het antropologisch en sociologisch gebruik van dat woord. Daar omvat cultuur alles wat de mens doet met en toevoegt aan de natuur: het in cultuur brengen van natuur, de artefacten die mensen voortbrengen en de activiteiten die zij ontplooien. Oftewel: alledaagse gebruiksvoorwerpen en alledaagse omgangsvormen en gebruiken. Cultuur betreft dan hoe mensen zich kleden, wat en hoe ze eten, wat ze doen in hun vrije tijd en hoe ze met elkaar omgaan. Het hele leven is cultureel en 'het culturele leven' is geen verbijzondering meer van 'het leven'.
Hier hebben we gezocht naar een afbakening van het culturele leven als een zinvolle specificatie of deelverzameling van het leven in het algemeen. Op zoek naar zo'n specifiekere definitie van cultuur stuit men op menige verhandeling met wisselende afbakeningen en op een enkele empirische verkenning. Het begripsmatige overzicht in bijlage A bevat daar een bloemlezing van. Daaruit volgt geen eenduidig beeld van wat onder cultuur te verstaan. Wie het woord cultuur gebruikt moet zelf een afbakening kiezen, wetende dat die per definitie voor discussie vatbaar is.

Kunst en cultuur

Verwarrend is het vaak in één adem genoemde begrippenpaar 'kunst en cultuur', als waren het twee naast elkaar staande grootheden. Wij kiezen ervoor kunst als een deel van cultuur te zien. Daarmee is bovendien gezegd dat we blijkbaar meer tot cultuur rekenen. Dat is inderdaad het geval, we rekenen ook erfgoed tot cultuur. Kenmerkend voor kunst is de artistieke dimensie, kenmerkend voor erfgoed de historische dimensie. Ook over deze dimensies, en over de afbakeningen ervan, valt naar hartenlust te theoretiseren en te twisten. Wij kiezen voor een pragmatische insteek. Bij kunst is het de vraag of iets tot een van de volgende disciplines te rekenen is: podiumkunst, beeldende kunst, literatuur, en film en videokunst. Bij erfgoed gaat het om materieel (roerend en onroerend) en immaterieel erfgoed.
Waar het in het heden om kunst gaat, onder weglating van niet-artistieke voorwerpen en gebruiken, gaat het bij erfgoed niet alleen om kunst uit het verleden, maar ook om voorwerpen en gebruiken uit vroeger tijden. Daarmee leunt de afbakening van erfgoed wat meer op de bredere antropologische of sociologische invulling van het begrip cultuur. Op de grens van kunst en erfgoed speelt de discussie wanneer kunst uit het verleden tot het

erfgoed begint te behoren. In het verleden werd bij gebouwen wel een leeftijdsgrens van vijftig jaar gehanteerd, bij film doet momenteel een grens van zeven jaar opgeld. We rekenen nu uitgevoerde en tentoongestelde kunst uit vroeger jaren tot kunst, ook als die uit het verleden stamt.

Creatieve sector en media

Het is internationaal gebruik om ook de creatieve sector of creatief-zakelijke dienstverlening en de media tot cultuur te rekenen, dan wel ze samen als 'de culturele en creatieve sector' te presenteren (zie bijlage A). Die lijn volgen wij maar zeer ten dele.
De creatieve sector of creatief-zakelijke dienstverlening wordt wel tot cultuur gerekend vanwege de symbolische betekenisgeving. Dat argument zet evenwel de deur open om nagenoeg alle gebruiksvoorwerpen tot cultuur te rekenen. Veel, zo niet alle, producten, ook van winkelketens als HEMA en Flying Tiger, zijn fraaier vormgegeven dan hun functie vereist. Tal van producten, van horloges tot sportschoenen, zijn 'geladen' met symbolische betekenis. Door dat allemaal tot cultuur te rekenen gaat dat begrip zo veel omvatten dat het aan betekenis verliest. Anderzijds gaat het te ver om geen enkele creativiteit buiten kunst in engere zin tot cultuur te rekenen. Daarom scharen we naast kunst en erfgoed ten derde en ten slotte ook ontwerp tot het culturele leven: architectuur, design en digitale cultuur. Hoewel het bij ontwerp niet om *art-for-art's-sake* gaat, rekenen we de esthetische dimensie die het functionele verre te boven gaat wel tot het culturele leven.
Niet ieder drukwerk, niet ieder tv- of radioprogramma en niet iedere website staat primair in het teken van de artistieke, esthetische of historische dimensie. Media rekenen we slechts tot het culturele leven wanneer ze in functie van cultuur staan doordat er kunst, ontwerp of erfgoed wordt getoond of besproken.
Deze keuzes brengen nieuwe afbakeningsproblemen en discussiepunten met zich mee. Dat is ons liever dan het begrip cultuur op te rekken met zaken die in engere zin niet cultureel zijn.[2]

1.4 Het culturele leven in 10 domeinen

Dit brengt ons tot de afbakening dat cultuur zowel kunst als ontwerp en erfgoed omvat.[3]
Daarbinnen onderscheiden we tien culturele domeinen:

- kunst (artistieke dimensie):
  - podiumkunst;
  - beeldende kunst;
  - literatuur;
  - film en videokunst;
- ontwerp (esthetische dimensie):
  - architectuur;
  - design;
  - digitale cultuur;

- erfgoed (historische dimensie):
  - roerend erfgoed;
  - onroerend erfgoed;
  - immaterieel erfgoed.

Kunst

Kunst leggen we uiteen in de culturele domeinen podiumkunst, beeldende kunst, literatuur, en film en videokunst. We sluiten aan bij afbakeningen en benamingen die cultuurfondsen van hun werkterrein hanteren:

- Podiumkunst omvat muziek, muziektheater, dans en theater.[4] Deze disciplines omvatten een breed spectrum van genres, waaronder repertoiretoneel, popmuziek, opera en ballet. Bij podiumkunst maken we, waar mogelijk, onderscheid tussen gecanoniseerd en populair.
- Beeldende kunst betreft teken-, schilder- en grafische kunsten, beeldhouwkunst, (sociale) sculptuur en installatiekunst, conceptuele kunst, performancekunst, *artistic research*, niet-traditionele vormen van beeldende kunst, fotografie, audiovisuele, digitale en (nieuwe) mediakunst, beeldende kunsttoepassingen en kunst in de openbare ruimte.[5]
- Literatuur omvat literair proza (fictie en non-fictie), literaire vertalingen, poëzie, kinder- en jeugdboeken (inclusief geïllustreerde kinder- en jeugdliteratuur) en Friese letterkunde (Nederlands Letterenfonds 2011).
- Film en videokunst betreft speelfilms, documentaires, animatiefilms, filmisch experiment en korte films.[6]

Ontwerp

Bij ontwerp onderscheiden we de domeinen design, architectuur en digitale cultuur, waarbij we opnieuw aansluiten bij de wijze waarop fondsen en koepelorganisaties in deze domeinen hun werkterrein omschrijven:

- Architectuur betreft architectuur, stedenbouw, interieur-, tuin- en landschapsarchitectuur.[7]
- Design omvat mode, accessoires en sieraden; textiel-, glas- en keramiekvormgeving; grafische vormgeving, typografie, visuele communicatie, interactief en information design; animatie, illustratie, strip en *graphic novel*; product-, meubel- en industriële vormgeving, interieur- en ruimtelijk ontwerp, tentoonstellingsontwerp, lichtontwerp, scenografie, *social design* en aanverwante disciplines.[8]
- Digitale cultuur heeft betrekking op ‘artistiek, innovatief en kritisch onderzoek door middel van of geïnspireerd door hard- en softwareontwikkeling’.[9] Binnen die bandbreedte kiezen wij wel voor games (als entertainment) en toepassingen in architectuur, en niet voor toepassingen in de biotechnologie en zorg. Op het snijvlak met film bevinden zich digitale vorm- en interactie-experimenten binnen het documentaire genre.

Erfgoed

Bij erfgoed maken we onderscheid tussen roerend, onroerend en immaterieel erfgoed. Hiermee sluiten we aan bij de gehanteerde definitie van cultureel erfgoed in de Erfgoedwet[10] en bij de categorieën in de Erfgoedbalans (OCW 2017b).

- Bij roerend erfgoed gaat het om verplaatsbare objecten met een culturele en historische betekenis. Het betreft kunstobjecten, maar ook gebruiksvoorwerpen zoals meubels, kleding of machines. Ook mobiel erfgoed behoort tot deze categorie (OCW 2017b: 56).
- Onroerend erfgoed omvat gebouwd erfgoed, archeologische monumenten en historische vindplaatsen, stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen (OCW 2017b: 16).
- Immaterieel erfgoed betreft sociale gewoonten, voorstellingen, rituelen, tradities, uitdrukkingen, bijzondere kennis en/of vaardigheden die gemeenschappen en groepen erkennen als een vorm van cultureel erfgoed (OCW 2017b: 78).

Levend erfgoed in de vorm van oude planten- en dierenrassen hebben we buiten beschouwing gelaten.[11] Het onderwerp *born digital* erfgoed (webarchivering, webarcheologie) stippen we aan, maar heeft nog geen grote plaats, terwijl al wel duidelijk is dat dit aspect van erfgoed in de toekomst aan belang gaat winnen.

1.5 Het culturele leven in 14 kernthema's

Hiermee is afgebakend waarover we dingen willen weten: over kunst, ontwerp en erfgoed, met daarbinnen tien domeinen. De volgende stap is om vast te stellen wat we daarover willen weten. Hiertoe onderscheiden we veertien kernthema's, geordend naar culturele uitingen, culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid. Culturele uitingen omvatten alle culturele artefacten en voorstellingen, inclusief immaterieel erfgoed. Culturele infrastructuur verwijst naar de organisatievormen die het culturele leven mogelijk maken, door kunst, ontwerp en erfgoed te maken, te behouden en te tonen. En culturele betrokkenheid betreft alle vormen van interesse in cultuur vanuit de bevolking. Steeds zijn er raakvlakken: roerend erfgoed (culturele uiting), bijvoorbeeld, veronderstelt behoud en presentatie (culturele infrastructuur) om er fysiek of digitaal mee in aanraking (culturele betrokkenheid) te kunnen komen. De uitvoering van een toneelstuk (culturele uiting) veronderstelt een gezelschap, theater (culturele infrastructuur) en publiek (culturele betrokkenheid).
De woorden waarmee we deze aspecten van het culturele leven benoemen zijn zo neutraal mogelijk gekozen. Termen als vraag en aanbod of consumptie mijden we vanwege hun economische connotaties. Het culturele leven heeft economische aspecten, maar onderscheidt zich juist doordat het niet uitsluitend om economische transactiewaarde gaat.
De term voorzieningen mijden we vanwege de connotatie van met overheidssteun in stand gehouden instellingen, wat evenzeer een te beperkt kader is, want veel van het culturele leven speelt zich daarbuiten af.
Binnen die drie aspecten van het culturele leven onderscheiden we in totaal veertien kernthema's. Het zijn vensters of perspectieven op de tien culturele domeinen:

- culturele uitingen:
  - cultuuruitingen;
  - cultuuruitingen via de media;
- culturele infrastructuur:
  - organisaties;
  - geldstromen;
  - arbeidsmarkt;
  - beroepsonderwijs;
  - cultuur in het onderwijs;
  - mogelijkheden tot beoefening (in de vrije tijd);
- culturele betrokkenheid:
  - interesse;
  - draagvlak;
  - bereik via media;
  - bezoek;
  - beoefening in de vrije tijd;
  - bestedingen.

Bij de aanvang van dit project spraken we nog van kernindicatoren. Gaandeweg kwamen we erachter dat die term het misverstand in zich herbergt dat het om onderwerpen zou gaan die zich in één enkel cijfer zouden laten vangen. Dat is niet zo, de diverse aspecten van het culturele leven zijn complexer en vergen meerdere indicatoren, reden om voor de term kernthema's te kiezen.
De veertien kernthema's zijn veertien vensters of perspectieven op het culturele leven. We brengen daarin geen weging aan. We maken evenmin een optelling tot één totaalcijfer. Het staat eenieder vrij om de kernthema's van hetzelfde gewicht te achten of aan het ene meer gewicht toe te kennen dan aan het andere. Ook voor statistische gegevens geldt soms het adagium *beauty is in the eye of the beholder*. In de veertien kernthema's ontbreken ambities en gevoelswarmte van overheidsbeleid (gemeenten, provincies, rijk en Europa), de politiek (politieke partijen) en het bedrijfsleven. Die zijn als context zeker belangrijk voor het culturele leven, maar zijn er daarmee nog geen onderdeel van. Consequenties als subsidies en sponsoring horen wel bij de geldstromen in het culturele leven.
Over de te kiezen kernthema's, wat er eventueel niet in thuis hoort of er juist in ontbreekt, is in de expertmeetings uitgebreid gesproken. Deze lijst van veertien kernthema's is ons inziens de optimale weerspiegeling van zowel onze gedachten als de input van de experts. De kernthema's hebben we concreet gemaakt door ze te vertalen in meetbare begrippen en daar gegevens over te vinden. De mate waarin dat mogelijk bleek en de inhoudelijke overwegingen waartoe de verzamelde informatie aanleiding geeft, komen in het slothoofdstuk ter sprake. De gehanteerde tijdshorizon gaat terug tot 2012, omdat menige tijdreeks dat jaar als beginpunt bleek te hebben. In enkele gevallen wijken we daar bij gebrek aan andere gegevens van af.

Schema 1.1

Structurering van informatie over het culturele leven: 14 kernthema's en 10 culturele domeinen

	culturele domeinen									
	kunst				ontwerp			erfgoed		
	podium-kunst	beeldende kunst	literatuur	film en video-kunst	architectuur	design	digitale cultuur	roerend erfgoed	onroerend erfgoed	immaterieel erfgoed
kernthema's										
culturele uitingen										
uitingen zelf	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
uitingen via media	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
culturele infrastructuur										
organisaties	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
geldstromen	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
arbeidsmarkt	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
beroepsonderwijs	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
cultuur in het onderwijs	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
mogelijkheden tot beoefening	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
culturele betrokkenheid										
interesse	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
draagvlak	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
bereik via media	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
bezoek	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
beoefening in de vrije tijd	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
bestedingen	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

Zowel nieuwe ontwikkelingen in het culturele leven, zoals de opkomst van nieuwe genres of verdergaande hybridisering, als nieuwe perspectieven op dat culturele leven vormen voor een periodieke rapportage een uitdaging. De invulling van de kernthema's kan dan ook niet in beton gegoten zijn, maar dient mee te bewegen met veranderingen in het culturele leven en in de perspectieven daarop. Mede om die reden hebben we in dit rapport nu en dan doorkijkjes naar nieuwe onderwerpen en naar nieuw onderzoek opgenomen die eigenlijk de generieke blik van een periodieke rapportage te boven gaan.

Elk van de veertien kernthema's heeft betrekking op het culturele leven zelf. De condities waaronder het culturele leven kan floreren en de betekenis of effecten van het culturele leven op de individuele en maatschappelijke kwaliteit van leven komen hier niet aan de orde. Ook beperken we ons tot het geven van informatie per kernthema, zonder te analyseren hoe ontwikkelingen in het ene kernthema met die in een ander kernthema samenhangen. Evenmin gaan we in op samenhangen tussen culturele domeinen. Dat zijn mogelijk wel onderwerpen voor latere verdiepende analyses.

1.6 Spreiding van het culturele leven

Dit rapport over het culturele leven beoogt compact en compleet het culturele leven in Nederland te beschrijven. In de toekomst zijn verdiepende thema's voorzien om op onderdelen verder te graven, hetzij door iets te beschrijven dat onderbelicht bleef, hetzij door voorbij de beschrijving tot verklaringen te komen, hetzij door op de betekenis van het culturele leven in te gaan.
Het aspect van spreiding of diversiteit is in het cultuurbeleid van groot gewicht. Waar mogelijk en geëigend besteden we er daarom aandacht aan. Zoals gememoreerd in de openingszin van dit hoofdstuk is in de Wet op het specifiek cultuurbeleid expliciet het 'sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen' vermeld. Recent is binnen de sociale spreiding het woord diversiteit (weer) in zwang, dat primair naar etnische diversiteit verwijst. Daarnaast is de geografische dimensie onverminderd actueel, gezien ook de volgende passage uit het actuele regeerakkoord: 'Het is belangrijk dat het kunst- en cultuuraanbod voor iedereen bereikbaar is, zowel in de Randstad als de regio'. Op het sinds kort in zwang geraakte begrip stedelijke culturele regio's kunnen we daarbij helaas niet ingaan, omdat nog weinig gegevens langs die logica zijn geordend.

1.7 Opbouw en verantwoording

Opbouw

Leidend in de volgorde waarmee de diverse onderwerpen hierna aan de orde komen zijn de veertien kernthema's, gegroepeerd in drie hoofdstukken over culturele uitingen, culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid:

- hoofdstuk 2: culturele uitingen:
  - kernthema 1: uitingen zelf;
  - kernthema 2: uitingen via media;
- hoofdstuk 3: culturele infrastructuur:
  - kernthema 3: organisaties;
  - kernthema 4: geldstromen;
  - kernthema 5: arbeidsmarkt;
  - kernthema 6: beroepsonderwijs;
  - kernthema 7: cultuur in het onderwijs;
  - kernthema 8: mogelijkheden tot beoefening in de vrije tijd;
- hoofdstuk 4: culturele betrokkenheid:
  - kernthema 9: interesse;
  - kernthema 10: draagvlak;
  - kernthema 11: bereik via media;
  - kernthema 12: bezoek;
  - kernthema 13: beoefening in de vrije tijd;
  - kernthema 14: bestedingen.

Binnen elk kernthema presenteren we achtereenvolgens informatie over kunst, over ontwerp en over erfgoed. Indien verfijndere informatie beschikbaar is, maken we daarbinnen onderscheid naar de tien culturele domeinen.[12] Tabellen in die drie hoofdstukken zijn genummerd onder verwijzing naar het betreffende kernthema (dus de eerste tabel over kernthema 1 is tabel K1.1).
In het slothoofdstuk staan we stil bij de inhoudelijke bevindingen op basis van de beschikbare informatie, bij lacunes in die informatie, bij vraagstukken voor een bredere kennisagenda cultuur en bij het vervolg op dit rapport over het culturele leven.

Verantwoording

Aan dit rapport liggen twee typen informatieverwerving ten grondslag: een consultatie van mensen uit het culturele leven over wat te weten en een inventarisatie van beschikbare informatie over dat culturele leven.
De consultatie kende drie stappen. In de eerste fase van dit project hebben we separaat gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van een aantal strategische partijen uit het culturele wereld: de Akademie voor Kunsten, de Boekmanstichting, de Federatie Cultuur, Kunsten '92, het ministerie van ocw, de Raad voor Cultuur, evenals de wetenschap in de persoon van Pascal Gielen. Onderwerpen van gesprek waren wat idealiter over het

culturele leven te weten en hoe het culturele leven af te bakenen. Ten tweede is in een reeks van groepsgesprekken met kenners uit de culturele wereld en met onderzoekers van daarbuiten in meer detail op deze onderwerpen ingegaan. Deze gesprekken stonden onder leiding van getrainde gespreksleiders, waarbij van een digitale werkvorm gebruik werd gemaakt. Men zat fysiek in dezelfde ruimte bijeen, ieder met een scherm en toetsenbord. Na een inleiding op het onderwerp werd men telkens eerst uitgenodigd om typend op een voorgelegde vraag of stelling te reageren. Dit heeft drie voordelen: ieder voor zich geeft men fris van de lever een antwoord zonder eerst al een ander antwoord gehoord te hebben, elke stem komt even helder door, en elk antwoord is direct ook digitaal vastgelegd. Daarna gaf de gespreksleider telkens de gelegenheid tot discussie, waarbij de gespreksleider onmiddellijk nieuw aangedragen gezichtspunten en voortschrijdende inzichten digitaal vastlegde. Ten derde is er tweemaal gesproken met een klankbordgroep, samengesteld uit personen uit diverse geledingen van de culturele wereld (zie bijlage B voor een lijst met gesprekspartners in de diverse gespreksronden). Behalve een longlist aan onderzoeksvragen die een periodieke rapportage te boven gaan, waarover in het slothoofdstuk meer, leverden deze gesprekken ook inzicht in wat men belangrijk vond om te weten en in hoe men over de afbakening van het begrip cultuur dacht. Daaruit kwam echter geen eenduidig beeld naar voren, net zomin als uit de literatuuroriëntatie (zie bijlage A). Dit noodzaakte ons om zelf een afbakening te kiezen.

Behalve op die consultatie berust dit rapport op een inventarisatie van beschikbare informatie. Deels zijn onderzoeksgegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau zelf ingezet, te weten bij diverse aspecten van culturele betrokkenheid. Voor het overige hebben we gebruikgemaakt van beschikbare informatie van derden, soms op verzoek als maatwerk geleverd.[13] Die afhankelijkheid van informatie van derden is niet per definitie een probleem, maar is evenmin onproblematisch. Het belangrijkste bezwaar van de Raad voor Cultuur tegen de constructie dat het ministerie van ocw met de publicatie Cultuur in Beeld zelf verslag deed van het reilen en zeilen van het culturele veld, was dat de selectie en interpretatie van gegevens, 'hoe integer ook van intentie en uitvoering', mogelijk door belangen zou kunnen zijn gekleurd (Raad voor Cultuur 2015: 93). Dat geldt echter in gelijke mate ook voor wat organisaties uit het veld over zichzelf rapporteren. Vooropstellend dat we bij het samenstellen van dit rapport zelfstandig hebben geopereerd en geen pogingen tot beïnvloeding hebben ondervonden, is het ontegenzeglijk zo dat we voor een niet onbelangrijk deel afhankelijk zijn van gegevens die door belanghebbende derden zijn verzameld. Behalve bij cijfers waar ook het Centraal Bureau voor de Statistiek bij betrokken is, is er geen sprake van een onafhankelijke kwaliteitsborging van die informatie. Naar de toekomst toe is dit een punt dat aandacht verdiend.

Noten

1 wetten.overheid.nl/BWBR0005904/2016-07-01 (geraadpleegd 6 maart 2018).

2 De grens is overigens niet hard te trekken, zoals tweevoudig geïllustreerd door een citaat van de Delftse industrieel Van Marken, die in 1898 tevreden vaststelde dat door in reclame voor slaolie samen te werken met mensen als Jan Toorop 'de oliefabriek zich thans mag verheugen in verschillende reclameplaten die zonder twijfel kunstproducten mogen worden genoemd' en door het gegeven dat het

Delftse museum De Prinsenhof in de zomer van 2018 een overzichtstentoonstelling over Art Nouveau-reclameaffiches inrichtte (het citaat is ontleend aan die museumopstelling).

3 Deze driedeling en deze drie termen hadden we al gekozen voordat ze ook centraal bleken te staan in het begin 2018 uitgezonden televisieprogramma *Het pronkstuk van Nederland*.

4 fondspodiumkunsten.nl/nl/over_het_fonds/ en cultuur.nl/adviezen/podiumkunsten/item19 (geraadpleegd 13 augustus 2018).

5 www.mondriaanfonds.nl/aanvragen/algemene-voorwaarden-en-werkwijze-mondriaan-fonds/ (geraadpleegd 13 augustus 2018).

6 www.filmfonds.nl/page/2633/over-het-fonds (geraadpleegd 13 augustus 2018).

7 stimuleringsfonds.nl/nl/subsidies/deelregeling_architectuur/ (geraadpleegd 13 augustus 2018).

8 stimuleringsfonds.nl/nl/subsidies/deelregeling_vormgeving/ (geraadpleegd 13 augustus 2018).

9 stimuleringsfonds.nl/nl/subsidies/deelregeling_digitale_cultuur/ (geraadpleegd 13 augustus 2018).

10 www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/erfgoedwet (geraadpleegd 6 maart 2018).

11 In een eerdere studie besteedde het SCP daar wel aandacht aan (Van den Broek en Van Houwelingen 2015).

12 Bij de kernthema's over media (2 en 11) hebben we ervoor gekozen om de typen media (print, omroep en internet) leidend te maken, bij de kernthema's over onderwijs (6 en 7) is het type onderwijs leidend. Waar mogelijk is de volgorde die van kunst, ontwerp en erfgoed, op onderdelen aangevuld met een blik op spreiding. In een enkel geval is alleen algemene informatie voor handen en is nadere onderverdeling naar kunst, ontwerp en erfgoed nauwelijks mogelijk.

13 In sommige gevallen wordt in de hoofdstukken hierna een schatting door een organisatie uit het veld vermeld. Wanneer we daarbij geen expliciete verwijzing geven naar een openbaar beschikbare bron is die schatting afkomstig uit persoonlijke communicatie met een vertegenwoordiger van die organisatie.

2 Culturele uitingen

In het culturele leven draait het om culturele uitingen. Die zijn er in heel veel gedaanten: toneel- en muziekstukken (van opera tot rap) en uitvoeringen ervan, schilderijen, foto's, beelden, films, literaire werken, vormgeving, historische voorwerpen en gebouwen evenals tradities en ambachten. Presentie en presentatie van die uitingen kunnen twee vormen aannemen: de uiting zelf en de verspreiding ervan via de media. Culturele uitingen in die twee gedaanten komen in de eerste twee kernthema's aan de orde.

- kernthema 1: uitingen zelf
- kernthema 2: uitingen via media

Anders dan bij culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid dient zich bij culturele uitingen geen verdere logische onderverdeling dan deze twee kernthema's aan. Wie zich een cijfermatig beeld wil vormen van het totaal aan culturele uitingen in Nederland stuit op het gegeven dat daarover niet altijd heel veel informatie beschikbaar is. Vanwege de aan subsidies verbonden verantwoordingsplicht is er vooral informatie over gesubsidieerde uitingen. Gegevens over culturele uitingen op de vrije markt zijn daarentegen schaarser, deels vanwege bedrijfsvertrouwelijkheid, deels omdat die gegevens slechts met grote inspanning te vergaren zijn. Het beeld is derhalve verre van compleet.
Dat geldt grosso modo eveneens voor culturele uitingen via de media: in boeken, kranten en tijdschriften of op radio, televisie en internet. Lang niet alles is in kaart gebracht.

Kernthema 1 Uitingen zelf

In de stad Groningen is ooit geprobeerd gedurende twee weken het gehele muzikale leven in kaart te brengen. Het bleek om bijna 300 optredens te gaan, in 24 genres en op zeer verschillende locaties (Bisschop Boele 2010). Op de website van de vvv kan men terecht bij een online agenda met tips voor uitjes, waaronder ook culturele: film, muziek, tentoonstelling en theater. Voor donderdag 26 april 2018 bevatte die agenda 106 muzikale suggesties ergens in Nederland, van 'gezellig zingen met het Aanschuifkoor' tot een uitvoering van het Concertgebouworkest. En dan was deze lijst, naar we aannemen, nog verre van compleet, want lang niet elk café, podium of schuurfeest zal zich er melden, terwijl in sommige kringen, bijvoorbeeld onder mensen met een niet-westerse achtergrond (Pires 2001), een circuit van feesten en concerten in eigen kring bestaat op andere plekken dan podia en cafés. Er bestaat kortom geen overzicht van muzikale uitingen in Nederland, zelfs niet op een enkele dag. Laat staan dat zoiets bekend zou zijn voor alle kunst, alle ontwerp en alle erfgoed op alle gangbare en minder gangbare locaties gedurende alle dagen van het jaar. Wel beschikbaar zijn tellingen van uitingen afkomstig van (leden van) koepelorganisaties en branche-instellingen, al dan niet aangevuld door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Verder brengt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed veel gegevens over het materiële erfgoed bijeen.

Kunst

In iedere kunstdiscipline zijn typen uitingen te onderscheiden die voor die discipline kenmerkend en in zekere zin beeldbepalend zijn. Bij podiumkunst gaat het om voorstellingen en concerten, bij beeldende kunst om objecten als schilderijen, beelden en foto's, bij literatuur om boeken en bij film en videokunst om uitingen met die namen.

Podiumkunst

Over podiumkunsten is gedeeltelijke informatie beschikbaar over het aantal uitvoeringen en over het aantal producties en premières. Het zwaartepunt ligt daarbij op het aanbod van (gesubsidieerde) theaters, podia en festivals die zijn aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD, 104 leden) en de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals (VNPF, medio 2018 121 leden, 58 podia en 47 festivals). Over de bespelers van theaters is informatie beschikbaar betreffende de gesubsidieerde gezelschappen en – beperkt – uit de hoek van de Vrije Theaterproducenten (VVTP, 19 leden in 2017). Menig klein theater, podium en festival is overigens niet bij de twee genoemde brancheorganisaties aangesloten, zodat het beeld niet compleet is. Zo zijn er veel dance-festivals, die veelal niet zijn aangesloten bij VNPF. Evenmin zijn met deze cijfers optredens van bandjes op kleine podia, kleine festivals en in kroegen in kaart gebracht, net zomin als uitvoeringen van amateurensembles en amateurtoneelgezelschappen in oude kerkgebouwen, kleine theaters of andere speelplekken.
Jaarlijks zijn er in Nederland ruim 50.000 door het CBS als professioneel aangemerkte[1] optredens of uitvoeringen (tabel K1.1). Het aantal uitvoeringen gaf in 2013 een dip te zien, en lag in eerdere jaren nog hoger, maar vertoont sindsdien weer een stijgende lijn. Vanuit speelplekken bezien waren er op de VSCD-podia in 2017 een kleine 29.000 optredens, ruim 4.000 minder dan in 2012 maar al weer iets meer dan in 2015 en 2016. Op de 51 VNPF-podia vonden in 2017 ruim 9.500 muziekactiviteiten plaats binnen de eigen concertzalen van de podia. Buiten de eigen zaal organiseerden de podia nog eens 2.148 muziekactiviteiten. Activiteiten bestaan vaak uit meerdere optredens, zoals bijvoorbeeld een voorprogramma en een hoofdact of een indoor festival. Daarnaast organiseerden diverse concertorganisatoren grote 199 concerten, waarvan 180 popconcerten, op de evenementenlocaties AFAS Live en Ziggo Dome, in stadions als Gelredome, Philips Stadion en Johan Cruijff ArenA alsook op locaties als Goffertpark, Malieveld en 't Vrijthof (geen van alle lid van VNPF). Dat laatste lijkt weinig, maar zoals bij latere kernthema's zal blijken legt hun massa wel degelijk gewicht in de schaal. In dat circuit vonden ook enkele klassieke muziekoptredens plaats (André Rieu).
Over ontwikkelingen in het aantal popconcerten valt moeilijk iets te zeggen. De aantallen grote concerten zijn eerder dan in 2017 niet in kaart gebracht, terwijl de bruto trend in het aantal concerten op VNPF-podia wordt vertekend door tijdelijke sluitingen in verband met ver- en nieuwbouw. Uit gegevens op basis van een panel van VNPF-zalen valt op te maken dat het aantal concerten tussen 2012 en 2017 met eenachtste groeide, en het aantal clubavonden daalde (maatwerk APE).

Van de aanbodkant is bekend dat circa 20.000 optredens en uitvoeringen mede mogelijk zijn dankzij rijkssubsidies (via de Basisinfrastructuur of via het Fonds Podiumkunsten). Van het aantal theatervoorstellingen dat vrije theaterproducenten zonder subsidie maken, is ons geen totaaloverzicht bekend. Uit de gegevens van negen producenten die lid zijn van de VVTP blijkt dat zij in 2017 251 producties en ruim 9.000 uitvoeringen op de planken brachten. Dit is een forse stijging (+73%) van het aantal producties sinds 2012. Ook het aantal uitvoeringen neemt toe vanaf 2012 (+43%), maar minder hard dan het aantal producties, waardoor het aantal uitvoeringen per productie vanaf 2012 afneemt (maatwerk APE). In 2017 gingen in Nederland 844 theatervoorstellingen in première. Hiervan waren er 336 (mede)gefinancierd door het rijk of een gemeente via een meerjarige subsidie aan de producent. Terwijl het aantal producties van BIS/FPK producenten stijgt, laat het aantal uitvoeringen een wisselend beeld zien en neemt ook bij gesubsidieerde producenten het gemiddeld aantal uitvoeringen per productie af.

Tabel K1.1
Podiumkunst, 2012-2017 (in aantallen)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitvoeringen/producties						
uitvoeringen (optredens/ voorstellingen – professioneel)(a)	54.880	50.692	51.883	52.104	53.413	
producties BIS/FPK(theater en muziek) (b)				1.500	1.546	2.080
Nederlandse producties/premières theater (c)						844
theaterproducties (excl. muziek) van structureel gesubsidieerde instelling (BIS, FPK of gemeente) (c)					263	336
uitvoeringen VSCD-podia (inclusief amateur)	33.225	33.382	29.801	27.975	27.975	28.898
VNPF-podia (muziekactiviteiten in eigen zaal) (d)						9.571
grote concertzalen en stadions (e)						199
producenten						
uitvoeringen BIS/FPK (theater en muziek) (b)		16.081	15.555	16.448	15.809	20.078

* BIS: Basisinfrastructuur; FPK: Fonds Podiumkunsten; VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.

Bron: a: CBS Statline; b:Gerdes et al. (2014) en (2015), Bongers et al. (2016) en (2017), maatwerk APE; c: Theaterjaarboek; d: VNPF (2018); e: vvem.nl/nieuws/branchecijfers-2017-200-grootste-concerten-trekken-26-miljoen-bezoekers/ (geraadpleegd 3 oktober 2018)

Beeldende kunst

Wat beeldende kunst betreft is vooral over collecties en tentoonstellingen in musea en presentatie-instellingen[2] informatie beschikbaar, en op basis van periodiek onderzoek ook over galeries. Over presentatie-instellingen zijn geen integrale, meerjarige gegevens

beschikbaar. Deze groep instellingen is gevarieerd, zowel qua organisatie-omvang als activiteiten. Wel is het aantal presentaties geanalyseerd met behulp van een panelaanpak. Hieruit blijkt dat het aantal presentaties in deze instellingen tussen 2012 en 2015 toeneemt. Daarna zet een daling in, die in 2017 wat lijkt te stabiliseren. De daling tussen 2015 en 2016 kwam vooral door een teruglopend aantal presentaties bij één van de instellingen in het panel met veel presentaties (maatwerk APE). Wat zich in ateliers afspeelt is niet in kaart gebracht. Evenmin is er een overzicht van de productie van beeldend kunstenaars en van hoe vaak zij zich in galeries, horeca en presentatie-instellingen of op beurzen presenteren, net zomin als van Open Atelierroutes en kleinschalige beeldende kunstevenementen. Ook naar het aantal beeldende kunstobjecten in de openbare ruimte is het gissen: sommige gemeenten en provincies houden een overzicht bij, een landelijk overzicht ontbreekt echter.

Volgens een branchemonitor over 2014 organiseerden 475 galeries in dat jaar naar schatting circa 2.500 exposities (tabel K1.2). Op basis van een op andere leest geschoeide branchemonitor over 2017 zouden dat er in dat jaar circa 4.500 geweest zijn in minder galeries. Hier is waarschijnlijk meer sprake van een trendbreuk in de meting dan van bijna een verdubbeling. Galeries etaleren in grote meerderheid schilder- en tekenkunst (85%), en in kleinere meerderheden ook beeldhouwkunst (64%) en fotografie (58%). Minder vaak komen in galeries grafiek (41%), installaties (33%) en mediakunst (26%) aan bod (De Jong en Wolters 2017). Daarnaast kent Nederland enkele tientallen bedrijfscollecties.

Tabel K1.2

Beeldende kunst, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
tijdelijke tentoonstellingen in Nederland (a)				680	717	
exposities in galeries (b)			ca. 2.500			ca. 4.500
bedrijfscollecties, leden VNBC (c)			53	50		

Bron: a: maatwerk CBS (voorlopige cijfers); b: De Jong en Wolters (2017) en Van der Valk (2014); c: www.cultuurindex.nl/sector/beeldende-kunst (geraadpleegd 17 augustus 2018)

Literatuur

KVB Boekwerk, het kennis- en informatiecentrum voor de boekensector, beschikt over meerjarige cijfers over aantallen Nederlandstalige titels (minstens één exemplaar verkocht, papier of e-book) en aantallen nieuw verschenen Nederlandstalige titels in het segment algemene boeken (dus met uitzondering van schoolboeken en wetenschappelijk boeken).[3] Het aantal courante Nederlandstalige titels berust op verkoopgegevens uit het vak. Het gaat om titels waarvan in een jaar minstens één exemplaar is verkocht. Vanaf 2012 ging het jaarlijks om ruim 130.000 titels (tabel K1.3). Hierin zijn vertalingen meegeteld. Verkochte e-books zijn eveneens in deze tellingen verdisconteerd. Daarnaast bestaat in antiquariaten, al dan niet op internet, in kringloopwinkels en op rommelmarkten nog een aanzienlijk

aanbod van tweedehands boeken, inclusief niet langer actuele titels die nieuw niet meer verkrijgbaar zijn.
Het is mogelijk om daarbinnen een deelverzameling te maken van wat als literair-culturele titels te boek staat. Deze verbijzondering is gebaseerd op de codes uit de Nederlandstalige Uniforme Rubrieksindeling (NUR-codes) die uitgevers aan boektitels verlenen. Die deelverzameling omvat literaire romans, novellen, verhalen, gedichten, toneel- en liedteksten en literaire tijdschriften, maar ook fictie in de bredere zin van het woord en boeken over cultuur, geschiedenis en maatschappij.[4]
Ruim de helft van de ruim 130.000 courante Nederlandstalige titels is door uitgevers als literair-cultureel aangemerkt. In 2017 werden daarvan ruim 75.000 titels (opnieuw inclusief vertalingen) minstens eenmaal verkocht. Het aantal verkochte literair-culturele titels (niet te verwarren met het aantal verkochte exemplaren) lag in 2017 hoger dan in 2012.

Tabel K1.3
Aantal Nederlandstalige boektitels, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Nederlandstalige titels*	131.295	133.727	132.155	130.786	131.646	133.046
Nederlandstalige literair-culturele titels*	72.428	74.469	74.059	73.284	74.065	75.167
waarvan kinderboeken*	25.925	26.626	26.746	26.799	27.426	28.058
waarvan fictie*	23.897	24.726	24.393	23.734	24.228	24.331
waarvan non-fictie*	22.884	23.398	23.210	23.108	22.712	23.060
nieuw verschenen Nederlandstalige titels (eerste druk, inclusief vertalingen)	11.567	10.327	10.553	10.821	10.465	10.672
nieuw verschenen Nederlandstalige literair-culturele titels (eerste druk, inclusief vertalingen)	6.256	5.759	5.821	6.125	6.208	6.123
nieuw verschenen oorspronkelijk Nederlandstalige literair-culturele titels (eerste druk, zonder vertalingen)	4.030	3.778	3.819	3.960	4.029	3.822

* Aantal boektitels waarvan minstens één exemplaar is verkocht

Bron: maatwerk KVB Boekwerk

De levendigheid van het actuele culturele leven komt beter tot uitdrukking in het aantal nieuw uitgegeven Nederlandstalige titels (eerste drukken, inclusief vertalingen). Dat aantal bedraagt jaarlijks ruim 10.000, waarvan door de bank genomen circa 6.000 titels als literair-cultureel zijn aangemerkt. Nog dichter op de huid van het Nederlandse culturele leven ligt het aantal oorspronkelijk in het Nederlands geschreven literair-culturele titels. Dat waren er in de jaren 2012-2017 door de bank genomen jaarlijks ruwweg 4.000. Elk van deze drie tellingen van nieuwe verschenen titels gaf een lichte daling te zien.

Film en videokunst

Het aantal filmvoorstellingen in Nederland per jaar is groot en groeide snel, van 9,5 miljoen voorstellingen in 2012 tot 14,5 miljoen in 2017 (tabel K1.4). Het aantal vertoningen van Nederlandse films is niet bekend. Jaarlijks zijn enkele honderden nieuwe filmtitels in Nederlandse bioscopen te zien. Dat aantal groeide de laatste jaren van 353 in 2013 naar 432 in 2017. Een deel daarvan betreft Nederlandse (co)producties, de laatste jaren gemiddeld ruim 50.

Tabel K1.4
Film, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
vertoningen totaal (× 1000) (a)	947	1.035	1.097	1.204	1.303	1.448
premières bioscoop (b)	364	353	362	371	407	432
Nederlandse premières (b)		57	57	55	51	54

Bron: a: maatwerk Nederlandse Vereniging van Bioscopen en Filmtheaters (NVBF) (door SCP bewerkt tot jaren van 52 weken); b: Filmfonds 2018

Ontwerp

Over het volume aan culturele uitingen op het vlak van ontwerp is de informatie dun gezaaid. In architectuur, design en digitale cultuur zijn weliswaar diverse koepelorganisaties actief, maar een overzicht van uitingen, of van presentaties van die uitingen, in die domeinen is ons niet bekend, behalve een schatting van het jaarlijkse aantal projecten van architecten. Zo bevatten de branchemonitor van de Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers (BNO), die zichzelf de grootste community van ontwerpers in Nederland noemt, en de Monitor Creatieve Industrie van iMMovator wel informatie op het vlak van andere kernthema's (organisaties, geldstromen en arbeidsmarkt), maar geen informatie over het volume aan uitingen (BNO 2018; Rutten en Koops 2014). Wellicht moet de conclusie zijn dat het niet zinvol is daarnaar te zoeken.

Architectuur

In het geval van architectuur is het aantal jaarlijks afgeronde projecten van architecten de enig beschikbare maatstaf. Dat aantal gaf tussen 2012 en 2017 een schommelende stijging te zien van 40.000 naar 50.000 (bron: maatwerk Branchevereniging Nederlandse Architectenbureaus. Dit betreft gebouwen, niet de inrichting ervan. Landschapsarchitectuur is er evenmin in verdisconteerd. Een gebouw staat langere tijd, dus voor de totale bijdrage van architectuur aan de kwaliteit van de publieke ruimte is het aantal afgeronde projecten (wat ook nog eens niet hetzelfde is als het aantal gebouwde projecten) eigenlijk maar magere indicator, te meer daar een beperkt aantal toonaangevende objecten gezichtsbepalend kan zijn voor de publieke ruimte.
Naast gebouwen zelf zijn er ook presentaties van architectuur, zoals jaarlijks de Dag van de Architectuur, met openstellingen van bouwplaatsen, en de tweejaarlijkse Internationale

Architectuur Biënnale. Ook zijn er zijn diverse lokale architectuurcentra die activiteiten ontplooien. Cijfers daarover zijn ons niet bekend.

Design

Design van Nederlandse bodem heeft met Gispen en Rietveld een lange geschiedenis. Eind vorige eeuw nam het een hoge vlucht en verwierf het internationaal bekendheid onder de verzamelnaam Dutch Design. Het aantal ontwerpen is vermoedelijk niet te tellen. Wel zijn er enkele kristallisatiepunten. Digitale voorbeelden zijn de website Dutch Design Daily, waar dagelijks een ander recent Nederlands ontwerp te zien is, de Dutch Design top 100, een overzicht van recent Dutch Design en presentaties op ARTtube,[5] al laten die elk slechts een topje van een ijsberg van onbekende omvang zien.
De Dag van het Ontwerp groeide vanaf 2005 uit tot de jaarlijkse Dutch Design Week in Eindhoven, georganiseerd door de Dutch Design Foundation. Dit is anno 2018 een internationaal evenement met presentaties van circa 2500 ontwerpers uit binnen- en buitenland. Verspreid over circa 100 locaties zijn er tentoonstellingen, lezingen, debatten en prijsuitreikingen (Dutch Design Awards).[6] Daarnaast kent ook de Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers enkele awards.[7]

Digitale cultuur

De born digital verschijningsvormen van cultuur zijn niet alleen gevarieerd, maar ook jong en in ontwikkeling. Zo is bij games het aanbod aan titels groot en groeiende, en de beschikbaarheid ervan vrijwel onbegrensd. Het online platform Steam bood in 2017 bijna 8.000 releases van entertainment games, gemiddeld 21 per dag.[8] Het is (ons) niet bekend welk aandeel van die games van Nederlandse makelij is. Ook is ons geen cijfermatig overzicht bekend andere uitingsvormen van digitale cultuur.

Erfgoed

In de erfgoedmonitor van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een aanzienlijke hoeveelheid informatie over culturele uitingen in de materiële domeinen van het erfgoed bijeengebracht. Daarmee vergeleken is het in kaart brengen van immaterieel erfgoed (nog?) veel minder uit de verf gekomen. De erfgoedmonitor is in de praktijk vooral een monitor van het materieel erfgoed. Over immaterieel erfgoed is de informatie ook elders dun gezaaid. Dit geldt ook voor gedigitaliseerd en born digital erfgoed dat uitsluitend in digitale vorm beschikbaar is, zoals websites, games en mediakunst. Steeds meer collecties van archieven, bibliotheken, media, musea en kennisinstellingen komen of zijn al digitaal en online beschikbaar. Hiermee groeit het digitale erfgoed. Bijna driekwart van de Nederlandse archieven verzamelt born digital erfgoed, ook enkele musea en bibliotheken doen dat (DEN 2017:9). Belangrijk voor het digitale geheugen van Nederland zijn de Koninklijke Bibliotheek en het Instituut voor Beeld en Geluid.[9] Dit instituut voor mediacultuur beheert een groeiende collectie born digital uitingen, zoals computergames, onlinevideo's en websites. Webarchivering ontwikkelt zich bij Beeld en Geluid en andere erfgoedinstellingen tot een nieuwe vorm van collectievorming. Een ander specialisme binnen het digitaal erfgoed

is de webarcheologie. Inmiddels hebben webarcheologen één stad en één sociaal netwerk 'digitaal opgegraven' om voor de vergetelheid te behoeden: De Digitale Stad en Hyves.

Roerend erfgoed

Het aantal culturele uitingen binnen het domein roerend erfgoed is heel groot en bedraagt vele miljoenen objecten (tabel K5.1). Behalve de vraag hoe dekkend gegevens hierover zijn speelt hier ook de vraag hoe interessant dit getal is. Een collectie van oude munten of van insecten kan al snel heel veel objecten omvatten, wat de vraag oproept of het niet beter is het aantal collecties te tellen. Maar dat roept ook weer vragen op, want wat is een collectie. Heeft een gemengd museum een enkele collectie of meerdere collecties? De opgave van het aantal collecties in musea (een kleine 700) doet vermoeden dat dit een weinig gespecificeerde opgave betreft die dicht tegen een telling van het aantal musea aanlicht (zie kernthema 3, waar we ingaan op de definitie van museum).
In de wereld van archieven hanteert men blijkbaar een andere definitie van een collectie, want alleen al digitaal spreekt men er van 54.000 archieven en collecties, met 183 miljoen beschrijvingen van archiefstukken. Hoeveel meters en terabytes archief Nederland in totaal telt is ons niet bekend. De aanwas van het Nationaal Archief in 2017 met 2.424,3 meter en 351,3 TB duidt erop dat het om grote collecties gaat (bron: maatwerk Nationaal Archief). Hierbij moet wel aangetekend worden dat het hier vooral om zogeheten overbrengingen gaat van overheidsdocumenten die niet vernietigd mogen worden.

Tabel K1.5
Roerend erfgoed, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
collecties van musea (a)				683	688	
gedigitaliseerde collecties van archieven (a)						54.000
items in collecties van musea (b)				74.500	83.800	
items in digitale collecties van archieven (in miljoenen) (b)						183
collecties mobiel erfgoed (a)		973.368			921.360	
museumnachtlocaties (a)	220	214	217	206	211	160
buitenlandse bruiklenen (a)	740	996	362	680	1.416	

Bron: a: erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 16 juli 2018); b: www.archieven.nl/nl (geraadpleegd 22 augustus 2018)

Onroerend erfgoed

Binnen het domein van het onroerend erfgoed heeft het rijk ruim 60.000 gebouwen als monument erkend en beschermd. Daarnaast zijn er 56.000 stedelijke monumenten, enkele honderden provinciale monumenten, een kleine 500 beschermde stads- en dorpsgezichten en zo'n 1450 archeologische rijksmonumenten (en een enkel provinciaal archeologisch monument). Trendgegevens over het tot monument verklaarde onroerend erfgoed laten in de voorbije jaren een graduele groei zien (tabel K1.6). Willemstad op Curaçao meegeteld

staan er tien Nederlandse erfgoederen op de werelderfgoedlijst van UNESCO, waaronder de Amsterdamse grachtengordel, de Beemster en het Woudagemaal.[10]
Op, of wellicht over, de grens van monument en evenement, zijn er ook dagen waarop onroerend erfgoed bij gelegenheid is opengesteld of extra in het zonnetje gezet, zoals de Nationale Molendag (in 2017: 679 locaties) of de Dag van het Kasteel (in 2017: 121 locaties).[11] Grootschaliger is de Open Monumentendag (die inmiddels overigens een weekend duurt). In 2015 openden bij die gelegenheid ruim 5000 monumenten die dag hun deuren.[12]

Tabel K1.6
Onroerend erfgoed, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
rijksmonumenten gebouwd	61.521	61.730	61.768	61.847	61.959	61.965
rijksmonumenten archeologisch	1.433	1.435	1.435	1.435	1.448	1.457
gebouwde provinciale monumenten			889	895	839	823
archeologische provinciale monumenten			5	5	5	7
gemeentelijke monumenten				55.801		
beschermde stads- en dorpsgezichten	445	458	462	468	470	472

Bron: erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 16 augustus 2018)

Immaterieel erfgoed

Aan immaterieel erfgoed in Nederland, ofwel tradities, ambachten en gebruiken – vroeger was de term folklore in zwang, later ook enige tijd de term volkscultuur – is menig artikel, website en boek gewijd. Onder de titel *Dit zijn wij* werd in 2010 een top 100 van tradities samengesteld, op basis van een enquête waarin mensen tien tradities konden noemen. Onbetwist nummer 1 was pakjesavond op 5 december, gevolgd door kerstmis, (toen) Koninginnedag en oud en nieuw (Strouken 2010: 7-10).[13] Met de omstreden figuur van zwarte piet is sinterklaasavond zonder twijfel ook de onbetwiste nummer 1 van de betwiste tradities, maar dat terzijde.[14]
Over immaterieel erfgoed is het (nog?) niet tot een gezaghebbend overzicht gekomen, mogelijk mede omdat het rijksbeleid voor immaterieel erfgoed in ons land nog tamelijk jong is (OCW 2017b: 83). Er is slechts beperkt kwantificering mogelijk, in de vorm van het aantal aanmeldingen van immaterieel erfgoed bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN).
Met de ondertekening in 2012 van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed verplichtte Nederland zich tot het inventariseren van dat erfgoed. Het KIEN beheert de daartoe in het leven geroepen Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland. Gemeenschappen die zich inzetten voor actieve borging van immaterieel erfgoed aan de hand van een erfgoedzorgplan, kunnen dat erfgoed in die inventaris bijschrijven. Medio 2018 waren er 142 geaccepteerde aanmeldingen. Dat aantal steeg in eerdere jaren van 6 in 2012 via 70 in 2014 naar 138 in 2017.[15] Dit duidt uiteraard eerder op de toenemende bekendheid van de inventaris dan op een groeiend aantal tradities. Het ambacht van mole-

naar staat inmiddels niet meer op de inventaris, want dat is door UNESCO bijgeschreven op de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Naast de inventaris onderscheidt het KIEN een netwerk, gebaseerd op een lichtere vorm van aanmelding, zonder de plicht van een erfgoedplan. Dat netwerk omvatte medio 2018 nog eens 99 uitingen. De aanmeldingen voor inventaris en netwerk zijn ongelijk verdeeld over de vijf door UNESCO gedefinieerde domeinen van immaterieel erfgoed, maar betreffen vooral sociale praktijken en traditionele ambachten (tabel K1.7). Bij het eerste UNESCO-domein (sociale praktijken) zijn tradities als fierljeppen en gabbercultuur aangemeld; bij orale tradities gaat het onder meer om West-Fries en stads- en dorpsomroepers, bij podiumkunsten om beiaardcultuur en Jan Klaassen, bij traditionele ambachten om weervissen en midwinterhoornbouw en bij kennis van de natuur om maasheggenvlechten en valkerij.[16]
Alles bijeengenomen zijn langs deze wegen 242 uitingsvormen van immaterieel erfgoed in beeld. Aangezien dit getal op zelfaanmelding berust, blijven alle niet aangemelde tradities in deze telling ongezien. Dit is dan ook ongetwijfeld geen compleet beeld van immaterieel erfgoed in Nederland. Een completer beeld is ons op dit moment niet bekend. De website van Crafts Council Nederland, platform voor het hedendaagse ambacht, bevat een opsomming van 46 ambachten.[17] In hoeverre deze lijst uitputtend is, kunnen wij niet beoordelen. Dat die lijst korter is dan het aantal bij het KIEN aangemelde ambachten lijkt te komen doordat die lijst generiekere aanduidingen van ambachten hanteert, zoals kantklossen, klokgieterij en houtsnijden (behalve twee plaatsgebonden vermeldingen: Staphorster Stipwerk en Delfts Blauw).

Tabel K1.7
Immaterieel erfgoed dat is aangemeld bij Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, augustus 2018 (in aantallen)[a]

	in KIEN-netwerk	op KIEN-inventaris	op UNESCO-lijst	totaal
sociale praktijken	58	100		158
orale tradities	5	2		7
podiumkunsten	8	7		15
traditionele ambachten	27	35	1	63
kennis van de natuur	16	7		23
totaal	99	142	1	242

a Optelling van de vijf afzonderlijke categorieën leidt tot hogere aantallen omdat sommige tradities onder twee domeinen genoemd zijn.

Bron: www.immaterieelerfgoed.nl/nl/netwerkinventarisregister (geraadpleegd 15 augustus 2018)

Een andere tastbare en zichtbare vorm van immaterieel erfgoed zijn optredens van *living history* of *re-enactment*.[18] Het kan gaan om kleine optredens met twee of drie re-enactors, maar ook om grote en soms meerdaagse evenementen, zoals op 26 en 27 mei 2018 het 450 jaar na dato naspelen van de slag bij Heiligerlee door ruim 500 re-enactors uit binnen- en buitenland. Over het aantal optredens in Nederland is ons geen overzicht bekend. De

websites van het Landelijk Platform Levende Geschiedenis, de Napoleontische Associatie der Nederlanden, de Vereniging Historische Militaria en de Nederlandse Vereniging voor Militaire Levende Geschiedenis – zestiende tot twintigste eeuw (MARS) geven (deels) wel indicaties van het aantal aangesloten verenigingen en van het totale aantal leden daarvan (zie daarover het kernthema over cultuurbeoefening), maar niet van het aantal optredens waarin historische gebeurtenissen worden nagespeeld.[19]

Spreiding van uitingen

Over de geografische en sociale spreiding van uitingen is weinig te zeggen. Uitzondering is de diversiteit naar migratieachtergrond van de aanmeldingen van tradities voor de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland. Daarin is het immaterieel erfgoed met een niet-westerse migratieachtergrond ondervertegenwoordigd, ondanks de aanwezigheid van Kopro beki, Anansi verteltraditie, het kaha di òrgel en angisa binden.[20] Zie elders in deze studie voor informatie over de geografische spreiding van voorzieningen (kernthema 5), over de diversiteit van personeel (kernthema 7) en over de sociale spreiding van culturele interesse (kernthema 9) en van cultuurbezoek (kernthema 12).

In kort bestek

Nederland telt tal van culturele uitingen. Hoeveel precies is maar zeer ten dele in kaart gebracht, en waarschijnlijk ook maar zeer ten dele in kaart te brengen.
Van podiumkunsten is bekend dat er op de podia van de instellingen die zijn aangesloten bij de VSCD en VNPF jaarlijks tienduizenden voorstellingen worden gegeven. Tevens is bekend dat dit beeld incompleet is omdat er ook op andere plekken voorstellingen te zien zijn. Daarmee is het aanbod niet alleen groter maar ook onvolledig in beeld. De aantallen activiteiten in presentatie-instellingen, galeries en ateliers laten zich evenmin makkelijk in kaart brengen, waardoor het beeld bij beeldende kunst onvolledig is. Cijfers uit het boekenvak en de filmsector duiden op een jaarlijkse productie van duizenden Nederlandstalige (literaire) boektitels en honderden filmtitels, al zijn er daarvan jaarlijks maar circa 50 van eigen bodem.
Architecten ronden jaarlijks circa 50.000 projecten af. Over het aantal uitingen binnen de twee andere ontwerpdomeinen (design en digitale cultuur) is geen informatie voorhanden. De aantallen objecten op het gebied van roerend erfgoed zijn kolossaal. Daarnaast telt het roerend erfgoed een groot aantal (ruim 100.000) monumenten. De beschikbare cijfers duiden niet op veranderingen in de aantallen uitingen van roerend en onroerend erfgoed. Er is betrekkelijk weinig bekend over het aantal uitingen van immaterieel erfgoed, eigenlijk alleen dat het aantal bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland aangemelde tradities momenteel 242 bedraagt. Deze telling op basis van zelfaanmelding, die ook nog maar korte tijd bestaat, geeft zonder twijfel geen compleet beeld van het totaal aan tradities.

Kernthema 2 Uitingen via media

Media zijn een belangrijk platform om culturele uitingen over het voetlicht te brengen. Omgekeerd besteden mensen een groot deel van hun (vrije) tijd aan media (Wennekers et al. 2016). Het cultuurbereik via de media is dan ook groot (zie kernthema 11). Hier gaat het om het culturele media-aanbod: hoeveel van welk type cultuuruiting biedt welk medium aan? Indelingsprincipe is in dit geval het type medium: print, omroep en internet, waarbij aangetekend dat de grenzen tussen offline en online vervagen. En er is een nieuwe loot aan de stam ontsproten: *event cinema*.

Culturele uitingen in de printmedia

Een deel van de inhoud (content) van kranten, tijdschriften en boeken gaat over kunst, ontwerp en erfgoed. In kranten en publiekstijdschriften verschijnen daarover artikelen en interviews, waaronder recensies van optredens, uitvoeringen en tentoonstellingen. Er zijn tijdschriften die zich volledig op cultuur toeleggen. Daarnaast verschenen en verschijnen er veel boektitels over cultuur.

Kranten

Over de omvang van de aandacht voor cultuuruitingen in kranten valt helaas niet veel te zeggen, en dus evenmin over ontwikkelingen daarin. In het verleden zijn daar wel studies naar gedaan, recent is dat onderwerp echter niet opnieuw belicht. Bekend is wel dat de oplagecijfers van gedrukte kranten dalen, en daarmee dus ook de aantallen waarin hun culturele content in print verspreid wordt. Daar staat dan weer een grotere digitale verspreiding van krantentitels tegenover.

Tijdschriften

De mate waarin algemene publiekstijdschriften aandacht besteden aan culturele uitingen is evenmin in kaart gebracht. Er is ook maar weinig informatie beschikbaar over als cultureel aan te merken tijdschrifttitels. De website van het Nationaal Onderzoek Media (NOM) bevatte medio 2018 informatie over 115 publiekstijdschriften van de bij het NOM aangesloten uitgevers.[21] Daarvan is Muze cultureel. Als we ook geschiedenis in algemene zin tot erfgoed rekenen, is het Historisch Nieuwsblad eveneens als cultureel aan te merken. Qua oplage behoren deze twee tot de kleinste van de 115 in het NOM opgenomen publiekstijdschriften. De oplages van Muze en Historisch Nieuwsblad waren in 2018 ruim 38.000 respectievelijk 13.000 exemplaren. Niet alle uitgevers zijn echter bij het NOM aangesloten. Van de wat grotere tijdschriften over cultuur ontbreken bijvoorbeeld Oor en Quest Historie. Een zoekactie op de website Handboek Nederlandse Pers naar publieksbladen op basis van culturele trefwoorden leverde 312 titels op,[22] variërend van landelijke bladen als Oor en Quest Historie tot lokale tijdschriften als Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe en aan specifieke culturele uitingen gebonden titels als Nederlands Kamerkoor Magazine en Stoomtractie. Ons is geen gezaghebbend compleet overzicht van aantallen culturele tijdschrifttitels, verschijningsfrequentie en oplages daarvan bekend.

Boeken

Via de boekhandels, fysiek en online, is jaarlijks van ruim 130.000 Nederlandstalige titels minstens één exemplaar verkocht (tabel K2.1). Daaronder waren steeds ruim 10.000 titels over cultuur (cultuur, geschiedenis en maatschappij). Van het slinkend aantal nieuw gepubliceerde Nederlandstalige titels (eerste drukken) waren en zijn er circa 1200 als een boek over cultuur aan te merken. Dit aantal vertoonde tussentijds een daling. In 2017 had 12% van de nieuw gepubliceerde Nederlandstalige titels cultuur tot onderwerp.

Tabel K2.1

Cultuur via boeken, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
beschikbare Nederlandstalige titels	131.295	133.727	132.155	130.786	131.646	133.046
beschikbare Nederlandstalige titels over cultuur	10.411	10.547	10.482	10.343	10.209	10.306
nieuw gepubliceerde Nederlandstalige titels	11.567	10.327	10.553	10.821	10.465	10.672
nieuw gepubliceerde Nederlandstalige titels over cultuur	1.225	1.144	1.0929	1.134	1.218	1.291

Bron: maatwerk KVB Boekwerk

Culturele uitingen op radio en televisie

'De publieke omroep is het grootste cultuurpodium van Nederland', meldt de publieke oproep niet zonder trots op haar website.[23] Met daarbij opgeteld de Nederlandse commerciële zenders en de vele buitenlandse zenders, inclusief themakanalen, zijn radio en televisie zonder meer een belangrijk platform voor (en rijke vindplaats van) culturele uitingen en van informatie over die uitingen. Hoewel zich intussen ook de vraag opdringt of internet inmiddels geen groter cultuurpodium geworden of aan het worden is.
Voorheen was de publieke omroep verplicht een minimaal deel van de zendtijd aan cultuur te besteden (volledig programmavoorschrift). De titel van het vroegere TROS-programma 'Kunst ... omdat het moet' verwees hiernaar. Deze verplichting is vervallen. Wel streeft de publieke omroep ernaar zich in genremix en zendtijdverdeling te onderscheiden van de commerciële omroepen in volume en variatie in het domein expressie/kunst.

Radio

Radio-uitzendingen hebben door de dominantie van muziek voor een heel groot deel een cultureel karakter. De inhoud van radioprogramma's is alleen voor de vijf zenders van de nationale publieke omroep in kaart gebracht. Anno 2017 had driekwart van die radiozendtijd een culturele inhoud. Bij NPO Radio1 was het nog geen kwart, daar waren uitzendingen overwegend informatief van inhoud. Bij elk van de vier andere nationale publieke radiozenders bedroeg het aandeel cultuur 90%. NPO Radio 3 zendt uitsluitend populaire muziek uit, Radio 2 en Radio 5 overwegend populaire muziek. Daarentegen legt Radio 4 zich toe op klassieke muziek (bron: maatwerk NPO).

Daarnaast brengen ook FunX (urban) en andere regionale/stedelijke zenders en ook commerciële zenders veel muziek ten gehore. Cijfers daarover zijn ons echter niet bekend.

Televisie

Met de komst van de kabel groeide het aantal zenders en daarmee het culturele aanbod op televisie enorm. In de in Nederland aangeboden televisiepakketten zitten in totaal 292 televisiezenders. Het gemiddelde aantal zenders per pakket is 42, vaak zijn dit algemene zenders aangevuld met muziek- en amusementszenders.[24] We beperken ons tot de aandacht voor cultuur op nationale Nederlandse zenders, waaronder de commerciële, en gaan voorbij aan de dertien regionale en de vele buitenlandse zenders en aan kanalen als Netflix.[25]

De Stichting Kijkonderzoek registreert van Nederlandse zenders (publiek en commercieel) hoeveel uur van welk type programma er in de loop van een jaar is uitgezonden. Enkele van de circa 70 codes die men daarbij hanteert, verwijzen naar culturele inhoud (Stichting Kijkonderzoek 2018). Dit biedt zicht op het aantal uren cultuur op die zenders, met een uitsplitsing naar podiumkunst, film en overige cultuur (beeldende kunst, literatuur en erfgoed). Overigens dient men hierbij te bedenken dat er ook nog veel cultuur 'verstopt' zit in andersoortige programma's, zoals optredens of items over cultuur in bijvoorbeeld De Wereld Draait Door. De codering is per programma, niet per programmaonderdeel. Voor uitzendingen van de publieke omroep is een verdere precisering mogelijk, maar voor een algemeen beeld van de culturele uitingen op de Nederlandse televisie volstaan we hier met deze wat algemenere cijfers over alle Nederlandse zenders (tabel K2.2).

Van de 228.000 uur aan programma's van de gezamenlijke nationale Nederlandse televisiezenders in 2017 had volgens deze indeling een kleine 4% een culturele inhoud. Dat is circa 9.000 uur cultuur. In vijf jaar tijd is dit aandeel meer dan gehalveerd: in 2012 bedroeg het nog ruim 8%. Die kleine 4% aan culturele programma's bestaat in ongeveer gelijke delen vooral uit podiumkunst en film. De overige cultuur komt er met enkele promille bekaaid vanaf.

Een blik op de aandelen cultuur in de totale zendtijd van de publieke omroep (23.000 uur) en van de commerciële zenders (205.000 uur) brengt enkele aanzienlijke verschillen aan het licht. Ten eerste is het aandeel cultuur bij de publieke omroep in 2017 tweemaal zo groot als bij de commerciëlen (7,1% versus 3,4%). Ten tweede loopt de aandacht voor cultuur bij de publieke omroep minder snel terug dan bij commerciële zenders. En ten derde ruimt de publieke omroep een groter aandeel van die culturele zendtijd in voor podiumkunst en voor overige cultuur. Die laatste is bij de commerciëlen zelfs (nagenoeg) afwezig.

Ondanks een verminderde aandacht voor cultuur onderscheidt de publieke omroep zich conform de doelstelling toch (en steeds meer) van de commerciële zenders. Dit dankt de publieke omroep aan het feit dat de aandacht voor cultuur bij de commerciëlen nog sneller terugloopt dan bij de publieke omroep zelf.[26]

Tabel K2.2
Aandeel culturele uitingen op nationale Nederlandse televisiezenders in de totale zendtijd, 2012-2017 (in procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
zenders totaal						
cultuur	8,3	7,1	5,0	4,6	4,1	3,8
podiumkunst	4,3	3,1	2,1	1,9	1,8	1,7
film	3,4	3,4	2,6	2,5	2,0	1,8
overige cultuur	0,7	0,6	0,4	0,3	0,3	0,3
publieke omroep						
cultuur	9,4	10,0	8,8	8,0	7,2	7,1
podiumkunst	4,9	4,9	4,5	3,5	3,2	3,2
film	1,5	1,7	1,4	1,8	1,5	1,6
overige cultuur	3,1	3,3	2,9	2,7	2,5	2,3
commerciële zenders						
cultuur	8,1	6,5	4,5	4,2	3,7	3,4
podiumkunst	4,2	2,7	1,8	1,7	1,6	1,5
film	3,9	3,7	2,7	2,5	2,1	1,9
overige cultuur	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Bron: maatwerk Stichting Kijkonderzoek

Culturele uitingen op internet

Intussen ontstonden enerzijds de mogelijkheid om televisieprogramma's op internet (terug) te kijken en anderzijds om via digitale kanalen culturele content aan te bieden. De constatering dat daarmee het onderscheid tussen televisiekijken en internetgebruik vervaagde is voor dit rapport minder belangrijk dan de constatering dat daarmee een nieuw platform voor het etaleren van culturele uitingen ontstond. Geïnteresseerden in kunst, ontwerp en erfgoed komen op het internet volop aan hun trekken.
Sommige internetdiensten bevatten onder meer culturele uitingen, zoals YouTube en Netflix, andere leggen zich daar met eigen accenten volledig op toe, waaronder Spotify (muziek), Museumtv (beeldende kunst, ontwerp en erfgoed), ARTtube (kunst en ontwerp) en Hebban (waar boeken onder de aandacht gebracht en gerecenseerd worden). De zoekpagina KADAZA, die per zoekterm de 24 'beste en meest populaire' websites toont, verwijst bij de zoekterm 'cultuur en kunst' naar sites van zeven grote Nederlandse musea, naar vier aan televisie gerelateerde sites (NPO Cultura, BBC Arts, Avro Kunst & Cultuur en Tussen kunst en kitsch), drie aan kranten gerelateerde sites (de Volkskrant, NRC Handelsblad en The Guardian), twee veilinghuizen en enkele algemene of thematische sites van uiteenlopende pluimage.[27] Tal van instellingen, gezelschappen, kunstenaars, bandjes, historische verenigingen en liefhebbers hebben hun eigen website, social media als Facebook hebben themapagina's. De genoemde culturele websites vormen zonder twijfel slechts een topje van de ijsberg. Helaas is over die ijsberg verder weinig bekend. En evenmin over culturele

uitingen op algemene sites. Noch over aantallen als cultureel aan te merken websites, noch over het aandeel culturele content op algemene websites en op social media is gezaghebbende informatie voorhanden.

Een ander perspectief op deze zaak is te bezien in hoeverre culturele instellingen zich op het internet en in social media manifesteren. Hiervan bestaat geen algemeen beeld.
De Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals meldde ons dat elk van hun leden een website heeft met informatie en dat elk daarvan de mogelijkheid biedt tickets te kopen (behalve uiteraard bij gratis evenementen). Bij de Vereniging van Schouwburg en Concertgebouwdirecties heeft men de stellige indruk dat alle aangesloten podia een website hebben met ook de mogelijkheid daar kaartjes te kopen. Bij de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak denkt men dat elke boekhandel een website heeft, met de verbijzondering dat er ook samenwerkende boekhandels zijn met een gezamenlijke website en dat sommige boekhandels ook op websites van warenhuizen actief zijn. Daarnaast zijn veel tweedehandsboekwinkels op internet actief, met eigen websites of op platforms als bol.com en boekwinkeltjes.nl. Op dat laatste platform bieden duizenden antiquariaten, boekwinkels en particulieren miljoenen nieuwe en – vooral – tweedehands – boeken aan. Uit het brancheonderzoek dat de Nederlandse Galerie Associatie laat uitvoeren, bleek dat in 2014 93% van de galeries een website had en dat 25% van de galeries op hun website de mogelijkheid bood om langs die weg kunstvoorwerpen aan te kopen (De Jong en Wolters 2017).
De Museumvereniging heeft hierover bij de achterban informatie in laten winnen. Die informatie wijst uit dat het overgrote deel van de musea een website heeft en inmiddels ook op social media actief is (tabel K2.3). Die websites bieden vrijwel altijd algemene informatie over openingstijden en tentoonstellingen. In ruim de helft van de gevallen is er ook een deel van de collectie te zien, waarbij aangetekend dat het soms maar om een heel bescheiden deel daarvan gaat. Musea die zich op social media roeren doen dat vooral op Facebook en Twitter, maar ook op Instagram (45%), YouTube (43%), LinkedIn (26%), Pinterest (8%) en elders (cijfers betreffen 2017).[28] Ook het immaterieel erfgoed is in tal van gedaanten op het internet aanwezig.[29] Bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) bestaat de indruk dat alle gemeenschappen die tradities voor de Inventaris aandroegen een vorm van mediabeleid hebben. Maar het ontbreekt aan een totaalbeeld van de digitale aanwezigheid van immaterieel erfgoed.

Tabel K2.3

Musea op internet en social media, 2012-2017, musea aangesloten bij Museumvereniging (in procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
musea met website	93	93	95	92	95	
algemene informatie vinden	93	93	95	91	95	
toegangskaartjes kopen	13	20	20	27	36	
artikelen kopen (webwinkel)	23	21	18	20	18	
interactiviteit (reviews, forum, games)	18	16	11	14	12	
een deel van de collectie bekijken	55	56	53	53	51	
musea op social media	74	77	83	86	90	95
Facebook	59	68	77	82	89	91
Twitter	59	61	67	68	69	65

Bron: maatwerk Museumvereniging

Een erfgoedterrein waar digitalisering bij uitstek en grote rol speelt is dat van de archieven. Ruim 40% van de collecties van archieven is online beschikbaar (DEN 2017:13). De website www.archieven.nl/nl (geraadpleegd 22 augustus 2018) biedt beschrijvingen van 183 miljoen archiefstukken van de samenwerkende organisaties, met informatie over 85 miljoen personen, over ruim een miljoen locaties en met ruim een miljoen afbeeldingen.

Culturele uitingen via event cinema

Onlangs kwam er een manier bij om cultuur via de media te verspreiden. Dankzij de digitalisering kunnen bioscopen niet alleen films maar ook andere content vertonen, al dan niet live. Het betreft sportevenementen en e-games, maar vooral culturele uitingen als een optreden of een rondgang door een museum of tentoonstelling. Een eerste verkenning van het event cinema in Nederland kent de beperkingen van een onvolledige registratie van een nog niet uitgekristalliseerd concept (Stichting Filmonderzoek 2018), maar geeft wel enkele eerste inzichten in dit fenomeen. Die zijn dat het aantal events groeit en dat die events voor culturele uitingen een nieuw podium betekenen, met name voor podiumkunst (tabel K2.4). Het wat kleinere aandeel cultuur in 2014 was te wijten aan vertoningen van wedstrijden van het WK voetbal in de bioscoop, waardoor het aandeel sport in dat jaar groter was dan in andere jaren. Ook film zelf duikt bij event cinema op, in de vorm van *eventised film*: eenmalige vertoningen of bijzondere evenementen rond een film.
Culturele uitingen vormen een groot aandeel in een groeiend maar nog klein mediasegment, waarbij Nederland vooralsnog wat achterblijft bij de ons omringende landen. De tijd zal leren of event cinema tot een belangrijk podium voor culturele uitingen uitgroeit.

Tabel K2.4

Event cinema in Nederlandse bioscopen, aantallen voorstellingen en aandeel daarin van culturele uitingen, 2012-2017 (in aantallen en procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
aantal events	571	684	1.019	1.472	1.917	1.867
aandeel cultuur	100	96	79	91	90	86
opera	40	36	31	28	27	27
concert	24	25	13	9	19	18
ballet	23	20	12	16	14	17
theater	2	2	9	5	8	5
film	10	13	13	25	17	15
tentoonstelling	1	1	1	8	5	4

Bron: maatwerk Stichting Filmonderzoek

In kort bestek

Als we deze informatie over het kernthema culturele uitingen via de media overzien kunnen we niet anders concluderen dan dat de media een enorme hoeveelheid aan culturele uitingen over het voetlicht brengen. Kranten besteden er aandacht aan, er zijn vele tijdschriften en nog meer boeken over cultuur (literaire werken zelf vallen onder culturele uitingen, zie kernthema 1). Televisie en vooral radio bieden cultuur een enorm platform, net als het internet. Met event cinema diende zich recent een nieuw podium aan, waarvan de potentie nog niet duidelijk is.

Dat wil uiteraard niet zeggen dat kranten, tijdschriften, boeken, radio, televisie, internet en event cinema uitsluitend in het teken van culturele uitingen staan. Integendeel, cultuur ondervindt er volop de concurrentie van andere content, en voert alleen bij radio en event cinema de boventoon. Zo vormt cultuur op de Nederlandse tv-zenders slechts 4% van de zendtijd, zijn de oplages van culturele tijdschriften klein en bedraagt het aandeel titels over cultuur op het totale aantal nieuw verschenen titels circa 10%. Op internet is cultuur volop vertegenwoordigd, maar eveneens te midden van een enorme hoeveelheid ander aanbod. Noch het volume aan culturele content noch het aandeel cultuur binnen het totaal van wat er op internet gepresenteerd wordt, is bekend.

Van ontwikkelingen in de relatieve positie van cultuur te midden van de vele andere mediacontent bestaat geen compleet beeld. Van kranten, tijdschriften en internet is die positie niet bekend. Van televisie en boeken wel. Op de nationale Nederlandse televisie is het aandeel cultuur in de jaren 2012-2017 meer dan gehalveerd. Vooral commerciële zenders brachten hun aandeel cultuur terug. Het aandeel culturele titels bleef daarentegen wat het was.

Bij nationaal beschikbare media heeft het geen zin te kijken naar de geografische spreiding van het aanbod.

Noten

1 Het is overigens, zeker bij optredens op de kleinere VNPF-poppodia en op de festivals, zeer de vraag of het wellicht professioneel ogende optreden wel daadwerkelijk door professionals is verzorgd.
2 Presentatie-instellingen zijn organisaties en instellingen die zich vooral richten op de presentatie en productie van hedendaagse kunst (en niet op bijvoorbeeld collectievorming of verkoop). Bron: www.dezaaknu.nl/over (geraadpleegd 16 augustus 2018).
3 Dat betreft titels die via de boekhandel nieuw verkocht zijn. Daarnaast bestaat er een circuit in tweedehands boeken, waarover later meer (bij de kernthema's 3, 12 en 14).
4 Een verdere precisering tot het aantal literaire titels is op dit moment niet beschikbaar. In 2000 waren circa 9.400 titels als literair aangemerkt (literaire romans, novellen, verhalen, gedichten, toneel- en liedteksten en literaire tijdschriften titels, Appelman en Van den Broek 2002: 79, tabel 5.4).
5 dutchdesigndaily.com/nl/, www.nederlandsdesign.com/dutch-design-top-100/, www.dutchdesignawards.nl/nl/gallery/ respectievelijk www.arttube.nl/videos/dutch-profiles-wat-is-dutch-design (geraadpleegd 20 augustus 2018).
6 www.ddw.nl/pagina/over-ddw (geraadpleegd 20 augustus 2018).
7 www.bno.nl/page/awards (geraadpleegd 20 augustus 2018).
8 www.polygon.com/2018/1/10/16873446/steam-release-dates-2017 (geraadpleegd 20 augustus 2018).
9 Zie: www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/databanken-mede-gemaakt-door-de-kb/webarchief-kb en www.beeldengeluid.nl/collectie (geraadpleegd 20 augustus 2018).
10 www.unesco.nl/cultuur/werelderfgoed (geraadpleegd 20 augustus 2018).
11 erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 16 augustus 2018).
12 www.openmonumentendag.nl/organisatie/over-de-open-monumentendag/open-monumentendag-cijfers/ (geraadpleegd 20 augustus 2018).
13 Behalve diverse boeken verschenen er voorheen ook enkele tijdschriften, zoals Traditie, Volkscultuur Magazine en Immaterieel Erfgoed, zie www.immaterieelerfgoed.nl/nl/oudepublicaties (geraadpleegd 15 augustus 2018).
14 Het Sociaal en Cultureel Rapport 2018 van het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft nationale identiteit als onderwerp en bevat een hoofdstuk over erfgoed en identiteit (nog te verschijnen).
15 erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 16 augustus 2018).
16 www.immaterieelerfgoed.nl/nl/netwerkinventaris (geraadpleegd 15 augustus 2018).
17 craftscouncil.nl/category/craftsmap/ (geraadpleegd 20 augustus 2018).
18 Sommige tradities vertonen in hun concrete manifestatie verwantschap met evenementen of festivals, zoals het fruitcorso in Tiel, het bloemencorso in Zundert en het zomercarnaval in Rotterdam. Het naspelen van historische gebeurtenissen (re-enactment) heeft nog sterker een hybride karakter. Niet alleen is de presentatie van immaterieel erfgoed dan vaak een evenement, het heeft tevens het karakter van erfgoedbeoefening, en langs de band van toneel eveneens van kunstbeoefening. Dat geldt ook voor de presentatie van ambachten en volksdansen. Deze kan de vorm aannemen van erfgoedbeoefening (beroepsmatig of in de vrije tijd), en met name bij volksdans ook van beoefening van de kunstvorm dans.
19 www.lplg.nl, www.nanweb.org, www.livinghistory.nl (geraadpleegd 15 augustus2018).
20 www.immaterieelerfgoed.nl/nl/netwerkinventarisregister (geraadpleegd 15 augustus 2018).
21 www.nommedia.nl (geraadpleegd 10 juli 2018).
22 www.handboeknederlandsepers.nl (geraadpleegd 10 juli 2018).
23 www.npomaatschappelijkewaarde.nl/2017/cultuur/ (geraadpleegd 9 juli 2018).
24 www.mediamonitor.nl/trends/trends-in-2016/ (geraadpleegd 11 juli 2018).
25 Waarbij zich ook nog eens de vraag voordoet in hoeverre sommige series op kanalen als Netflix, waarin filmacteurs optreden, niet ook tot het culturele aanbod gerekend zouden moeten worden. Wat dan

uiteraard ook zou gelden voor dergelijke series op publieke en commerciële zenders. Los van de vraag dat dit een bij voorbaat betwist kwaliteitsoordeel impliceert, ontbreekt het op dit moment aan op die leest geschoeide gegevens.

26 Wanneer de commerciële zenders in deze de veranderende voorkeuren van het publiek beter aanvoelen dan de publieke zenders, zal het voor die laatste mogelijk niet meevallen om kijkers voor programma's over cultuur te blijven vinden.

27 www.kadaza.nl (geraadpleegd 11 juli 2018).

28 Musea zijn niet alleen in de digitale wereld present, omgekeerd is de digitale wereld ook tot in de musea doorgedrongen. Een flink deel van de musea biedt in het museum digitale diensten aan. In 2016 gold dat voor 60% van de bij de Museumvereniging aangesloten leden (bron: maatwerk Museumvereniging). Het gaat dan om zaken als interactieve digitale toepassingen zoals touch screens (51%), audiotours (30%), apps (22%), QR-codes (21%) en virtual en augmented reality (8%).

29 Zie bijvoorbeeld corsozundert.nl en rotterdamunlimited.com/en/zomercarnaval.

3 Culturele infrastructuur

Het realiseren en presenteren van en het in aanraking kunnen komen met culturele uitingen veronderstelt een culturele infrastructuur. Daarin onderscheiden we de volgende aspecten:

- kernthema 3: organisaties
- kernthema 4: geldstromen
- kernthema 5: arbeidsmarkt
- kernthema 6: beroepsonderwijs
- kernthema 7: cultuur in het onderwijs
- kernthema 8: mogelijkheden tot beoefening

We richten ons op organisaties waarin het culturele leven vorm krijgt, op geldstromen die dat mogelijk maken, op de betekenis van het culturele leven voor de werkgelegenheid en op het onderwijs dat naar een culturele beroepsloopbaan toe leidt. In het culturele leven zijn niet alleen professionals actief. Bij het onderwerp arbeidsmarkt komt ook de aanzienlijke inzet van vrijwilligers aan de orde, zonder welke veel instellingen en evenementen niet zouden kunnen bestaan. De laatste twee kernthema's hebben eveneens een bredere strekking: de cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs respectievelijk de mogelijkheden tot cultuurbeoefening in de vrije tijd. Dit laatste was ook onder het kernthema organisaties te vatten geweest, maar gezien de wezenlijk andere aard van muziekscholen, fanfares en historische verenigingen behandelen we organisaties in dat deel van het culturele leven in een apart kernthema. Binnen elk kernthema is de drieslag kunst, ontwerp en erfgoed leidend en structurerend.
Gegevens over de culturele infrastructuur berusten grotendeels op informatie uit het veld zelf, niet in de laatste plaats van brancheverenigingen die bijhouden hoe het met hun branche en hun leden gaat. Punt van aandacht daarbij is de representativiteit van die gegevens. Hun ledenbestanden zijn geen getrouwe afspiegeling van de totale veelvormige praktijk. Er zijn meer theaters, meer poppodia en -festivals, meer musea en meer instellingen waar cultuurbeoefenaars uit liefhebberij les kunnen krijgen dan dat er lid zijn van de respectieve brancheorganisaties in die sectoren. Dat geeft ook aanleiding tot uiteenlopende tellingen over dezelfde sector. Zo telt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) meer theaters en concertpodia dan de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) leden heeft. Bij de VSCD zijn professionele instellingen aangesloten waar jaarlijks minimaal 75 uitvoeringen van professionele podiumkunsten op het programma staan, in de CBS-statistieken gaat het over 'zalen die geschikt zijn voor de vertoning van professionele podiumkunsten en die daarvoor in het betreffende jaar ook zijn gebruikt' (stadions en evenementenhallen zijn hierin niet meegeteld, bron: CBS StatLine). Ook telt het CBS een groter aantal musea dan er bij de Museumvereniging zijn aangesloten. Daar komt nog bij dat er ook nog veel podia en musea buiten die ruimere CBS-definities vallen en dus buiten die tellingen blijven. Dit noodzaakt ons ertoe bij de volgende kernthema's niet alleen aan te geven

welke gegevens er beschikbaar zijn, maar ook wat de beperkingen in de reikwijdte daarvan zijn.

Kernthema 3 Organisaties

Wie maakt, toont, vertolkt en bewaart waar in Nederland cultuur? In dit kernthema draait het om de culturele organisaties, instellingen, voorzieningen en andere plekken waar en verbanden waarin het culturele leven vorm krijgt. Het gaat om artiesten, auteurs, ensembles, gezelschappen en ontwerpers, om theaters en bioscopen, om beeldend kunstenaars en presentatie-instellingen, om archieven en musea. Bij kunstenaars en de organisaties waarin zij opereren leggen we de focus op professionals, hoewel de grens tussen cultuur als professie en als hobby niet altijd even scherp is. Beoefenaars in de vrije tijd en hun verbanden komen elders ter sprake (respectievelijk in de kernthema's 13 en 8). Wel komen hier ook de geografische spreiding van organisaties over het land en de afstand die mensen moeten afleggen naar de dichtstbijzijnde instelling of voorziening aan de orde.

Kunst

De informatie over organisaties in de kunst is niet compleet. Er is ons althans geen overzicht bekend van kleinere culturele plekken waar mensen voorstellingen en tentoonstellingen organiseren. Behalve kleine podia, musea en festivals blijven ook cafés, restaurants, buurthuizen, (boek)winkels, feestzalen, ateliers, broedplaatsen, scholen en (voormalige) kerkgebouwen hier helaas buiten beeld.

Podiumkunst

Over het aantal (speel)plekken om podiumkunsten uit te voeren en mee te maken is vanuit enkele invalshoeken informatie beschikbaar. Het betreft tellingen van de brancheorganisaties Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) en van de Vereniging Nederlandse Poppodia en –Festivals (VNPF)[1] evenals cijfers van het CBS over organisaties en plekken voor professionele podiumkunst (tabel K3.1). Die laatste cijferreeks omvat de reeksen van beide brancheorganisaties en is aangevuld met enkele andere speelplekken en geeft om die reden het meest complete beeld (met het reeds gemaakte voorbehoud dat de vele kleinere speelplekken erin ontbreken). Dat beeld is dat ruim 300 organisaties (professionele) podiumkunsten programmeren. Veel daarvan beschikken over meerdere zalen, samen hebben ze circa 550 zalen in gebruik. Deze CBS-cijfers laten geen grote fluctuaties zien. De VSCD rapporteert een afnemend aantal leden en de VNPF juist een groeiend aantal podia en festivals dat zich aansluit. Onduidelijk is in hoeverre deze fluctuaties in de lidmaatschappen van VSCD en VNPF een reële trend in aantallen podia binnen hun achterban weerspiegelen, of vooral een wisselende geneigdheid om zich te organiseren. De stabiele CBS-cijfers suggereren het laatste. Bij festivals daarentegen duiden de diverse cijferreeksen wel op groei. Naast programmering in zalen is programmering op festivals in opkomst (met enige overlap omdat er ook festivals in zalen georganiseerd worden). Zowel het aan-

tal festivalorganisaties als het aantal festivals groeit (met de kanttekening dat door een ondergrens van 3000 bezoekers menig festival niet zichtbaar is in de telling).
Over de bespelers van de podia in die zalen en op die festivals zijn ons minder gegevens bekend, met name over het aantal Nederlandse bands dat daar optreedt. Het aantal uitvoerend kunstenaars geeft wel een aanzienlijke groei te zien. Het aantal producenten dat in de basisinfrastructuur is opgenomen of een meerjarige bijdrage ontvangt van het Fonds Podiumkunsten is met ingang van de subsidieperiode 2017-2020 gestegen.

Tabel K3.1
Infrastructuur podiumkunst in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
speelplekken						
organisaties met zalen voor professionele podiumkunst (a)	345	336	339	337	335	
zalen voor professionele podiumkunst (a)	530	522	543	542	557	
VSCD-schouwburgen en concertgebouwen (b)	150	147	136	123	121	121
VNPF-poppodia (c)	52	49	49	49	58	58
VNPF-festivals (c)			34	34	34	47
festivalorganisatoren theater (d)	100	94	110	106	128	
theaterfestivals (e)	111	118	133	131	152	155
festivalorganisatoren muziek (d)	414	441	446	465	531	
muziekfestivals (e)	521	547	553	572	639	688
bespelers						
producenten BIS en FPK (f)		102	100	101	101	149
acteurs, dansers, musici, zangers (g)			23.000			
uitvoerend kunstenaars (a)	37.000	38.000	43.000	45.000	44.000	49.000

* VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.

Bron: a: CBS StatLine; b: VSCD (2013-2018); c: VNPF (2018); d: VVEM (2017); e: maatwerk APE; f: Gerdes et al. (2014) en (2015), Bongers et al. (2016) en (2017), maatwerk APE; g: CBS (2017)

Beeldende kunst

Terwijl het aantal galeries daalt, is volgens twee verschillende tellingen het aantal festivals waar beeldend kunstenaars hun werk kunnen tonen gestegen (tabel K3.2).[2] Daarnaast wijst de branchemonitor van de Nederlandse Galerie Associatie op het groeiende belang van het toenemende aantal kunstbeurzen (zoals Art Amsterdam, Art Rotterdam, Holland Art Fair, KunstRAI, Open Art Fair Utrecht, Pan Amsterdam, Realisme Amsterdam en Tefaf), wat ten koste zou gaan van galeries (De Jong en Wolters 2017). Die groei van het aantal kunstbeurzen wordt er echter niet gespecificeerd en ons zijn er ook geen cijfers over bekend.

De vereniging De Zaak Nu vertegenwoordigt alle zogenaamde presentatie-instellingen voor beeldende kunst in Nederland. Dit zijn organisaties en instellingen anders dan musea en galeries voor wie de presentatie en productie van hedendaagse kunst prioriteit is. Het ledental van deze vereniging bedroeg de laatste jaren steeds circa 75, waaronder bijvoorbeeld Witte de With in Rotterdam en Media Art Friesland.[3]
Naar het aantal ateliers, werkplaatsen, atelierwoningen, kunstenaarsinitiatieven en broedplaatsen is het gissen. Dit komt vooral door de grote verscheidenheid van werkruimten en eigenaren. Ook de wijze waarop ateliers en broedplaatsen worden beheerd verschilt per gemeente. Door het combineren van verschillende informatiebronnen proberen verschillende belangenorganisaties in de sector het begin van een overzicht te scheppen. Wel is bekend dat het aantal kunstenaars afneemt.

Tabel K3.2
Infrastructuur beeldende kunst in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
presentatiemogelijkheden						
galeries (a)			475			442
presentatie-instellingen (leden van De Zaak Nu) (b)	85	77	75	77	76	76
musea voor beeldende kunst (c)				85	87	
festivals voor beeldende kunst (d)	53	77	72	83	87	
festivals voor beeldende kunst (e)		109	113	134	143	111
festivalorganisatoren (d)	50	64	65	71	80	
kunstenaars (c)	19.000	17.000	16.000	15.000	14.000	11.000

Bron: a: De Jong en Wolters (2017); b: maatwerk De Zaak Nu; c: CBS StatLine; d: VVEM (2017); e: Respons (2018)

Literatuur

Het aantal auteurs van Nederlandstalige algemene boeken (inclusief vertaalde auteurs) gaf tussen 2012 en 2017 een daling te zien bijna 25.000 naar 22.000. Veruit de meeste van die auteurs schreven in het Nederlands. Hun aantal daalde eveneens, van 21.500 naar ruim 19.000, een krimp van ruim 10% te zien (tabel K3.3). In elk jaar had iets meer dan de helft van hen een als literair-culturele titel aangemerkte titel gepubliceerd. Dat aantal liep eveneens met ruim 10% terug. Ook het aantal vertalers geeft een neergaande trend te zien.
Van de auteurs waarvoor de Schrijverscentrale bemiddelt schommelde het aantal auteursoptredens rond een gemiddelde van ongeveer 4.700 per jaar, met een dip in 2013.
Het aantal uitgeverijen daalde in die jaren van circa 4.450 naar ruim 3.900. Ook het aantal boekhandels en boekverkooppunten (voor zover aangesloten bij de Koninklijke Boekverkopersbond) daalde licht. Over het aantal antiquariaten is ons slechts bekend dat er in de jaren 2012-2017 telkens een kleine 400 zakelijke verkopers actief waren op het platform www.boekwinkeltjes.nl/ (bron: maatwerk Boekwinkeltjes).

Het aantal fysieke bibliotheeklocaties in Nederland loopt al een paar jaar terug. Dit geldt minder voor het aantal hoofd- en nevenvestigingen, maar des te meer voor kleinere servicepunten. Ook de bibliotheekbus is vrijwel uit het landschap verdwenen (met uitzondering van Zeeland en enkele andere streken).

Tabel K3.3
Infrastructuur boekenvak in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
auteurs[a] en vertalers						
auteurs van Nederlandstalige titels (incl. vertalingen)	24.819	24.630	24.207	23.149	22.502	22.070
auteurs van het in Nederlands geschreven titels	21.549	21.488	21.171	20.156	19.601	19.175
auteurs van Nederlandstalige literair-culturele titels	14.452	14.275	13.962	13.389	13.132	12.911
auteurs van in het Nederlands geschreven literair-culturele titels	12.196	12.101	11.867	11.317	11.088	10.844
vertalers	2.256	2.174	2.095	2.072	2.044	2.067
auteursoptredens via De Schijverscentrale	4.864	4.398	4.566	4.867	4.989	4.717
uitgeverijen en boekhandels						
uitgeverijen	4.454	4.381	4.395	4.189	3.930	
boekhandels (lid van de KBb)[b]	1.088	1.086	1.037	1.021	1.076	1.043
verkooppunten (van leden van de KBb)	1.502	1.469	1.471	1.525	1.350	1.392
bibliotheken						
hoofd- en nevenvestigingen	843	810	802	770	767	
totaal punten/locaties	1.674	1.402	1.226	1.266	1.167	
evenementen						
subsidieaanvragen literaire festivals bij Nederlands Letterenfonds	32	33	42	48	43	57

a Aantal auteurs en vertalers dat minstens één titel heeft geschreven c.q. vertaald in de afgelopen vijf jaar.
b KBb: Koninklijke Boekverkopersbond.

Bron: auteurs, vertalers, uitgeverijen en boekhandels: maatwerk KVB Boekwerk; auteursoptredens: www.deschrijverscentrale.nl/wat-we-doen (geraadpleegd 14 september 2018); bibliotheken: Koninklijke Bibliotheek (2017); subsidieaanvragen: maatwerk Nederlands Letterenfonds

Over het aantal literaire festivals is slechts gedeeltelijke informatie beschikbaar, in de vorm van het aantal subsidieaanvragen bij het Nederlands Letterenfonds. Onbekend is of niet gehonoreerde plannen uiteindelijk wel of niet zijn gerealiseerd en hoeveel er is georganiseerd waar geen subsidie voor is aangevraagd. Het aantal subsidieaanvragen bij het Neder-

lands Letterenfonds bedraagt enkele tientallen en gaf sinds 2012 een aanzienlijke groei te zien.
Hoewel bij literatuur het lezen ervan de voornaamste vorm is om ermee in aanraking te komen, zijn er daarnaast ook optredens en evenementen die men kan bezoeken (zie ook kernthema 12). Volgens de Raad voor Cultuur (2018: 11) manifesteren de letteren zich steeds vaker live, in boekhandels en cafés en op literaire festivals, dichtersmanifestaties en scholen. Voor *spoken word*-artiesten en voor *slam poets* is het podium zelfs hun enige uitingsvorm.

Film

Een licht groeiend aantal bioscopen telt een sneller groeiend aantal zalen (*screens*), dat inmiddels de 1.000 nadert (tabel K3.4). Daarnaast zijn er in Nederland ruim 100 filmfestivals. Video on demand is in opkomst, het Nederlandse publiek heeft toegang tot 159 platforms (Filmfonds 2018). Hieronder vallen 39 Subscription Video on Demand (SVOD) en 19 Transactional Video on Demand (TVOD) platforms, naast de zogeheten free on demand diensten, catch up tv en kleinere platforms (Filmfonds 2018). Van het aantal filmmakers in Nederland zijn ons geen meerjarige overzichten bekend. Bij auteursrechtenorganisatie VEVAM zijn eind 2017 2.186 regisseurs van film- en televisiewerken aangesloten. VEVAM schat dat dit circa 90% van het aantal regisseurs in Nederland betreft (VEVAM 2018). Het CBS houdt bij hoeveel bedrijven zich bezighouden met de productie van film (geen televisiefilm). Het gaat hier om bedrijven die zich richten op de organisatie van (video)filmproducties, inclusief voor reclamedoeleinden en vloggers. Ondersteunende diensten als ondertiteling, camerawerk en techniek vallen hier niet onder. Het aantal bedrijven is in de periode 2012-2017 gegroeid, waarbij wel opgemerkt moet worden dat het hier vrijwel uitsluitend over eenmansbedrijven gaat. Eind 2017 was het aandeel eenmansbedrijven opgelopen tot 92%.

Tabel K3.4
Infrastructuur film in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
bioscopen en filmtheaters (a)	256	261	265	269	277	274
zalen (a)		828	859	888	944	956
festivals (a)					117	123
bedrijven filmproductie, geen televisiefilms (b)	6.500	6.750	7.195	7.715	8.235	9.115

Bron: a: Filmfonds (2018); b: CBS Statline

Ontwerp

Nederland telt ruim 10.000 geregistreerde architecten (exclusief duizenden stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten en interieurarchitecten), die overigens niet allemaal als architect actief zijn (tabel K3.5, zie ook kernthema 5: arbeidsmarkt). Het aantal

architectenbureaus schommelt rond de 2.500, in 2017 waren het er na een eerdere afname 2.540.
De Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers, die zichzelf de grootste community van ontwerpers in Nederland noemt, is een vereniging waarbij circa 2000 ontwerpers en ontwerpbureaus zijn aangesloten.[4] Het CBS komt tot een veel groter (wisselend) aantal ontwerpers, dat in 2017 met 54.000 personen na een inzinking weer ongeveer terug was op het niveau van 2012 (bron: StatLine).
Er zijn enkele honderden Nederlandse bedrijven en studio's in de game-industrie, in 2015 waren dat er aanzienlijk meer dan in de eerdere peiling over 2012. Meer cijfers over digitale cultuur zijn ons niet bekend.

Tabel K3.5
Organisaties in het ontwerp in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
architectuur						
geregistreerde architecten (a)	10.697	10.707	10.812	10695	10.641	10.448
actieve bij Kamer van Koophandel ingeschreven architectenbureaus (a)	2.455	2.475	2.310	2.365	2.450	2.540
design						
ontwerpers (b)			50.000			
grafisch en productontwerpers (b)	55.000	53.000	51.000	48.000	51.000	54.000
leden BNO (bureaus en zelfstandigen) (c)	2.277	2.155	1.957	1.692	1.712	
digitale cultuur						
bedrijven in gamesindustrie (d)	330			455		
studio's gameontwikkeling en entertainment (d)	83			160		

* BNO: Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers.

Bron: a: SCP-bewerking op basis van maatwerk BNA; b: CBS StatLine; c: BNO (2018); d: Roso (2013) en Koops et al. (2016)

Erfgoed

Op de ogenschijnlijk eenvoudige vraag hoeveel musea Nederland telt zijn verschillende antwoorden te geven en gegeven. Het woord museum is geen beschermde titel, iedereen die ergens een collectie van heeft en tentoonstelt, of het nu koekblikken, geëmailleerde bierreclames of voorwerpen uit grootmoeders tijd betreft, mag een bordje museum op de gevel spijkeren. Het totale aantal musea dat Nederland volgens die losse 'definitie' telt, is niet bekend. Tot voor kort bestonden er wel drie strengere tellingen en definities naast elkaar. De toenmalige Nederlandse Museumvereniging (NMV), nu Museumvereniging, hanteerde tot en met 2014 de museumdefinitie van de International Council of Museums: 'Een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk

voor publiek, die ten dienste staat aan de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert en geeft bekendheid aan de materiële en immateriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen.' Daarnaast hanteerde de NMV negen basiseisen om lid te kunnen worden, waaronder de beschikking over een op schrift gesteld beleidsplan, een collectie en gekwalificeerde medewerkers. Medio 2014 waren op deze basis 463 instellingen lid van de NMV. Tot 2015 hanteerde het CBS de ruimere definitie van een instelling met een vaste collectie zonder winstoogmerk die minimaal vier uur per week zonder afspraak open is. Op basis van deze definitie telde het CBS in Nederland bijna twee keer zo veel musea, 788 in 2011. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) hanteerde een nog bredere definitie, volgens welke Nederland destijds niet minder dan 1326 musea telde (Van den Broek en Van Houwelingen 2015).
Het moge duidelijk zijn dat ook de aantallen bezoekers en vrijwilligers van musea verschilden naar gelang de gehanteerde definitie. Aan de Babylonische spraakverwarring rond musea kwam in 2015 een einde toen de Museumvereniging (MV), het CBS en de RCE het eens werden over een enkele definitie en dus ook een enkelvoudige museumpopulatie. In 2017 omvatte die 697 musea (tabel K3.6). Dat is een optelling van geregistreerde musea[5] en van niet-geregistreerde musea die aan de volgende criteria voldoen: een vaste locatie, permanent opengesteld gedurende minimaal 28 weken per jaar en drie of meer dagen per week, zonder winstoogmerk, met een eigen collectie en onderzoek daarnaar en aanwezig op het internet.[6] Daarnaast zijn in die telling ook enkele instellingen opgenomen die strikt genomen geen museum zijn, omdat ze geen eigen collectie hebben, maar die het publiek wel zo ziet: Kunsthal KADE in Amersfoort, Nieuwe Kerk en Hermitage Amsterdam, Oude Kerk in Amsterdam en Kunsthal Rotterdam.[7]
Voordeel van de nieuwe situatie is dat er nu een eenduidige en door iedereen gehanteerde definitie bestaat, met de kanttekening dat er nog steeds musea bestaan die niet aan de criteria voldoen en dus niet geteld worden. Nadeel is wel dat deze nieuwe definitie een trendbreuk met elk van de drie eerdere gegevensreeksen impliceert, vandaar dat we ook de twee andere reeksen laten zien, die verder in de tijd teruggaan. Beide reeksen geven een lichte stijging te zien, waarschijnlijk echter meer een gevolg van een grotere neiging tot MV-lidmaatschap en tot erkenning door registratie dan van een groeiend aantal musea.
Ontwikkelingen in het aantal archieven zijn ons niet bekend. In de meest recente Almanak van het Nederlands Archiefwezen staan 262 archieven vermeld. Gemeente- en streekarchieven, Regionaal Historische Centra en polder-/waterschapsarchieven vormen met 116 instellingen de grootste categorie. Kleiner in aantal (15) zijn de audiovisuele archieven, zoals bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid en het Eye Filmmuseum, en 'Overige archiefbeherende instellingen en documentatiecentra' (53), waartoe onder meer de Koninklijke Bibliotheek wordt gerekend. Volgens branchevereniging KVAN, samensteller van de Almanak, is dit aantal door de jaren heen vrij constant (KVAN 2018).

Over organisaties die zich bezighouden met immaterieel erfgoed bestaat nauwelijks informatie. Het aantal door gemeenschappen voor de Inventaris Immaterieel Erfgoed

Nederland voorgedragen tradities steeg de afgelopen jaren weliswaar snel, maar dat wijst op de groeiende naamsbekendheid van die in 2012 in het leven geroepen inventaris, niet op een groeiend aantal organisaties dat zich met immaterieel erfgoed bezighoudt. Enkele provincies zijn doende om adressenbestanden van organisaties op dit vlak aan te leggen, maar vooralsnog ontbreekt een landelijk beeld (bron: maatwerk Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland). Wel is er een kwalitatieve studie gedaan naar vijf Brabantse erfgoedgemeenschappen (Tuinder en Broers 2017).

Tabel K3.6
Organisaties in het erfgoed in Nederland, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
materieel erfgoed						
musea volgens nieuwe definitie vanaf 2015 (a)				692	694	697
bij Museumvereniging aangesloten musea (b)	421	407	415	413	420	435
geregistreerde musea (c)	437	442	460	482	488	496
archeologische depots van provincies en gemeenten (d)					40	
gecertificeerde restauratiebedrijven (d)	89	94	224	144	240	
immaterieel erfgoed						
gemeenschappen achter tradities op de inventaris immaterieel erfgoed (d)	6	43	68	93	116	132

Bron: a: maatwerk ocw; b: maatwerk Museumvereniging; c: maatwerk Museumregister Nederland; d: maatwerk Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed.

Spreiding

Bij spreiding van organisaties valt aan drie aspecten te denken: de geografische spreiding van een type organisatie of voorziening over het land, de spreiding naar disciplines of genres binnen een type organisatie of voorziening, en de spreiding van het personeelsbestand naar etnisch-culturele achtergrond. Dat laatste komt in kernthema 5 over de arbeidsmarkt aan de orde.

Over geografische spreiding is op meerdere manieren iets te zeggen. Hoofdstuk 2 van de 2015-editie van de publicatie Cultuur in Beeld bevatte informatieve kaarten van de afstand tot culturele voorzieningen per gemeente (ocw 2015). Hier beperken we ons tot gegevens over de gemiddelde afstand tot een vijftal voorzieningen, inclusief uitsplitsing per provincie (tabel K3.7). Die afstand is door de bank genomen het kortst naar een bibliotheekvestiging (ca. 2 km), ook in dunbevolkte provincies (3 km). Met uitzondering van Flevoland is ook de afstand tot het dichtstbijzijnde museum over het algemeen klein (ca. 4 km), naar podia (theater en schouwburg) en bioscopen is die afstand wat groter, naar (de grotere) poppodia is de gemiddelde reisafstand het grootst (ca. 11 km). In dunner bevolkte provincies zoals Friesland en Zeeland zijn de afstanden door de bank genomen groter, het kortst zijn die in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht.

Van galeries is bekend dat 75% daarvan in een stedelijke omgeving gesitueerd is (Van der Valk 2014).

Tabel K3.7
Afstand tot dichtstbijzijnde vestiging van enkele culturele voorzieningen, 2015 (in kilometers)

	podium	poppodium	bioscoop	bibliotheek	museum
Nederland	5,0	10,8	6,4	1,9	3,8
Groningen	6,3	16,5	7,5	1,9	3,9
Friesland	9,2	14,2	11,6	2,9	3,8
Drenthe	6,7	16,3	8,8	2,6	4,8
Overijssel	5,1	12,3	6,3	1,7	3,5
Flevoland	5,0	10,5	13,5	2,5	11,8
Gelderland	5,5	14,8	7,1	1,9	3,6
Utrecht	4,1	8,4	4,8	1,5	3,2
Noord-Holland	3,6	7,4	4,4	1,7	3,1
Zuid-Holland	4,1	9,7	5,5	1,6	3,7
Zeeland	9,1	16,0	12,4	2,9	4,1
Noord-Brabant	5,0	10,0	6,3	1,9	3,9
Limburg	5,8	8,9	5,4	1,9	3,5

Bron: CBS StatLine

Enkele bronnen geven een indicatie over de aard van het gebodene. Volgens één daarvan gaat het op het groeiende aantal festivals vooral, in circa driekwart van de gevallen, om podiumkunst (muziek, theater en dans) en veel minder vaak om beeldende kunst, literatuur of film. De muziek op festivals is overwegend popmuziek (89%, tegen klassieke muziek 6% en jazz 5%).[8] Een andere bron noemt voor het jaar 2016 een vergelijkbare verdeling, maar met een nog groter aandeel podiumkunst: 68% muziek, 16% theater, 9% beeldende kunst en 6% overige 'kunst en cultuur' (VVEM 2017). In zalen bestonden de voorstellingen van als professioneel aangeduide podiumkunsten voor circa 45% uit muziek(theater), een kwart uit theater, zo'n 15% uit cabaret en kleinkunst en zo'n 15% uit overige voorstellingen.[9] Vergeleken met zalen is muziek op festivals oververtegenwoordigd.

In kort bestek

Van de infrastructuur waarin het publieke culturele leven zich afspeelt is het geïnstitutionaliseerde deel goed in beeld. Het grote circuit van kleine podia, zaaltjes en festivalletjes is echter terra incognita. Het aantal zalen voor professionele podiumkunsten en het aantal organisaties daaromheen toont een stabiel beeld. De wereld van de festivals daarentegen is groeiende, zowel het aantal festivals als het aantal festivalorganisaties. Het aantal uitvoerende artiesten groeit.

In de beeldende kunst daalt het aantal galeries, stijgt het aantal festivals (al lopen de schattingen uiteen), is het aantal presentatie instellingen dat is aangesloten bij De Zaak Nu stabiel en daalt het aantal actieve kunstenaars (tot 11.000).
De aantallen auteurs van Nederlandstalige titels (zowel inclusief vertalingen als alleen degenen die in het Nederlands schrijven), vertalers, uitgeverijen, boekverkooppunten en bibliotheekvestigingen geven een lichte daling te zien.
De bioscoopsector groeit. Er kwamen meer bioscopen en vooral meer zalen (screens).
Voor zover we gegevens over de culturele domeinen ontwerp konden vinden, tonen die bij architectuur en design een constant beeld. Over digitale cultuur ontbreekt het aan stof tot het doen van een uitspraak.
De wereld van het materiële erfgoed geeft een stabiel aantal musea en archieven te zien, en een groeiend aantal gecertificeerde restauratiebedrijven. Over het aantal organisaties rond immaterieel erfgoed is geen uitspraak mogelijk. Het groeiende aantal tradities dat is voorgedragen voor de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland wijst primair op de groeiende naamsbekendheid van de Inventaris.

Kernthema 4 Geldstromen

Bij cultuur gaat het primair om gevoelens van schoonheid en verwondering, om verbinding en om vragen die kunst, ontwerp en erfgoed op kunnen roepen. Door cultuuruitingen te bezoeken, door er via de media kennis van te nemen of door vormen van cultuur te beoefenen. Maar ook in het culturele leven geldt dat voor niks de zon opgaat en dat geld een grote rol speelt. Voorstellingen en tentoonstellingen vergen voorbereidingen en plekken waar ze getoond kunnen worden, collecties hebben zorg en onderhoud nodig, culturele media-uitingen komen niet met gesloten beurs tot stand, voor opleidingen zijn docenten en faciliteiten nodig, en zelfs met cultuurbeoefening in de vrije tijd is geld gemoeid, van een setje snaren voor een beginnend gitarist of penselen voor een hobbyschilder tot de contributie voor de toneelvereniging. Hoewel bij cultuur in tal van opzichten geldelijke waarde niet centraal staat, kan het culturele leven niet zonder geld. Omgekeerd biedt het culturele leven ook geldelijk een toegevoegde waarde.
Dit kernthema betreft de financiële kant van het culturele leven. Leidende vragen zijn hoeveel geld daarin omgaat en wat de mix tussen privaat of publiek geld is, en ook wat de financiële bijdrage aan de economie is. Net als in de kernthema's 1-3 is een deel van de gegevens afkomstig van brancheorganisaties die over hun achterban rapporteren en blijven de delen van hun werkterreinen die niet bij die organisaties zijn aangesloten buiten zicht, evenals complete delen van het culturele veld waar helemaal geen brancheorganisaties zijn.

Geldstromen

De diverse indicatoren van de hoeveelheden geld die in het culturele leven omgaan geven overwegend, maar niet altijd, groei te zien (tabel K4.1). Inkomsten bij podiumkunsten en festivals (veelal muziek) groeiden, ofschoon inkomsten bij de VSCD-podia eerst daalden.

Over trends in de geldstromen rond popconcerten is maar gedeeltelijke informatie beschikbaar. Bruto cijfers van VNPF-podia over de jaren zijn wel beschikbaar. In 2017 waren de inkomsten van de 51 VNPF-podia 147 miljoen euro. Die trendgegevens zijn hier echter niet gebruikt, want die geven fluctuaties te zien door tijdelijke sluiting wegens verbouwing van enkele zalen (013, Doornroosje, Hedon en Tivoli). Voor trends geeft een panelaanpak hier een beter beeld. Die trend (niet in tabel) van 2012 tot 2017 duidt op een inkomstengroei (gecorrigeerd voor inflatie) van ruim 40% (bron: maatwerk APE). Voor een compleet beeld van het geld dat met popconcerten gemoeid is zijn ook de 199 grootste concerten (waarvan 180 popconcerten) van groot belang. Daarvan is geen trend bekend, wel dat daar in 2017 bijna net zo veel geld gemoeid was als met alle concerten op de 51 VNPF-podia. Onbekend is ook hoeveel geld er omgaat rond concerten op kleinere podia. De inkomsten van de Nederlandse muziekindustrie groeien na een aanvankelijke daling weer, nu de inkomsten uit digitale distributie sneller stijgen dan de inkomsten uit verkoop van geluidsdragers dalen. De bestedingen in galeries liepen tussen 2012 en 2016 met een derde terug tot 62 miljoen euro. Vergeleken met de 120 miljoen in 2009 zijn die zelfs gehalveerd (De Jong en Wolters 2017). Ook de twee indicatoren over de Nederlandstalige boekenmarkt (incl. e-books) laten een dalende lijn zien, een daling die ook geldt voor het als literair-cultureel aangemerkte segment.

De omzet van architectenbureaus steeg. Het is niet goed vast te stellen wat de omzet is van digitale cultuur leven. Volgens de Monitor Creatieve Industrie opereren “gaming en digital design (...) op het snijvlak van creatieve industrie en ICT.” (Rutten en Koops 2017: 23) In plaats van omzet gebruikte de monitor productiewaarde als indicator. In 2015 bedroeg de productiewaarde van de creatieve industrie en ICT respectievelijk 34,2 en 80,2 miljard euro (ibid: 31). De Gamesmonitor 2015 noemt een bedrag tussen 155 en 215 miljoen euro als omzet van gamebedrijven in Nederland (Koops et al. 2016: 29).
In de twee jaar waarop de nieuwe museumdefinitie van toepassing is veranderde er niets in de hoeveelheid geld die er omging. Van geldstromen in de werelden van archieven en immaterieel erfgoed zijn ons geen overzichten bekend.

Binnen de bruto geldstromen in het culturele leven zijn tal van verdere verfijningen mogelijk. Voor toekomstige periodieke rapportages zijn hierin nog nadere keuzes te maken. Hier beperken we ons tot de toegevoegde waarde van het culturele leven aan de economie, tot de inkomstenmix van instellingen en tot de verdeling van overheidsuitgaven over de culturele domeinen. Een ander relevant aspect zijn ontwikkelingen in de kosten van culturele instellingen en evenementen. Zo kwam ons uit de wereld van het immaterieel erfgoed ter ore dat kosten voor beveiliging van evenementen sterk zijn toegenomen sinds het monstertruckongeluk in Haaksbergen.

Tabel K4.1

Geldstromen in het culturele leven, 2012-2017 (in miljoenen euro's)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
professionele podiumkunsten	758	778	782	799	836**	
VSCD-schouwburgen en concertgebouwen* (a)	554	533	538	522	523	590
VNPF* (b)						
tickets grote concerten buiten VNPF/VSCD (c)						142
festivals (d)		606	623	675	865	
Nederlandse muziekindustrie digitaal (e)	128	130	122	137	155	171
Nederlandse muziekindustrie geluidsdragers (e)	94	76	63	65	61	55
galeries voor beeldende kunst (f)	93	87	83		62	
Nederlandstalige boeken (g)	501	469	426	439	459	459
Nederlandstalige literair-culturele boeken (g)	288	265	244	250	260	250
bioscopen (tickets) (h)		250	250	276	288	302
binnenlandse omzet video on demand (h)		88	121	156	212	261
binnenlandse omzet video/blueray (h)		158	129	110	79	65
architectenbureaus (i)	807	910	840	840	934	1.000
musea (j)				1.239	1.239	

* VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.

** Voorlopige cijfers.

Bron: a: VSCD Podia Cijfers & Kengetallen (2013-2018); b: VNPF (2018); c: vvem.nl/nieuws/branchecijfers-2017-200-grootste-concerten-trekken-26-miljoen-bezoekers/ (geraadpleegd 3 oktober 2018); d: VVEM (2017); e: www.cultuurindex.nl/nieuws/nederlandse-en-internationale-muziekindustrie-de-plus-2017, geraadpleegd 21 september 2018; f: Van der Valk (2014), De Jong en Wolters (2017); g: maatwerk KVB Boekwerk; h: Filmfonds (2018); i: maatwerk BNA; j: SCP-bewerking op basis van maatwerk CBS.

Toegevoegde waarde van het culturele leven aan de economie

Informatie over de toegevoegde waarde van het culturele leven aan de Nederlandse economie is te ontlenen aan maatwerk op basis van de recent door het CBS ontwikkelde Satellietrekening cultuur en media 2015 (op het moment van schrijven is daarover door het CBS nog niet gepubliceerd).

De afbakening en de indeling die het CBS daar gebruikt zijn deels op de hier door ons gehanteerde indeling in tien domeinen afgestemd. Op enkele punten zijn er echter verschillen. Zo neemt het CBS alle media mee, terwijl wij uitsluitend de mediaproducties met culturele content tot het culturele leven rekenen, en telt het CBS ook de hele creatieve zakelijke dienstverlening mee en beperken wij ons tot ontwerp. Speciaal voor dit rapport heeft het CBS op deze punten aangepaste berekeningen gemaakt, die dichter bij de hier door ons voorgestane afbakening aansluiten (tabel K4.2). Omdat cultuur door ons enger is gedefinieerd, leiden deze berekeningen zonder media en creatief zakelijke dienstverlening tot lagere schattingen van de ermee gemoeide bedragen dan het geval zal zijn in de Satellietrekening Cultuur en Media 2015.

De toegevoegde waarde van het culturele leven aan de binnenlandse productie bedraagt bijna 20 miljard euro. Dat is 1,5% van de totale binnenlandse productie (en 1,8% van het bruto binnenlands product, bron: maatwerk CBS). In de ketens fotografie en boeken is door beperkingen in de mogelijkheid tot specificering van de data meer meegerekend dan wij idealiter gezien zou hebben, zodat dit een overschatting is van de toegevoegde waarde van het culturele leven zoals eerder gedefinieerd, alsook daarbinnen van de posten kunsten, beeldende kunst en boeken. Dat gezegd hebbende is het zonder twijfel wel de best beschikbare schatting.
De uitkomst is dat de kunstensector het grootste deel van de toegevoegde waarde van het culturele leven realiseert, met podiumkunst als de grootste individuele post. De toegevoegde waarde van architectuur en ontwerp is kleiner dan die van kunst. Van de drie hoofdcategorieën levert erfgoed de kleinste toegevoegde waarde aan de binnenlandse productie.[10]

Tabel K4.2
Toegevoegde waarde van het culturele leven aan binnenlandse productie[a], 2015 (in miljoenen euro's en procenten)

	(€)	(%)
cultuur totaal	19.993	100
kunst totaal	13.483	67
podiumkunsten	4.368	22
beeldende kunst[b]	2.192	11
film en video	1.538	8
boeken[c]	2.922	15
cultuureducatie	2.418	12
architectuur en ontwerp	4.049	20
erfgoed	2.505	13

a Handels- en vervoersmarges zijn naar rato aan de categorieën van het culturele leven toebedeeld (SCP-bewerking).
B Inclusief fotografie en de hele keten aan de daarvoor benodigde apparatuur.
c Dit betreft hier alle boeken, helaas is het literair-culturele segment in deze cijfers niet te specificeren.

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk CBS

Deze eenmalige berekening, die op z'n best een vijfjaarlijks vervolg krijgt, biedt geen zicht op eventuele groei of daling van de bijdrage van cultuur aan de economie. Om daar toch enig beeld van te krijgen, kan wel worden verwezen naar een berekening van de bijdrage van kunsten en erfgoed aan het bruto binnenlands product (bbp). In Cultuur in Beeld gaf het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) ook de bijdrage van media & entertainment en van de creatieve zakelijke dienstverlening, maar die domeinen rekenen wij niet tot het culturele leven. Volgens die berekening groeide de toegevoegde waarde van kunsten en erfgoed gestaag van 0,68% van het bbp in 2012 tot 0,76% van het bbp in 2016

(4,8 miljard euro). Vooralsnog resulteren uiteenlopende definities van cultuur hier in uiteenlopende schattingen.

Inkomsten(mix) van culturele instellingen

Culturele instellingen kunnen eigen inkomsten verwerven met optredens, sponsoring, ticketverkoop, horeca, merchandising en giften (private inkomsten zonder wederdienst). Daarnaast doet een deel van de instellingen een beroep op subsidieregelingen van gemeenten, provincies, het rijk (ministeries en rijkscultuurfondsen) of de Europese Unie. De mix van eigen inkomsten en subsidies geeft een beeld van het vermogen van deelsectoren binnen het culturele leven om zelf inkomsten te genereren c.q. van de subsidieafhankelijkheid (tabel K4.3). Die verhouding is logischerwijs alleen een zinvolle indicator voor sectoren waar er minimaal deels sprake is van subsidiëring. Een neveneffect van subsidieverlening is dat over de geldstromen van instellingen en evenementen die subsidie ontvangen meer bekend is dan over die op de vrije markt, omdat subsidieontvangers verantwoording moeten afleggen en marktpartijen dergelijke informatie als bedrijfsvertrouwelijk kunnen zien.

De inkomstenmix is in kaart gebracht voor VSCD- en VNPF-podia, rijksgesubsidieerde gezelschappen, voor festivals en musea. Een blik op de subsidieafhankelijkheid van de diverse sectoren in 2016 leert dat de rijksgesubsidieerde gezelschappen het sterkst op subsidies leunen (voor tweederde van hun inkomsten) en de festivals het minst (met ruim 80% eigen inkomsten). In de verhouding tussen eigen inkomsten en subsidies is sinds 2012 weinig veranderd, met als uitzondering dat de subsidieafhankelijkheid van rijksgesubsidieerde gezelschappen afnam van driekwart naar tweederde van hun inkomsten.
Over de eigen inkomsten van instellingen en evenementen is veel verdergaande verfijning mogelijk, bijvoorbeeld naar de inkomsten uit tickets, horeca, merchandise, verhuur, donaties en sponsoring. Zo bestonden de 75% eigen inkomsten van de VNPF-poppodia in 2017 voor 37% uit ticketverkoop, voor 25% uit horecaomzet en voor 13% uit overige inkomsten. De 25% subsidie was bijna volledig van gemeenten afkomstig (VNPF 2018).

Tabel K4.3

Inkomstenmix van culturele instellingen en evenementen, 2012-2017 (in procenten)[a]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
VSCD						
eigen inkomsten	57	56	55	57	57	58
subsidies	43	44	45	43	43	42
VNPF*						
eigen inkomsten	78	78	78	77	77	79
subsidies	22	22	22	23	23	21
gezelschappen BIS+FPK						
eigen inkomsten	26	31	31	33	34	34
subsidies	74	69	69	67	66	66
podiumkunstfestivals BIS+FPK						
eigen inkomsten	40	51	55	55	56	54
subsidies	60	49	45	45	44	46
festivals						
eigen inkomsten		83	83	83	85	
subsidies		17	17	17	15	
musea						
eigen inkomsten				47	50	
subsidies				53	50	

* In deze cijfers zijn (ver)bouwsubsidies niet verdisconteerd.

a VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals; BIS: Basisinfrastructuur; FPK: Fonds Podiumkunsten.

Bron: maatwerk APE (op basis van panels), behalve festivals: maatwerk APE en Respons en musea: SCP bewerking op basis van CBS-maatwerk (voorlopige cijfers).

Spreiding: overheidsuitgaven naar overheden en naar culturele domeinen

Een analyse van de overheidsuitgaven aan cultuur levert twee soorten informatie op. Het geeft inzicht in de aandelen van de diverse overheidslagen in de uitgaven per sector en in de aandelen van de diverse culturele domeinen in die uitgaven.

De drie nationale overheidslagen hebben elk een eigen taak. Gemeenten nemen al dan niet de verantwoordelijkheid voor gemeentelijke accommodaties (podia, bibliotheken, centra voor de kunsten, musea) en voor gemeentelijke collecties. Provincies coördineren op regionaal niveau, financieren provinciale collecties en steunen soms het cultuuraanbod. Het ministerie van OCW subsidieert in het kader van het cultuurbeleid de instellingen van (inter)nationale betekenis, via de landelijke basisinfrastructuur cultuur en via de cultuur-

fondsen, en is verantwoordelijk voor de rijkscollectie, rijksmonumenten, cultuureducatie, het bibliotheekstelsel en archiefvoorzieningen.

Tabel K4.4
Overheidsuitgaven aan cultuur in 2017 (in miljoenen euro's)

	cultuurbegroting ocw	provincies	gemeenten	totaal
totaal	801,6	301,6	1.826,8	2.930,0
kunst	309,7	34,6	595,5	939,8
podiumkunst	193,1	26,4	498,2	717,7
beeldende kunst en vormgeving	33,2	4,9	54,1	92,2
film en video	65,4	3,3	43,2	111,9
letteren*	18,0			18,0
erfgoed	349,6	165,2	408,3	923,1
musea*	188,4	46,8	241,9	477,1
overig cultureel erfgoed**	96,6	102,4	112,2	311,2
archieven	64,6	16,0	54,2	134,8
andere cultuuruitgaven	142,3	101,8	823,0	1067,1
cultuureducatie	56,3	17,1	199,7	273,1
bibliotheken	45,6	44,0	395,0	484,6
creatieve industrie*	23,8			23,8
overige cultuuruitgaven	16,6	40,7	228,3	285,6

N.B. Op het moment van schrijven was het onderzoek naar cultuuruitgaven van gemeenten en provincies was nog niet geheel afgerond. Wij hebben de reeds beschikbare gegevens geëxtrapoleerd. De uiteindelijke uitkomsten kunnen licht afwijken van de hier gepresenteerde cijfers.
Deze tabel is samengesteld uit niet geheel gelijksoortige bronnen. De tabel geeft de momenteel best mogelijke benadering van de verdeling van uitgaven voor de drie overheidslagen, maar bij diverse posten zijn er afbakeningsverschillen. Zo zitten uitgaven aan beeldendekunstmusea bij ocw bij de post musea maar bij gemeenten en provincies bij de post beeldende kunst en vormgeving. ocw geeft eigenlijk dus minder uit aan erfgoed en meer aan kunst dan hier vermeld. Zo zitten uitgaven aan amateurkunst bij ocw bij cultuureducatie maar bij provincies en gemeenten bij de diverse kunstvormen, en zo bevat de post overige cultuuruitgaven bij provincies en gemeenten ook de uitgaven aan regionale en lokale pers en omroep (naar schatting enkele tientallen miljoenen, zodat dit het totaalbeeld niet wezenlijk beïnvloedt). In de harmonisatie van deze gegevens is dus nog een slag te maken.

* lege cellen bij letteren bij provincies en gemeenten bij letteren en ontwerp betekenen niet dat die overheden daar niets aan uitgeven, maar dat het niet gespecificeerd is en deel uitmaakt van de post overige uitgaven.
** overig cultureel erfgoed omvat onder meer monumenten, archeologie, digitaal erfgoed, stadgezichten en industrieel erfgoed.

Bron: Uitgaven cultuurbeleid ocw: maatwerk ocw; uitgaven provincies en gemeenten: scp-bewerking op basis van maatwerk cbs.

Daarnaast doen ook andere ministeries cultuuruitgaven. Zo subsidieert het ministerie van Defensie het Nationaal Militair Museum in Soesterberg, het Marinemuseum in Den Helder, het Mariniersmuseum in Rotterdam en het Marechausseemuseum Buren[11] en ontvangen de veertien musea en herinneringscentra over de Tweede Wereldoorlog, zoals Kamp Amersfoort, Kamp Vught en Kamp Westerbork, subsidie van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.[12] De bedragen die daarmee zijn gemoeid vallen buiten de hier gebruikte ocw-cultuurbegroting, net zoals de bedragen die ocw vanuit wetenschapsbeleid ter beschikking stelt voor wetenschapsmusea zoals NEMO in Amsterdam en vanuit mediabeleid voor bijvoorbeeld het Nationaal Instituut voor Beeld en Geluid.
De totale cultuuruitgaven van de overheid (gemeenten, provincies en de cultuurbegroting van ocw) bedroegen in 2017 bijna drie miljard euro. ocw gaf 802 miljoen euro[13] uit aan cultuurbeleid, vooral aan podiumkunst en musea (elk 24%) (tabellen K4.4 en K4.5).[14]

Tabel K4.5
Overheidsuitgaven aan cultuur in 2017 (in procenten per kolom)

	cultuurbegroting ocw	provincies	gemeenten	totaal
kunst	39	11	33	32
podiumkunst	24	9	27	24
beeldende kunst en vormgeving	4	2	3	3
film en video	8	1	2	4
letteren*	2	0	0	1
erfgoed	44	55	22	32
musea	24	16	13	16
overig cultureel erfgoed**	12	34	6	11
archieven	8	5	3	5
andere cultuuruitgaven	18	34	45	36
cultuureducatie	7	6	11	9
bibliotheken	6	15	22	17
creatieve industrie*	3	0	0	1
overige cultuuruitgaven	2	13	12	10

Zie opmerkingen en noten bij tabel K4.4

Bron: Uitgaven cultuurbeleid ocw: maatwerk ocw; uitgaven provincies en gemeenten: SCP-bewerking op basis van maatwerk CBS.

Provincies gaven in 2007 circa 300 miljoen euro uit aan cultuur. De grootste provinciale uitgavenpost was met circa een derde van dat bedrag de post overig cultureel erfgoed, gevolgd door musea (16%) en bibliotheken (15%). Lokale overheden gaven met circa 1.830 miljoen zesmaal zo veel geld uit aan cultuur als provinciale overheden en ruim tweemaal zoveel als de ocw-cultuurbegroting. Gemeenten zijn goed voor 62% van het totaal van de overheidsuitgaven aan cultuur (provincies 10% en ocw 27%). Binnen die gemeente-

lijke uitgaven vormden podiumkunst (27%) en bibliotheken (22%) de grootste uitgavenposten, gevolgd door musea (13%) en cultuureducatie (11%).

De drie overheidslagen verschillen niet alleen in de hoeveelheid geld die met hun cultuuruitgaven gemoeid is, waarbij gemeenten dus de grootste uitgaven voor hun rekening nemen, maar ook in de prioriteringen die ze daarbij aanbrengen. Op het geaggregeerde niveau van kunst, erfgoed en andere cultuuruitgaven wordt op de cultuurbegrotingen van ocw en provincies vooral geld uitgetrokken voor erfgoed (44% resp. 55%). Bij ocw is kunst de tweede post (39%), bij provincies zijn dat de andere uitgaven (34%). Gemeenten besteden aan zowel kunst als aan erfgoed bijna een derde deel hun cultuurbudget, en ruim eenderde deel aan andere culturele uitgaven (36%, waarvan 22% aan bibliotheken en 11% aan cultuureducatie). Elk van deze drie overheidslagen trekt slechts een klein deel van de cultuuruitgaven uit voor beeldende kunst (waarbij aangetekend dat uitgaven aan musea voor beeldende kunst op de ocw-cultuurbegroting onder de post musea vallen).

Tabel K4.6
Rangorde in overheidsuitgaven aan cultuur in 2017 (in miljoenen euro's)

Cultuurbegroting ocw (801,6 miljoen)	Provincies (301,5 miljoen)	Gemeenten (1.826,8 miljoen)	Totaal (2.930,0 miljoen)
podiumkunst (24%)	overig cultureel erfgoed (34%)	podiumkunst (27%)	podiumkunst (24%)
musea (24%)	musea (16%)	bibliotheken (22%)	bibliotheken (17%)
overig cultureel erfgoed (12%)	bibliotheken (15%)	musea (13%)	musea (16%)
film en videokunst (8%)	podiumkunst (9%)	cultuureducatie (11%)	overig cultureel erfgoed (11%)

Zie opmerkingen en noten bij tabel K4.4

Bron: uitgaven ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw): maatwerk ocw; uitgaven provincies en gemeenten: maatwerk cbs

Per uitgavepost vergelijkend nemen gemeenten van de drie overheden vrijwel altijd de grootste post voor hun rekening. Van de totale cultuuruitgaven geldt dat voor 62%. Nog groter is het relatieve van gemeentelijke cultuuruitgaven bij bibliotheken (82%), cultuureducatie (73%) en podiumkunst (69%).
Alleen van de uitgaven op ocw-begroting zijn trendgegevens voorhanden. Corrigerend voor een post die daar sinds kort wel maar eerder niet in was verdisconteerd (ruim 17 miljoen rce-programmagelden) laten die uitgaven na de 911 miljoen in 2012 een daling zien naar 723 miljoen in 2013, om vervolgens geleidelijk op te lopen tot 784 miljoen in 2017 (in 2016 was dat door incidentele uitgaven zelfs 843 miljoen) (bron: maatwerk ocw).

In kort bestek

Er zijn meerdere invalshoeken om naar geldstromen binnen het culturele leven te kijken. Het onderwerp beweegt zich op of over de grens die wij hanteren om primair het culturele leven zelf te onderzoeken, en niet de condities waaronder dat leven floreert of verpietert. Hier zijn slechts de geldstromen als zodanig beschreven, zonder in te gaan op de implicaties daarvan. Daarbij is meer verfijning mogelijk dan hier op hoofdlijnen betracht.
Waar sommige geldstromen groeiden, bijvoorbeeld bij architectenbureaus, bij bioscopen en bij de schouwburgen en concertgebouwen die zijn aangesloten bij de VSCD, slonken die stromen bij galeries en in het boekenvak. Overigens is dit beeld verre van compleet, want van de commerciële spelers in de podiumsector, in design en in digitale cultuur zijn geen bedragen bekend.
Het culturele leven bedroeg anno 2015 bijna 20 miljard euro en omvat daarmee 1,5% van de totale binnenlandse productie. Tweederde van die bijdrage komt op het conto van kunst, ruim eenvijfde van architectuur en eenachtste van ontwerp.
In de sectoren waar subsidiegeld heen stroomt bleef de inkomstenmix tussen eigen inkomsten en subsidies nagenoeg onveranderd, met uitzondering van die bij de rijksgesubsidieerde gezelschappen. Deze sector leunde en leunt het sterkst op subsidies, ondanks dat die afhankelijkheid afnam van driekwart naar tweederde. Van de gesubsidieerde sectoren zijn de VNPF-podia met driekwart eigen inkomsten het minst van subsidies afhankelijk.
Van de totale cultuuruitgaven van de drie Nederlandse overheidslagen van bijna drie miljard euro nemen gemeenten met 62% (1.830 miljoen) het grootste deel voor hun rekening. De OCW-cultuurbegroting (800 miljoen) is met 27% een stuk kleiner, provincies sluiten de rij met 300 miljoen (10%). De gemeentelijke uitgaven zijn naar verhouding vooral groot bij bibliotheken (82%), cultuureducatie (73%) en podiumkunst (69%).
De totale overheidsuitgaven aan cultuur zijn ruwweg in drie gelijke delen verdeeld over kunst, erfgoed en andere cultuuruitgaven (waaronder bibliotheken en cultuureducatie).

Kernthema 5 Arbeidsmarkt

Het culturele leven biedt velen een aangename vrijetijdsbesteding, in de vorm van cultuurbezoek en cultuurbeoefening. Het is ook in het dagelijks leven volop aanwezig, via kunst- en designvoorwerpen thuis en in de publieke ruimte, via muziek op de achtergrond, via cultuur op tv en via architectuur in de publieke ruimte (zie daarover kernthema's 11, 12 en 13). Het culturele leven biedt een deel van de bevolking ook een werkkring en een inkomen. De positie van werkenden in de cultuursector is een actueel vraagstuk en was recent voorwerp van verkenning, advies en onderzoek. De Sociaal Economische Raad en de Raad voor Cultuur verkenden hoe de arbeidsmarkt voor kunstenaars en creatieve professionals functioneert (SER en Raad voor Cultuur 2016) en schreven een advies met oplossingsrichtingen voor gesignaleerde knelpunten (SER en Raad voor Cultuur 2017). Het CBS deed onlangs onderzoek naar de arbeidsmarkt van kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen (CBS 2017). Met name in de kunsten is loon naar werken niet altijd vanzelfsprekend. Belangenorganisaties van kunstenaars zetten zich in voor een *fair practice code* en voor een

richtlijn voor kunstenaarshonoraria bij tentoonstellingen zonder verkoopdoel. We richten ons in dit kernthema op het aantal mensen dat in het culturele leven werkzaam is. Zijdelings komen ook de aantallen vrijwilligers en de in de kunst soms precaire inkomenssituatie aan de orde.

Tabel K5.1
Aantal personen werkzaam in kunst, ontwerp en erfgoed, Nederland, 2012-2017 (in aantallen, afgerond op tientallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
totale werkgelegenheid						
in loondienst (banen)	79.120	73.150	72.400	72.640	75.130	78.840
in loondienst (vte)	56.350	52.280	51.980	53.070	54.680	58.110
zelfstandigen	67.020	64.660	68.210	74.820	80.340*	–
werkgelegenheid kunsten						
in loondienst (banen)	55.620	51.400	50.540	50.530	51.690	54.050
in loondienst (vte)	37.200	34.540	34.160	35.000	35.710	37.840
zelfstandigen	52.380	51.330	53.730	57.430	60.510*	–
werkgelegenheid ontwerp						
in loondienst (banen)	14.280	12.630	12.550	12.520	13.410	14.720
in loondienst (vte)	12.020	10.690	10.620	10.660	11.370	12.540
zelfstandigen	14.510	13.200	14.340	17.240	19.680*	–
werkgelegenheid erfgoed						
in loondienst (banen)	9.220	9.120	9.310	9.590	10.030	10.070
in loondienst (vte)	7.130	7.050	7.200	7.410	7.600	7.730
zelfstandigen	130	130	140	150	150*	–

* voorlopige cijfers

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk CBS.

Op basis maatwerk van het CBS, gebaseerd op het stelsel van Sociaal Statistische Bestanden, hebben we berekeningen over de arbeidsmarkt kunnen doorvoeren die de hier gehanteerde afbakening van het culturele leven in kunst, ontwerp en erfgoed dicht benaderen (tabel K5.1). Het betreft gegevens over aantallen banen in loondienst en over aantallen zelfstandigen. Voor een totaalbeeld van de werkgelegenheid kan het aantal banen helaas niet zonder meer worden opgeteld bij het aantal zelfstandigen, omdat er overlap is: wie er een baan heeft kan er daarnaast werken als zelfstandige. De door ons bewerkte cijfers betreffen aantallen mensen werkzaam in de diverse kunstvormen, in ontwerp (architectuur en industrieel design) en in erfgoed (musea en monumenten), alsmede de optelling daarvan tot totale werkgelegenheid in het culturele leven.
Volgens deze tellingen is het totaal aantal banen in loondienst in kunst, ontwerp en erfgoed na een dip in 2014 in 2017 met circa 79.000 banen weer terug op het niveau in 2012.

Binnen dat totaal is het aantal voltijdsequivalenten (vte) licht gegroeid, dus er zijn wat meer mensen met meer contracturen. Het beeld dat in het culturele leven vaste banen zijn afgestoten en dat mensen in plaats daarvan als ZZP'er in de cultuur werkzaam lijkt hiermee nuance te behoeven. Tussen 2015 en 2016 ging de groei van het aantal zelfstandigen zelfs gepaard met een groeiend aantal banen. Wel heeft de groei van de werkgelegenheid in het culturele leven sinds 2012 vooral de vorm aangenomen van een groter aantal en aandeel zelfstandigen, waar die groei voorheen wellicht tot een groter aantal banen geleid zou hebben.

Het onderscheid naar kunsten, ontwerp en erfgoed brengt aan het licht dat het aantal banen in de kunsten in 2017 nog steeds wat lager lag dan in 2012, hoewel het aantal vte er iets hoger lag dan toen en het aantal zelfstandigen er groeide. De groei in de werkgelegenheid werd er gerealiseerd in de vorm van meer zelfstandigen. Het aantal banen in ontwerp (architectuur en design) had zich in 2017 na een eerdere daling hersteld tot iets boven het aantal banen in 2012. Tegelijk was het aantal zelfstandigen flink gegroeid. In het erfgoed, tenslotte, was er na 2012 geen noemenswaardige aanvankelijke daling in het aantal banen, maar groeide dat aantal wel vanaf 2014. Er werken nu meer mensen dan in 2012, in iets mindere mate steeg daar ook het aantal vte.
Uit het onderscheid naar kunsten, ontwerp en erfgoed blijkt tevens dat er in het erfgoed zoals hier gemeten nauwelijks zelfstandigen werkzaam zijn. Bij kunsten en vooral bij ontwerp zijn er juist meer zelfstandigen dan banen.
Volgens CBS-berekeningen op basis van hun aanstaande Satelliet cultuur en media 2015 (nog niet verschenen) is het culturele leven zoals hier door ons afgebakend goed 245.000 banen (2,5% van de totale werkgelegenheid) en voor 163.00 arbeidsjaren (2,2% van het totaal, bron: maatwerk CBS). Daarmee is echter niet het totaal aan inspanningen in en voor het culturele leven in beeld. Volgens de hierboven gebruikte berekeningen op basis van de Sociaal Statistische bestanden liepen er in de werelden van kunst, ontwerp en erfgoed bijna 3000 mensen stage (bron: maatwerk CBS). Daarnaast zijn in het culturele leven vele vrijwilligers actief, al is het totale volume daarvan niet bekend.
Nog weer andere bronnen geven in meer detail informatie over betaald en onbetaald werk in enkele delen van het culturele leven. Daarbij blijkt tevens dat verschillende bronnen tot verschillende schattingen leiden. Over de bepaling van de omvang van de arbeidsmarkt in het culturele leven lijkt ons daarom het laatste woord nog niet gezegd.

Het CBS presenteerde onlangs een telling van de gemiddelde aantallen kunstenaars en mensen werkzaam in ontwerpende beroepen in de jaren 2013-2015 (CBS 2017, maatwerktabel kunstenaars 5a aldaar). Volgens die gegevens telt Nederland 73.000 kunstenaars, en wel 37.000 uitvoerend kunstenaars, 14.000 beeldend kunstenaars en 19.000 auteurs. Tevens waren 68.000 mensen werkzaam in ontwerpende beroepen, waarvan 18.000 in architectuur (incl. landschapsarchitectuur), 14.000 in product- en kledingontwerp en 36.000 in grafisch en multimediaontwerp. Zo opgevat geeft het culturele leven werk aan 141.000 creatievelingen (ondersteunende functies in kunst zijn hierin niet meegeteld).

Tabel K5.2
Gemiddeld aantal personen werkzaam als kunstenaar of in ontwerpend beroep, Nederland, 2013-2015 (in aantallen, afgerond op duizendtallen)

totaal kunstenaars en ontwerpers	141.000
totaal kunstenaars	73.000
uitvoerende kunst (incl. film)	37.000
beeldende kunst	14.000
auteurs	19.000
totaal ontwerpers	68.000
architectuur	18.000
product en kledingontwerp	14.000
grafisch en multimediaontwerp	36.000

Bron: CBS (2017), maatwerktabel kunstenaars 5a

Het CBS rapporteert daarnaast gegevens over professionele podiumkunsten, musea, bibliotheken en professionele cultuureducatie. Tevens beschikken we over inschattingen uit andere bronnen over de werkgelegenheid in galeries en ontwerp. Onderstaand geven we daarvan een overzicht.

Rond de podia die plek bieden aan professionele podiumkunst staken door de jaren heen ruim 20.000 mensen hun handen uit de mouwen (tabel K5.3). Ruim de helft daarvan vindt daarin betaald werk. Dat aantal nam licht af, terwijl het aantal en het aandeel vrijwilligers groeide (hun aantal groeide met bijna 25%). Hierin zijn de aantallen vrijwilligers bij kleinere podia, die vaak bijna geheel van vrijwilligers afhankelijk zijn, niet verdisconteerd.

Tabel K5.3
Aantal personen werkzaam in professionele podiumkunsten, Nederland, 2012-2016 (in aantallen, afgerond op honderdtallen)

	2012	2013	2014	2015	2016*
totale werkgelegenheid	20.400	20.100	20.700	21.200	21.700
betaald werk	12.200	12.000	11.600	10.800	11.500
vrijwilligers (incl. stagiars)	8.200	8.100	9.100	10.400	10.200

* Voorlopige cijfers.

Bron: SCP-bewerking op basis van CBS StatLine

In galeries was in 2014 werk voor 670 voltijdsequivalenten. Dit was een scherpe afname van bijna 25% vergeleken met 2010, toen dat nog 860 vte was. In de meeste galeries zijn een of twee personen werkzaam (Hoogeveen et al. 2014).

Het aantal van 19.000 auteurs hiervoor in tabel 5.2 ligt iets lager dan het aantal van 21.000 in het Nederlands schrijvende auteurs in die jaren uit onderzoek door het boekenvak. Daarnaast vermelden tellingen door dat vak zelf dat er 2000 vertalers actief zijn (zie tabel K3.3). In aanvulling daarop vinden er in tal van andere functies nog meer mensen in het boekenvak emplooi, bij uitgeverijen en boekhandels.

In het architectenvak doen iets lagere schattingen de ronde dan hierboven in tabel K5.2. Een deel van de verklaring is dat daarin landschapsarchitecten niet zijn meegeteld. Volgens die opgave telde Nederland in recente jaren steeds ruim 10.000 architecten (tabel K5.4). Niet elk van hen is echter in die professie actief, door pensionering of een andere beroepskeuze. Omgekeerd werken er in architectenbureaus ook mensen die geen architect zijn. De totale werkgelegenheid in die bureaus groeide recent en bedroeg in 2017 12.500 vte.

Tabel K5.4
Aantal personen werkzaam in architectuur, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
architecten	10.697	10.707	10.812	10.695	10.641	10.448
overige werkzaam bij studio's en bureaus (vte's)	10.900	11.300	11.000	11.000	11.800	12.500

Bron: maatwerk BNA

De Monitor creatieve industrie 2016 (Rutten en Koops 2017: 25) bevat gedetailleerde cijfers over het aantal banen in die sector. Zonder uit die bron persmedia, communicatie, radio en televisie mee te tellen waren er volgens de gegevens uit die monitor in 2015 189.600 banen in het culturele leven, waarvan 147.600 in kunst en erfgoed (op basis van deze gegevens is geen onderscheid tussen kunst en erfgoed mogelijk) en 42.000 in ontwerp (tabel K5.5). Dat is royaal meer dan wat in tabel K5.1 voor 2015 is vermeld. Hier liggen verschillen in afbakening aan ten grondslag. Beide bronnen hebben wel gemeen dat ze uitwijzen dat er in de creatieve industrie verhoudingsgewijs veel zelfstandigen werken (Rutten en Koops 2017: 29), alsook dat zowel in kunst en erfgoed als in ontwerp de werkgelegenheid toenam, verhoudingsgewijs meer in ontwerp dan in kunst en erfgoed. Het verdient vermelding dat de verhoudingen in werkgelegenheid tussen kunst en ontwerp volgens deze cijfers anders zijn dan in tabel 5.2. Een deel van de verklaring daarvan is dat in tabel 5.2 alleen kunstenaars geteld zijn, niet anderen die in de kunsten werkzaam zijn.

Tabel K5.5
Aantal personen werkzaam in kunst en erfgoed en in ontwerp, Nederland, 2013-2015 (in aantallen, afgerond op honderdtallen)

	2013	2015
totaal kunst en erfgoed en ontwerp	178.500	189.600
totaal kunst en erfgoed	142.500	147.600
podiumkunst (incl. muziek en entertainment)	45.200	47.400
beeldende kunst	28.200	30.700
boekenindustrie	9.000	8.700
film	13.600	14.200
cultureel erfgoed	19.300	18.800
overig kunst en erfgoed	27.200	27.800
totaal ontwerpers	36.000	42.000
architectuur	10.900	11.400
gaming	2.700	3.000
(digitaal) design	22.400	27.600

Bron: SCP-bewerking op basis van Rutten en Koops (2017)

De werkgelegenheid in musea bedraagt volgens maatwerk daarover van het CBS een kleine 15.000 personen. Daar zit veel deeltijdwerk bij, want het aantal vte is ruim 8.000 (tabel K5.6). het aantal vrijwilligers is veel groter dan het aantal mensen dat er werkt.
Er zijn geen gegevens over het aantal vte dat vrijwilligers actief zijn.
Deze cijfers berusten op de nieuwe telling van musea (zie daarover de paragraaf erfgoed in kernthema 3). Hierin zijn de aantallen vrijwilligers bij kleinste musea, die veelal vooral op vrijwilligers draaien, niet meegeteld.

Tabel K5.6
Aantal personen werkzaam in musea, 2015 en 2016 (in aantallen)

	personen		voltijdsequivalenten	
	2015	2016	2015	2016
totaal	14.253	14.947	8.124	8.132
aantal mensen in loondienst	9.606	9.986	6.669	6.874
aantal overige werkzame personen	4.647	4.961	1.435	1.258
aantal vrijwilligers	33.867	34.895	–	–-

Bron: maatwerk CBS, voorlopige cijfers

De werkgelegenheid in bibliotheken, die voor het overgrote deel bestaat uit parttime werk, liep in de voorbije jaren met ruim 10% terug (tabel K5.7). Daarentegen zijn er steeds meer

vrijwilligers actief. Hun aantal verdubbelde in vier jaar tijd en overtreft inmiddels verre het aantal mensen dat er werkt. Of dat voor de gemaakte uren ook geldt is (ons) niet bekend.

Tabel K5.7
Aantal personen werkzaam bibliotheken, 2012-2016 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016
bezoldigd personeel					
fulltimers	801	727	719	740	712
parttimers	7.069	5.968	6.122	6.073	5.927
arbeidsjaren	4.730	4.003	4.073	4.143	4.076
vrijwilligers	6.758	7.516	9.341	10.828	13.489

Bron: Koninklijke Bibliotheek (2017)

Het CBS (2016) publiceerde in samenwerking met Cultuurconnectie gegevens over het professionele cultuureducatieve vrijetijdsaanbod (voor zover aangemeld bij de Kamer van Koophandel als actief in de kunst- en cultuureducatie en daardoor ook zichtbaar in het Algemene Bedrijvenregister van het CBS). Volgens die bron bedroeg de werkgelegenheid in 2014 in die sector 3.693 mensjaren, waarvan tweederde bestond uit cultuureducatie zelf. Vergeleken met het laatste voorafgaande peiljaar 2007 betekent dat een daling van de werkgelegenheid in het cultuureducatieve vrijetijdsaanbod van 20%.

Het aandeel vrijwilligers in het culturele leven is groot en groeit nog steeds. In de als professioneel aangemerkte accommodaties voor podiumkunst benadert het aandeel vrijwilligers stilaan het aandeel betaalde krachten. In musea en in bibliotheken zijn al meer vrijwilligers dan betaalde krachten actief (al is niet bekend of dat ook geldt voor de aantallen gerealiseerde betaalde en onbetaalde uren). En dan ligt in die tellingen bij podia en musea de nadruk al op de grotere instellingen. De niet meegetelde kleinere podia en musea drijven vrijwel volledig op vrijwillige inzet. Of er zonder al die vrijwilligers meer betaald werk zou zijn (en er dus sprake is van verdringing) en of de toename van vrijwilligers een gevolg is van eerder bezuinigingen op cultuur is moeilijk te zeggen (cf. SER en Raad voor Cultuur 2016). Dit zijn bij uitstek onderwerpen voor verdiepende analyses.
Dit geldt ook voor de inkomenspositie in met name de kunst. Vooral in dat deel van het culturele leven is sprake van tijdelijke aanstellingen, lage inkomens, slechte onderhandelingsposities en lage graad van verzekering en pensioenopbouw. Door hun intrinsieke motivatie zijn mensen er bereid om tegen lage tarieven aan de slag te gaan, te meer daar er veel concurrentie is. Menigeen heeft een gemengde beroepspraktijk, wat een nette manier is om te zeggen dat men uit noodzaak ook een baan buiten de kunst heeft[15], of is deels afhankelijk van het inkomen dat een partner buiten de kunst verdient. Soms is bovendien de loopbaan van korte duur, bijvoorbeeld in de dans (SER en Raad voor Cultuur 2016 en 2017). Het nijpendst is wellicht de inkomenspositie in de beeldende kunst (CBS 2017,

maatwerktabel kunstenaars 5i), maar genoemde problemen spelen ook bij muzikanten, acteurs en kunstdocenten.[16]

Spreiding

Na enige radiostilte is het onderwerp diversiteit of inclusiviteit in de culturele sector weer volop terug op de agenda. Daarbij gaat de aandacht uit naar een viertal p's: personeel, programmering, partners en publiek. Recent is die eerste 'p' opnieuw tegen het licht gehouden, waarbij behalve de diversiteit van het personeel ook die van adviescommissies en besturen tegen het licht gehouden is (tabel K5.8). Dit overzicht betreft uitsluitend de gesubsidieerde culturele sector, de gegevens zijn afgezet tegen de Nederlandse beroepsbevolking.[17] Vrouwen zijn in besturen van de gesubsidieerde culturele sector enigszins ondervertegenwoordigd, terwijl ze in het personeelsbestand juist wat oververtegenwoordigd zijn (daarbij is niet gespecificeerd naar functieniveau). In adviescommissies zijn ze in dezelfde mate aanwezig als in de gehele beroepsbevolking. Jongeren (tot 35 jaar) zijn in besturen en adviescommissies ondervertegenwoordigd. Binnen de gesubsidieerde sector zijn mensen met een andere dan een westerse (migratie)achtergrond ongeveer naar rato vertegenwoordigd, in adviescommissies zelfs licht oververtegenwoordigd. Onder bestuurs- en personeelsleden zijn mensen met een westerse migratieachtergrond sterk oververtegenwoordigd.
Uit een recent onderzoek in Rotterdam rijst overigens een heel ander beeld op (Berkers et al. 2018). Dat onderzoek was niet op tellingen van bemensing gebaseerd, maar op percepties van die bemensing. Bovendien kan een rol spelen dat in het APE-onderzoek de Nederlandse beroepsbevolking het referentiekader is, terwijl de Rotterdamse respondenten mogelijk de grootstedelijke bevolkingsopbouw van Rotterdam als referentiepunt namen.

Tabel K5.8

Diversiteit van besturen, personeel en adviescommissies in gesubsidieerde instellingen, naar geslacht, migratieachtergrond en leeftijd, 2017 (in procenten)

	man	vrouw	≤ 35 jaar	> 35 jaar	Nederlands	westers	niet-westers
besturen	60	40	8	92	58	34	8
adviescommissies	54	46	11	89	78	8	14
personeel	40	60	37	63	62	30	8
Nederlandse beroepsbevolking	48	52	35	63	80	10	10

Bron: Van der Veen et al. (2018)

Volgens een inventarisatie van de man-vrouwverdeling op diverse posities bij Nederlandse podia en festivals zijn mannen sterk oververtegenwoordigd onder directieleden en technische staf. Programmeurs zijn volgens die bron bij theaters wat vaker vrouw, maar bij pop-

podia en festivals overwegend man. In de marketing van theaters zijn vooral vrouwen actief.[18]

In kort bestek

Het culturele leven is voor velen een bron van werkgelegenheid en inkomen. Schattingen over het aantal mensen dat er emplooi vindt lopen uiteen. Dit hangt er deels mee samen of men banen telt dan wel arbeidsjaren of voltijdequivalenten, deels met wat men wel of niet tot het culturele leven rekent. Aan een exacte totaalschatting wagen we ons daarom niet, maar het aantal zal ergens liggen tussen de 163.000 (arbeidsjaren) en 245.000 (banen en zelfstandigen) die het CBS aan de hand van onze afbakening vermeldt op basis van de nieuw ontwikkelde satellietrekening. Omdat verschillende bronnen tot verschillende schattingen leiden, lijkt ons over de bepaling van de omvang van de arbeidsmarkt in het culturele leven het laatste woord nog niet gezegd.
Diverse bronnen combinerend ontstaat het volgende beeld: zowel in kunst als in ontwerp nam de werkgelegenheid toe, verhoudingsgewijs meer in ontwerp dan in kunst; in ontwerp werken naar verhouding veel zelfstandigen; in sommige sectoren (galeries, bibliotheken en cultuureducatief vrijetijdsaanbod) liep de werkgelegenheid juist terug; en naast betaald werk is er in het culturele leven een forse hoeveelheid vrijwilligerswerk.
De arbeidsmarktpositie in termen van onderhandelingspositie, inkomen en verzekering is met name binnen kunst slechter dan elders op de arbeidsmarkt. Met name het inkomen van beeldend kunstenaars is laag.
Hoewel er soms andere geluiden te horen zijn, wees een recente studie naar de etnisch-culturele diversiteit van de bemensing van culturele instellingen en adviescommissies uit dat die niet sterk afwijkt van de opbouw van de Nederlandse (beroeps)bevolking.

Kernthema 6 Beroepsonderwijs

Om kunstenaar te worden is niet per se een diploma nodig. Wel heeft cultureel beroepsonderwijs een belangrijk aandeel in het opleiden van degenen die een cultureel beroep ambiëren. Er zijn kunstopleidingen op mbo- en op hbo-niveau, zoals de Herman Broodacademie respectievelijk de kunstacademies (conservatoria en hogescholen voor de kunsten). De Reinwardt Academie, deel van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, is een hbo-opleiding voor erfgoedprofessionals. Ook enkele academische opleidingen zijn gerelateerd aan kunst, ontwerp en erfgoed, bijvoorbeeld film- en theaterwetenschappen, design en kunstgeschiedenis, maar die leiden niet specifiek op tot een beroep in het culturele leven. We laten deze studies daarom hier verder buiten beschouwing.
Van alle kunstenaars heeft ruim 40% een kunstopleiding gevolgd, in veel gevallen in het hoger beroepsonderwijs (CBS 2017). Naast de ´klassieke´ kunstvakopleidingen tot bijvoorbeeld musicus, acteur, ontwerper of beeldend kunstenaar zijn er tal van opleidingen ontstaan waar talentontwikkeling en voorbereiding op toekomstige rollen in het culturele leven centraal staan.

Middelbaar beroepsonderwijs

Het mbo biedt een reeks opleidingen aan die opleiden tot een functie in het culturele leven, bijvoorbeeld als artiest (acteur, muzikant, danser en musicalperformer) of grimeur, of in de podium- en evenemententechniek, bibliotheek- en collectiebeheer, media (management, redactie en vormgeving), audio- en videoproductie, grafische vormgeving en mode. Het aantal inschrijvingen voor die opleidingen daalde na een eerdere groei van bijna 20.000 in 2012 tot bijna 15.000 in 2015 en bedroeg in 2015 circa 3% van alle mbo-inschrijvingen (CMMBO 2018b). In 2014 had twee derde van de afstudeerders een opleiding op het vlak van media en vormgeving gevolgd (CBS 2017). Onderwijsinstellingen hebben bij het aanbieden van opleidingen een wettelijke zorgplicht om een baankans te garanderen. Een recent advies van de Commissie Macrodoelmatigheid MBO was kritisch over de aansluiting van sommige opleidingen bij de ontwikkelingen in het werkveld en daarmee over het arbeidsmarktperspectief van deze afgestudeerden (CMMBO 2018a).

Hoger beroepsonderwijs

Binnen het brede spectrum aan hbo-opleidingen nemen culturele hbo-opleidingen een bescheiden positie in. Naast het kunstvakonderwijs zijn er enkele creatieve opleidingen ontstaan zoals creatieve technologie, en economische opleidingen met de cultuursector als werkterrein. Samen trekken de culturele opleidingen de laatste jaren telkens circa 5% van de aan hbo's ingeschreven studenten.

Tabel K6.1

Studenten aan culturele hbo-opleidingen, 2012-2017 (in aantallen en procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
totale instroom kunstonderwijs en creatieve opleidingen hbo	5.103	5.212	5.127	4.830	5.190	5.454
als aandeel in het totale aantal hbo-opleidingen (%)	5,0	4,8	4,9	5,0	5,1	5,1
totaal inschrijvingen kunstonderwijs en creatieve opleidingen hbo	20.251	20.152	19.948	19.676	19.858	20.177
als aandeel in het totale aantal hbo-opleidingen (%)	4,8	4,6	4,5	4,4	4,4	4,5
diploma's kunstonderwijs en creatieve opleidingen hbo	4.227	4.371	4.299	4.478	4.365	
als aandeel in het totale aantal hbo-opleidingen (%)	6,6	6,6	6,2	6,3	5,9	

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk Kennisbank Vereniging van Hogescholen

Het hbo-kunstvakonderwijs is in de afgelopen jaren niet gegroeid. Dit is het gevolg van afspraken in 2012 over beperking van de instroom en in weerwil van de groei van het hoger onderwijs. Het aandeel inschrijvingen van creatieve opleidingen als onderdeel van het totale aantal hbo-studenten daalt vanaf 2013. Bij de kunstvakopleidingen is er al langer

sprake van een daling (tabel K6.1). Van de afgestudeerden in de kunstvakopleidingen in engere zin had in 2014 circa 60% zich bekwaamd in beeldende kunst, ongeveer een kwart in muziek, en de overigen in theater, dans en bouwkunde (CBS 2017).

Spreiding

Van afgestudeerden van culturele mbo- en hbo-opleidingen zijn geslacht en migratieachtergrond bekend (tabel K6.2). In beide gevallen zijn de cohorten afgestudeerden in het studiejaar 2016/'17 naar sekse evenredig verdeeld. Oppervlakkig gezien geldt dit eveneens voor de verdeling naar migratieachtergrond van mbo-afgestudeerden, in de zin dat die verdeling ongeveer de verhoudingen naar migratieachtergrond in de Nederlandse bevolking weerspiegelt. Wanneer we echter bedenken dat binnen het bevolkingsdeel met een niet-westerse achtergrond de jongere leeftijdsgroepen zwaar oververtegenwoordigd zijn, blijven jongeren met die achtergrond in de uitstroom achter. Voor die groep geldt hetzelfde binnen de hbo-uitstromers. Wat daar opvalt is de oververtegenwoordiging van afstudeerders met een westerse migratieachtergrond, vooral bij muziek en dans. Het kunstvakonderwijs op hbo-niveau in Nederland lijkt een goede reputatie te hebben in de westerse wereld.

Tabel K6.2

Spreiding afgestudeerden (bachelors) van creatieve/kunstzinnige hbo- en mbo-opleidingen, 2016/'17 (in aantallen en procenten)

	mbo (n = 7.914)		hbo (n = 5.360)	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
geslacht				
man	4.033	51	2.709	51
vrouw	3.881	49	2.651	49
migratieachtergrond				
Nederlands	6.504	82	3.755	70
westerse migratieachtergrond	552	7	1.121	21
niet-westerse migratieachtergrond	857	11	483	9

Bron: CBS StatLine

In kort bestek

Het aantal inschrijvingen voor cultureel beroepsonderwijs bedroeg in 2017 circa 20.000, waarvan 15.000 op mbo- en ruim 5.000 op hbo niveau. Bij het mbo was dit een teruggang vergeleken met 2012, in het hbo is het aantal inschrijvingen min of meer constant. Op het mbo gaat het vooral om media en vormgeving, op het hbo om beeldende kunst (circa 60%) en muziek (circa 25%).
De cohorten afstudeerders van mbo- en hbo-opleidingen kennen een gelijke verdeling naar de seksen. Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond zijn er gezien hun

aandeel in die leeftijdsgroep ondervertegenwoordigd. Hbo-opleidingen kennen verhoudingsgewijs veel mensen met een westerse migratieachtergrond.

Kernthema 7 Cultuur in het onderwijs

Op welke manier en in welke mate komen hoeveel leerlingen in het primair- en voortgezet onderwijs met kunst en cultuur in aanraking? Wie verzorgen die programma's? In dit kernthema komen twee informatiestromen samen: van scholen over de plek en de invulling van cultuur in hun lesprogramma's en van aanbieders van 'schoolgebonden educatie'. Voor het onderwijs zijn kerndoelen vastgesteld door het ministerie van OCW, ook voor cultuureducatie. In het primair onderwijs gaat het om het leergebied 'Kunstzinnige oriëntatie' en enkele kerndoelen voor het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. In het voortgezet onderwijs zijn er kerndoelen voor de onderbouw en komen leerlingen in de bovenbouw via kunstvakken en CKV (Culturele en Kunstzinnige Vorming) in aanraking met cultuur. De positie van cultuureducatie in het primair en het voortgezet onderwijs is onderwerp van periodieke rapportages. Daarnaast nam de Inspectie van het Onderwijs onlangs de cultuureducatie in het primair onderwijs onder de loep. Het thema spreiding ontbreekt hier vanwege het generieke karakter van het primair en voortgezet onderwijs.

Cultuuronderwijs in het primair onderwijs

De Inspectie van het Onderwijs houdt toezicht op de kwaliteit van het onderwijs in Nederland en publiceert daar jaarlijks over. De Inspectie laat periodiek onderzoek doen naar de kennis en vaardigheden van leerlingen en naar het aanbod van scholen in bepaalde kennisgebieden. Alleen bij primair onderwijs komt dan soms cultuureducatie ter sprake. Voor kunstzinnige vorming is in 2015/'16 een peiling uitgevoerd, die niet vergelijkbaar was met de voorgaande peiling over 1996/'97. Er was aandacht voor het onderwijsaanbod en voor de resultaten van leerlingen in groep 8 als het gaat om kunstzinnige oriëntatie. Bij het aanbod aan cultuuronderwijs ging het om zaken als aantallen vakleerkrachten en manieren waarop scholen aan dat onderwijs vorm geven. Over de ingewonnen informatie over leerresultaten toont de Inspectie zich bescheiden: 'Zelf hebben we uit dit eerste overkoepelende peilingsonderzoek naar Kunstzinnige oriëntatie geleerd dat we nog maar beperkt zicht hebben op wat kinderen nu echt kunnen in dit domein' (Inspectie van het Onderwijs 2017: 5). Toch constateert de Inspectie dat het met de kennis en vaardigheden van leerlingen twintig jaar geleden op onderdelen beter gesteld was en dat niet de school, maar de culturele activiteiten van leerlingen in de vrije tijd een positieve bijdrage leveren aan hun kennis en waardering van erfgoed en kunst (Inspectie van het Onderwijs 2017: 82 resp. 13).

De *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018* (Nooij et al. 2018) beschrijft ontwikkelingen op het vlak van cultuureducatie in het basisonderwijs en speciaal onderwijs. De onderwerpen die hierbij aan bod komen zijn onder meer de plek van cultuur in het lesprogramma, de samenwerking met aanbieders en andere instellingen in de 'culturele omgeving' en de deskundigheid van groepsleerkrachten en vakleerkrachten. Ook is er aan-

dacht voor de opbrengsten van het programma Cultuureducatie met Kwaliteit, waar scholen sinds 2013 een beroep op kunnen doen. De meting is gebaseerd op een vragenlijst die is ingevuld door directeuren en interne cultuurcoördinatoren. De opzet van de monitor over 2017-2018 is licht gewijzigd ten opzichte van die in eerdere jaren.
Volgens scholen is 'kinderen in aanraking brengen met kunst en cultuur' het belangrijkste doel van cultuuronderwijs voor de leerlingen (Hoogeveen et al. 2014: 21). De meeste scholen besteden aandacht aan cultuuronderwijs en op verreweg de meeste is ook een interne cultuurcoördinator actief. Veel scholen proberen samenhang aan te brengen tussen activiteiten binnen het cultuuronderwijs en andere onderdelen van het curriculum, vooral met 'zaakvakken' als aardrijkskunde, geschiedenis en biologie, waarbij een overkoepelend thema voor de verbinding kan zorgen. Samenhang is niet hetzelfde als een doorlopende leerlijn binnen vakken van het cultuuronderwijs. Voor zover sprake is van een 'samenhang en continuïteit over de leerjaren heen', geldt dit vooral voor muziek en voor tekenen/handvaardigheid. Scholen die nu en/of eerder gebruikmaakten van de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit rapporteren vaker dat ze werken met een doorlopende leerlijn bij kunstvakken (Nooij et al. 2018: 36). Deze door ocw gesubsidieerde regeling beoogt het bevorderen van de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen, van de deskundigheid van (vak)leerkrachten en van het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen. Het achterliggende doel is leerlingen te leren hun creatieve vaardigheden te gebruiken om problemen op te lossen en antwoorden te vinden te bevorderen. Ongeveer de helft van de basisscholen doet aan deze regeling mee.[19]

Tabel K7.1
Cultuuronderwijs in het primair onderwijs op Nederlandse scholen, 2014-2018 (in aantallen en procenten)

	2014	2016	2018
gemiddeld aantal uren cultuuronderwijs per week: groep 2	9,1		
gemiddeld aantal uren cultuuronderwijs per week: groep 4	5,4		
gemiddeld aantal uren cultuuronderwijs per week: groep 7	5,2		
aandeel scholen met doorlopende leerlijn cultuuronderwijs (%)		20	
aandeel scholen met vastgelegde visie cultuuronderwijs (%)	57	63	
aandeel scholen zonder vastgelegde visie of uren/budget cultuuronderwijs (%)			50
aandeel scholen met een interne cultuurcoördinator (%)	85	85	88
aandeel scholen beroepsonderwijs met aangestelde of ingehuurde vakdocent (%)	27	29	57
aandeel scholen met structurele partners (%)	43	42	
samenwerking scholen-culturele partners: bestaand aanbod (%)			72
samenwerking scholen-culturele partners: gezamenlijke projecten (%)			11

Bron: 2014: Hoogeveen et al. (2014); 2016: Kruiter et al. (2016); 2018: Nooij et al. (2018)

Uit de monitors blijkt weinig over wat er concreet in de klassen of daarbuiten gebeurt, maar ligt de nadruk op de organisatie van het cultuuronderwijs: de taakverdeling binnen de school, het gebruik van lesmethodes, de bekostiging, het aandeel van de verschillende kunstdisciplines en de samenwerkingspartners. Naar de tijd die leerlingen aan cultuuron-

derwijs besteden is voor het laatst gevraagd bij de monitor over het schooljaar 2013/'14. De culturele partners waar het meest mee wordt samengewerkt zijn de bibliotheek, het centrum voor de kunsten en individuele professionele kunstenaars. Met professionele culturele instellingen als musea, schouwburgen en gezelschappen wordt aanzienlijk minder samengewerkt, evenals met amateurverenigingen of instellingen die gerund worden door vrijwilligers (tabel K7.1).

Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs

De Monitor Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs bevat informatie over de wijze waarop middelbare scholen het cultuuronderwijs vormgeven. Het onderzoek bestaat uit twee delen: een kwantitatief deel dat is gebaseerd op enquêtes onder schoolleiders en kunstvakdocenten en een kwalitatief deel op basis van interviews met tien scholen.
De laatste monitor verscheen in 2017.
Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs krijgt vooral vorm in het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming voor havo/vwo, in de equivalent Kunstvakken 1 voor vmbo, in de kunstvakken en in het organiseren van culturele activiteiten. CKV c.q. Kunstvakken 1 zijn een verplicht examenvak in de bovenbouw van havo en vwo respectievelijk vmbo. Daarnaast kunnen leerlingen examen doen in de kunstvakken, al verschillen de mogelijkheden per schoolniveau. Op havo- en vwo-scholen kunnen leerlingen vaker examen doen in de kunstvakken dan op vmbo-scholen, en doorgaans ook in meer disciplines. In de onderbouw komt op elke school minstens één kunstdiscipline in het eerste jaar aan bod. De kans is groot dat dit beeldende vorming of muziek betreft. Het merendeel van de scholen biedt leerlingen keuzemogelijkheden als het gaat om kunstdisciplines en type activiteiten, op vwo-scholen zijn aanbod en variatie het grootst. Op alle schoolniveaus heeft een bezoek aan een museum of voorstelling ingang gevonden, het bijwonen van een optreden van een schrijver of dichter minder. Net als in het primair onderwijs werken veel scholen op een of andere manier samen met partners uit de 'culturele omgeving'. De grote meerderheid van de scholen werkt samen met kunsteducatieve centra, bibliotheken, individuele kunstenaars, musea en theaters. Die samenwerking bestaat meestal uit het gebruikmaken van het beschikbare aanbod (Kieft et al. 2014). Ook de informatie over cultuureducatie in het voortgezet onderwijs blijft op afstand van wat er feitelijk in de klas gebeurt.
Vwo- en havoleerlingen kiezen steeds minder voor het profiel Cultuur en Maatschappij, zowel in absolute cijfers als in verhouding tot de andere profielen (tabel K7.2). Een verklaring zou kunnen zijn dat iemand met een cultuurprofiel op minder vervolgopleidingen welkom is dan iemand met een meer exact profiel en dat leerlingen veiligheidshalve kiezen voor één van de drie andere profielen (Economie en Maatschappij, Natuur en Gezondheid, Natuur en Techniek) (Neele 2016).

Tabel K7.2
Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs op Nederlandse scholen, 2014-2017 (in aantallen en procenten)

	2014	2015	2016	2017
vwo-gediplomeerden met profielkeuze Cultuur en Maatschappij (a)	3.345	3.157	2.915	2.615
havo-gediplomeerden met profielkeuze Cultuur en Maatschappij (a)	3.345	3.157	2.915	2.615
deelnemers Cultuurkaart (b)	675.687	707.789	731.418	748.275
scholen die deelnemen aan Cultuurkaart (c) (%)		84		80
scholen met schriftelijk vastgelegde cultuurvisie (c) (%)		58		64
scholen met een cultuurcoördinator (c) (%)		73		79
invulling cultuuronderwijs: bij Culturele en Kunstzinnige Vorming (c) (%)		88		83
invulling cultuuronderwijs: in de kunstvakken (c) (%)		86		87
culturele activiteiten binnen het gebouw (c) (%)		86		90
culturele activiteiten buiten het gebouw (c) (%)		83		87
beeldend-tekenen als eindexamenvak vmbo (c) (%)		52		47
beeldend-handarbeid als eindexamenvak vmbo (c) (%)		33		15
kunst algemeen als eindexamenvak havo-vwo (c) (%)		49		53
kunst (beeldende vorming) als eindexamenvak havo-vwo (c) (%)		47		51
tekenen als eindexamenvak havo-vwo (c) (%)		40		36
aandacht voor cultureel erfgoed (c) (%)		94		91

Bron: a: CBS StatLine; b: www.lkca.nl/voortgezet-onderwijs/feiten-en-cijfers/feiten-en-cijfers_deelnemers-cultuurkaart (geraadpleegd 27 september 2018); c: Kruiter et al. (2015) en Kieft et al. (2017)

Cultuureducatie door culturele instellingen

'Het bevorderen van educatie en participatie' behoort tot de criteria waaraan culturele instellingen moeten voldoen om in aanmerking te komen voor subsidie van de rijksoverheid (basisinfrastructuur en fondsen). Organisaties zijn vrij hier voor zelfgekozen publieksgroepen een eigen invulling aan te geven. Het merendeel van de culturele instellingen met meerjarige financiering van de rijksoverheid biedt programma's voor het primair en voortgezet onderwijs (Hoogeveen et al. 2014). In relatie tot scholen hebben deze instellingen vaak de rol van 'aanbieder' en scholen die van 'afnemer'. In de praktijk betekent dit dat culturele instellingen in de scholen komen en/of dat klassen ingebed in het onderwijsprogramma onder schooltijd naar een culturele instelling gaan.
Een inventarisatie onder culturele instellingen die direct (via de Basisinfrastructuur (BIS)) of indirect (via de cultuurfondsen) subsidie van het rijk ontvingen, wees uit dat in 2013 verreweg de meeste van die instellingen (85%) educatieve activiteiten organiseerden. Dit gold voor vrijwel alle BIS-instellingen (92%) en voor driekwart van de fondsinstellingen (77%). Onder musea (93%) en instellingen voor podiumkunsten (88%) had dat meer ingang gevonden dan onder instellingen op het vlak van de creatieve industrie (43%). Van de instellingen die dat doen bedient circa 90% havo, 90% vwo, 80% vmbo en 80% het basisonderwijs (Beekhoven et al. 2015). Overigens bereikten die instellingen een breder pallet

aan educatieve instellingen, waaronder hbo, en zijn hun cultuureducatieve inspanningen niet uitsluitend op scholieren maar ook op andere publieksgroepen gericht, bijvoorbeeld in de vorm van rondleidingen en lezingen.
Het samenwerkingsverband De bibliotheek op school biedt een geformaliseerd kader voor samenwerking tussen bibliotheken en scholen. Deze aanpak maakt deel uit van een doorgaande lijn binnen het ocw-programma Tel mee met Taal, een actieprogramma ter bestrijding van laaggeletterdheid, waarin het bevorderen van leesplezier een belangrijk uitgangspunt is. De doorgaande lijn begint in de kinderopvang met BoekStart en loopt door tot in delen van het voortgezet onderwijs. In 2016 deden 1605 basisscholen en 64 vmbo-scholen (vmbo) mee.[20] Naast instellingen bezoeken ook individuele kunstenaars zoals auteurs scholen. Het totale beeld daarvan ontbreekt. Voor een groot deel van die auteursbezoeken bemiddelt de Schrijverscentrale, waardoor hiervan toch een indruk te geven is. In 2012 ging het langs die weg om circa 2.576 schoolbezoeken, wat na een daling tot 2.310 in 2013 steeg naar 2.639 in 2017, waarvan in dat jaar bijna 40% in het voortgezet en ruim 60% in het primair onderwijs.[21]
Alleen van musea en van kunsteducatieve instellingen is (ons) specifiekere informatie over hun cultuureducatieve inspanningen bekend. In 2017 verzorgde driekwart (73%) van de 435 musea die zijn aangesloten bij de Museumvereniging een educatief aanbod voor kinderen en/of andere doelgroepen. In dat jaar ontving 92% van die musea bezoek uit het primair onderwijs en 75% uit het voortgezet onderwijs. In totaal ging het om bijna 2,1 miljoen bezoeken in schoolverband. Dat bezoek met school is een substantieel aandeel van het totale bezoek van kinderen (33%) en jongeren (45%) aan die musea. Een kleiner deel van de mv-musea organiseert ook programma's voor andere doelgroepen dan scholieren, zoals voor mensen met een migratieachtergrond (11%), dementerenden (9%) en doven, slechthorenden en slechtzienden (6%) (bron: maatwerk Museumvereniging).
Kunsteducatieve instellingen – de informatie betreft muziekscholen en centra voor de kunsten die zijn aangesloten bij Cultuurconnectie – bedienen allemaal het onderwijs (en kunstbeoefenaars, zie kernthema 8). Hun bereik in het onderwijs omvatte in 2016 circa 7.200 scholen met circa 1,6 miljoen leerlingcontacten (tabel K7.3). Over de disciplines waarin zij op scholen onderricht verzorgden en over de frequentie waarin dat gebeurde bestaan geen geaggregeerde gegevens. Daarnaast verzorgden die instellingen ook cultuureducatie in bredere zin, in de vorm van programma's voor brede scholen, bedrijven en wijkorganisaties.
Een rapport over het totale professionele cultuureducatieve aanbod (zie kernthema 8) wees uit dat een derde van de 6.600 op dat vlak actieve bedrijven en zelfstandigen een op scholen gericht aanbod kende, en ruim 20% een aanbod voor andere partijen, zoals bedrijven en sociaal-maatschappelijk werk (cbs 2016).

Tabel K7.3
Bereik van scholen en leerlingen door de kunsteducatieve instellingen aangesloten bij Cultuurconnectie, 2016 (in aantallen)

	scholen	leerlingen
primair onderwijs	6.000	1.300.000
voortgezet onderwijs	1.100	300.000
ROC's	100	10.000
totaal	7.200	1.610.000

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk Cultuurconnectie

In kort bestek

Over de invulling van cultuureducatie in het onderwijs is op de keper beschouwd weinig bekend. De informatie die er is, is overwegend indirect van aard en betreft zaken als met wie scholen samenwerken en blijft op enige afstand van wat feitelijk in de klas gebeurt.

Kernthema 8 Mogelijkheden tot beoefening

Een heel andere loot aan de stam van de culturele infrastructuur betreft de mogelijkheden om in de vrije tijd als liefhebber een vorm van cultuur te beoefenen. Hoeveel mensen dat doen, wat ze beoefenen en hoe ze dat vormgeven komt bij kernthema 13 aan de orde. Hier gaat het om de vraag waar men terechtkan om te musiceren, toneel te spelen, te schilderen, te beeldhouwen of (creatief) te schrijven dan wel zich in historische voorwerpen of lokale geschiedenis te verdiepen.
Daarbij zijn twee functies te onderscheiden, te weten infrastructuur voor cultuurbeoefening en infrastructuur om zich in cultuurbeoefening te bekwamen. Deels overlapt dit overigens, want in muziekverenigingen wordt zowel geleerd als beoefend. Ook bij schilderen of beeldhouwen onder begeleiding van een docent is de grens tussen leren en doen fluïde. Toch is een deel van de infrastructuur voor beoefening primair op leren gericht, zoals dansscholen, muziekscholen en centra voor de kunsten, terwijl in een ander deel de beoefening zelf centraal staat, zoals in bandjes en toneelverenigingen.
Complicerende factor bij leren is dat een deel ervan informeel plaatsvindt en een deel op de markt bij bedrijven en vrij gevestigde docenten. Daarnaast biedt internet, naast aloude instructieboeken, volop mogelijkheden tot zelfstudie, soms inclusief een interactief element van communicatie. Ook beoefening met anderen vindt behalve in strakker ook in losser georganiseerde vormen plaats: van verenigingen, stichtingen en ensembles tot bandjes en andere informele groepen.
Een inventarisatie van allerlei mogelijkheden om muziek te maken in de Rotterdamse wijk Delfshaven levert de volgende bloemlezing op: een locatie van de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam in het World Music & Dance Centre, waar men les kan volgen in dans en muziek (pop, jazz, klassieke en wereld); Showband Oud Mathenesse (officieel: Drumband en Majorettepeloton Oud-Mathenesse Rotterdam); Zangschool Rotterdam; Choro

school, eerste Europese afdeling van De Escola portátil de Música (draagbare muziekschool) uit Rio de Janeiro; Oefenruimte De Frikandel, vier oefenruimtes waar circa twintig bands repeteren; Rockschool El Mono Flamenco, in een winkel voor Spaanse gitaren; stichting The Urban Family en Spang, twee muziekstudio's; dj en producer Samuel Semedo en beatmaker en producer Stewy Gomes geven beiden muziekworkshops aan jongeren in Delfshaven; een Surinaams Gamelan orkest; woongroep A Pousada, waar regelmatig Kaapverdianen spelen; stichting Casa Tiberias, waar Bita Semedo Varela batukles geeft; en een reeks koren: Spangen Gospel Choir, vrouwenkoor Grenzeloos, Smartlappenkoor Spangen, Kolkkoor, Het Rotterdams Jongenskoor, Delfshaven zingt!, koor Corps d'Esprit, Wijkkoor 3021, Vier-ambachtsschoolkoor, Mozaïekschoolkoor, schoolkoor van IBS Al-Ghazali, Pelgrimvaderkerkkoor, de Kathedrale Cantorij, Kaapverdiaanse mannen- en gemengde koor van Paróquia Nossa Senhora da Paz Rotterdam (inventarisatie voor het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verricht door Ausra Listaviciute van Podium Grounds).
Ten onrechte kan deze opsomming de indruk wekken dat cultuurbeoefening vooral muziek of kunst zou betreffen. Dat is niet het geval: kunstbeoefening omvat naast andere vormen van podiumkunst ook beeldende kunst, film en literatuur. En cultuurbeoefening omvat ook erfgoedbeoefening.

Van de diverse mogelijkheden tot cultuurbeoefening zijn nauwelijks landelijk dekkende tellingen beschikbaar. Er is niet bekend hoeveel amateurmuziekensembles, -toneelverenigingen, enzovoort er in Nederland zijn. Idem voor erfgoedverenigingen. Evenmin bestaat er een overzicht van in hoeveel amateurbandjes en andere informele groepen men met cultuur in de weer is. Met het oog op eerdere SCP-publicaties is dit wel eens verder uitgediept, voor kunst in meer detail dan voor erfgoed (Van den Broek 2010; Van den Broek en Van Houwelingen 2015). Anno 2018 kunnen we niet om de constatering heen dat de datainfrastructuur in dit opzicht sindsdien niet is verbeterd.
Er resteren slechts enkele impressies. Zo zijn bij de Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie alle provinciale bonden van muziekverenigingen aangesloten, evenals twee categorale nationale organisaties: de Federatie van Amateur Symfonie- en Strijkorkesten en de Nederlandse Organisatie voor Accordeon en Mondharmonica. Volgens een opgave van het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst bestaat hun achterban uit 2600 muziekverenigingen. Op het vlak van erfgoed bestaan organisaties als de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, De Detector Amateur en de Nederlandse Genealogische Vereniging, maar ook talrijke landelijke, regionale en lokale historische kringen. De Erfgoedmonitor van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed vermeldt slechts cijfers over enkele historische verenigingen.[22] Volgens het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland bieden de meeste gemeenschappen achter tradities op de Inventaris Immaterieel Erfgoed participatiemogelijkheden, maar een beeld daarvan ontbreekt. Ook zijn er diverse plekken waar erfgoedgeïnteresseerden hun kennis kunnen verdiepen. Volksuniversiteiten en andere partijen bieden lezingen of cursussen kunstgeschiedenis aan. Bij de Volksuniversiteit kan men vaak cursussen volgen over kunstgeschiedenis in het algemeen en over tal van aspecten daarvan in het bijzonder, zoals beeldende kunst in de renaissance, geschiede-

nis van de Franse literatuur of het ontstaan van de Spaanse Flamenco. In archieven zijn cursussen over onder meer paleografie (ook wel oud schrift), archiefonderzoek en genealogie (stamboomonderzoek) te volgen. Van welke instellingen welke cursussen aanbieden bestaat bij ons weten geen overzicht. Een vroegere reeks gegevens daarover van het Centraal Bureau van de Statistiek is na 2007 niet gecontinueerd.
Daarnaast bestaat een groot commercieel aanbod, in ateliers en op dans- en muziekscholen elders.[23] In 2016 publiceerde het CBS een verkenning van het totale professionele cultuureducatieve aanbod (voor zover aangemeld bij de Kamer van Koophandel als actief in de kunst- en cultuureducatie en daardoor ook zichtbaar in het Algemene Bedrijvenregister van het CBS), waaronder bijvoorbeeld ook dansscholen (CBS 2016). Het CBS telde in 2015 6.600 bedrijven en zelfstandigen. Dit is vooralsnog een eenmalige momentopname. Bij ruim 80% kunnen volwassenen terecht, bij 75% jongeren (onder de 20 jaar). Bij 3.301 van die bedrijven en zelfstandigen konden zij terecht voor onderricht in muziek (inclusief zang), bij 1.997 voor dans, bij 958 voor beeldende kunst, bij 667 voor theater, 224 voor film, fotografie en video, 174 voor ontwerp en design en 139 voor literatuur en schrijven (bron: maatwerk CBS).
Alleen over kunsteducatieve instellingen (muziekscholen of multidisciplinaire centra voor de kunsten) is enige informatie over ontwikkelingen door de jaren beschikbaar. Die zijn afkomstig van Cultuurconnectie, de brancheorganisatie voor cultuureducatie, amateurkunst en volksuniversiteitswerk die op 1 januari 2015 ontstaan is uit de Kunstconnectie en de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten (BNVU). Bij Cultuurconnectie waren in 2017 121 kunsteducatie-instellingen (muziekscholen en centra voor de kunsten) en 22 volksuniversiteiten aangesloten. Kort na 2012 daalde het aantal aangesloten kunsteducatie-instellingen scherp (tabel K8.1), een daling die al eerder inzette, want in 2009 ging het nog om 182 leden. Desgevraagd liet Cultuurconnectie weten dat enkele kunsteducatieve instellingen ophielden te bestaan, enkele fuseerden in multifunctionele instellingen zoals cultuurhuizen en enkele hun lidmaatschap opzegden.

Tabel K8.1
Organisaties aangesloten bij Cultuurconnectie, 2012-2017 (in aantallen)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
kunsteducatieve instellingen	154	138	134	127	121	121
volksuniversiteiten			46	35	28	22
totaal	154	138	180	162	149	143

Bron: maatwerk Cultuurconnectie

Spreiding

Bij gebrek aan informatie over het grootste deel van de vele mogelijkheden tot cultuurbeoefening is het niet mogelijk iets over de spreiding van die mogelijkheden te zeggen.

In kort bestek

Over ontwikkelingen in de mogelijkheden tot cultuurbeoefening in verenigingen en stichtingen en in bandjes en andere informele groepen is geen systematisch verzamelde informatie voorhanden. Ook over ontwikkelingen in de mogelijkheden zich in die beoefening (verder) te bekwamen is de informatie verre van compleet.

Noten

1 Zonder als gezegd de grote podia AFAS Live en Ziggo Dome, stadions en locaties als Goffertpark.
2 De cijfers over festivals in tabel K3.2 vertonen tot 2017 dezelfde trend, maar het is ons niet bekend wat het verschil in absolute aantallen veroorzaakt.
3 http://www.dezaaknu.nl/leden/ (geraadpleegd 16 augustus 2018).
4 www.bno.nl/page (geraadpleegd 20 augustus 2018).
5 Geregistreerde musea voldoen aan de zogeheten museumnorm van de Stichting Museumregister Nederland: www.museumregisternederland.nl/Portals/0/downloads/Museumnorm2015.pdf (geraadpleegd 3 september 2018).
6 Niet alle geregistreerde musea zijn lid van de MV, zie www.erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 3 september 2018).
7 www.erfgoedmonitor.nl (geraadpleegd 3 september 2018). Alle vijf uitzonderingen zijn ook lid van de MV, zie www.museumvereniging.nl/leden (geraadpleegd 3 september 2018).
8 www.em-cultuur.nl/podium-overzicht-2018/ (geraadpleegd 13 juli 2018). Deze site vermeldt ook gegevens over spreiding van podia over steden en provincies.
9 Het betreft 'Artistieke producties zoals theater, popconcerten of musicals, die voor een algemeen publiek worden opgevoerd door professionele gezelschappen.' Bron van definitie en cijfers professionele podiumvoorstellingen: opendata.cbs.nl/statline (geraadpleegd 14 september 2018).
10 Het gaat hier om die directe toegevoegde waarde, niet om de indirecte spin-off door binnenlands en inkomend toerisme (zie over dat laatste bij kernthema 12).
11 www.defensiemusea.nl (geraadpleegd 14 september 2018).
12 smh40-45.nl (geraadpleegd 14 september 2018).
13 De genoemde totaalbedragen voor de cultuurbegroting van OCW zijn niet rechtstreeks vergelijkbaar met die uit de tabel Budgettaire gevolgen van beleid in de jaarverslagen van OCW. Er is gecorrigeerd voor uitgaven aan de Koninklijke Bibliotheek en aan cultuureducatie via andere begrotingsartikelen.
14 De overheid ondersteunt het culturele leven niet alleen via uitgaven, maar ook via wetgeving zoals de vaste boekenprijs en via fiscale regelingen. De kosten van fiscale regelingen zoals het verlaagd BTW-tarief op cultuuruitingen, de Geefwet en de aftrek voor kosten van monumentenwoningen zijn door het Ministerie van Financiën geschat op ruim 900 miljoen.
15 De Amsterdamse band Jaya the Cat heeft dit in een song kernachtig verwoord als "working shit jobs just to play rock", in het nummer Shit Jobs for Rock van het album Basement Style (2001).
16 Dit is gedocumenteerd in CBS (2017), Vinken en IJdens (2015), Vinken, IJdens en Mariën (2015) en IJdens, Von der Fuhr en De Rooij (2009) en in een reeks 'collectieve selfies' in opdracht van het platform Beeldende Kunst Nederland, zie https://bknl.nl/onderzoeken/ (geraadpleegd 21 september 2018).
17 Waar het om grootstedelijke instellingen en adviesraden gaat, leidt een vergelijking met de lokale beroepsbevolking tot andere uitkomsten, omdat daar het aandeel mensen met een niet-westerse migratieachtergrond een stuk hoger ligt.
18 www.em-cultuur.nl/podium-overzicht-2018/ (geraadpleegd 13 juli 2018).
19 www.cultuureducatiemetkwaliteit.nl/ (geraadpleegd 21 september 2018).
20 pro.debibliotheekopschool.nl/monitor.html (geraadpleegd 10 september 2018).
21 www.deschrijverscentrale.nl/wat-we-doen (geraadpleegd 14 september 2018).

22 www.erfgoedmonitor.nl/indicatoren/erfgoedverenigingen-aantal-leden (geraadpleegd 3 augustus 2018).

23 Volgens www.dansschool.nl telt ons land niet minder dan 913 dansscholen (geraadpleegd 3 augustus 2018). Zie voor een uitgebreid overzicht van het particuliere aanbod anno 2009: Ensink et al. (2010).

4 Culturele betrokkenheid

Culturele betrokkenheid betreft de mate waarin het culturele leven wortelt in belangstelling onder de bevolking. Aan die culturele betrokkenheid onderscheiden we de volgende aspecten:

- kernthema 9: interesse in cultuur
- kernthema 10: draagvlak voor cultuur
- kernthema 11: cultuurbereik via de media
- kernthema 12: bezoek aan cultuur
- kernthema 13: beoefening van cultuur
- kernthema 14: bestedingen aan cultuur

Onze informatie over culturele betrokkenheid is deels afkomstig uit een periodieke meting daarvan onder steekproeven van de bevolking met behulp van een vragenlijst: de Vrijetijdsomnibus (VTO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Informatie uit dergelijk bevolkingsonderzoek betreft niet alleen geïnteresseerden, maar ook degenen die weinig met cultuur hebben. Dat geeft een beeld van de mate van betrokkenheid van de bevolking bij het culturele leven. Aan betrokkenheid zijn diverse aspecten te onderscheiden. Hier ligt het accent op het bereik: het deel van de bevolking dat in een jaar een cultureel evenement of een culturele instelling heeft bezocht. Ook de bezoekfrequentie komt aan de orde. Omdat cultuurspreiding van oudsher en tot op de dag van vandaag een belangrijk element van het cultuurbeleid van overheden is, besteden we ook aandacht aan de sociale en geografische spreiding van het bereik over de bevolking.
Naast bevolkingsonderzoek vormen registraties aan de deur of aan de kassa een tweede waardevolle bron van informatie. Deze geeft vanuit een ander perspectief een beeld van aantallen bezoekers, zij het inclusief herhaalbezoek en inclusief buitenlandse bezoekers. Verkopen van boeken, kaartjes, kunstvoorwerpen en opnames geven een beeld van de bestedingen van het publiek.
Een derde bron van informatie naast bevolkingsonderzoek en registraties is publieksonderzoek. Veel instellingen en evenementen hebben weleens een dergelijk onderzoek naar hun bezoekers laten doen (soms ook naar niet-bezoekers). Publieksonderzoek levert meer gedetailleerde informatie op, niet alleen over de samenstelling van het publiek, maar ook over hun motieven tot en ervaring van het bezoek. Zonder op de relevantie van die kennis af te willen dingen, gaat dit detailniveau dit rapport over de kernthema's van het culturele leven te boven. Bovendien wordt zulk onderzoek meestal niet regelmatig herhaald, reden te meer het niet in een periodieke rapportage op te nemen.
De informatie over de kernthema's over betrokkenheid berust derhalve, met wisselende accenten, op bevolkingsonderzoek en op feitelijke registraties.

Kernthema 9 Interesse

Daadwerkelijke culturele betrokkenheid in de vorm van bezoek aan cultuur, beoefening van cultuur en/of steun aan cultuur met tijd en geld veronderstelt culturele interesse. Het antwoord op de vraag of en in hoeverre mensen in cultuur geïnteresseerd zijn, hangt sterk af van hoe die vraag is gesteld en hoe breed cultuur daarbij is opgevat. Woorden als cultuur, kunst en erfgoed roepen niet per se bij iedereen herkenning en warme gevoelens op, zelfs niet als men wel degelijk een sterke interesse heeft in bijvoorbeeld een bepaalde muziekstroming of in lokale geschiedenis. Het verdient daarom aanbeveling culturele interesse te meten aan de hand van directe vragen naar interesse in concrete culturele uitingen.

Interesse

De hier gebruikte informatie berust op vragen uit de Vrijetijdsomnibus naar interesse in kunstvormen en in aspecten van het erfgoed. De wat algemenere cijfers over interesse in kunst, vormen van podiumkunst en erfgoed zijn optellingen achteraf, op basis van de antwoorden op de vragen naar interesse in specifieke vormen van kunst en erfgoed (tabel K9.1, waar in de enquête direct naar is gevraagd is links in die tabel gecursiveerd, de overige cijfers zijn optellingen achteraf).

Vooralsnog ontbreekt het aan informatie over de interesse in ontwerp (architectuur, design en digitale cultuur). Bovendien zijn interesse in kunst en in erfgoed niet in hetzelfde jaar en dus ook niet aan dezelfde mensen gevraagd. Een geaggregeerde schatting van het aandeel mensen met interesse in enigerlei vorm van cultuur (kunst en/of ontwerp en/of erfgoed) is dan ook niet te geven.
De interesse in kunst is gepeild in 2016 door naar de interesse in negen kunstvormen te vragen. Hier concentreren we ons op degenen die aangaven in een of meer daarvan zeer geïnteresseerd te zijn. In totaal zei de helft van de mensen die mate van interesse in een (of meer) kunstvorm(en) te hebben. Daarbij voeren podiumkunsten (36%) en film (31%) de boventoon, op afstand gevolgd door literatuur (10%) en beeldende kunst (7%). Binnen de podiumkunsten is het aandeel sterk geïnteresseerden in een populaire vorm van podiumkunst tweemaal zo groot als het aandeel dat sterk in een gecanoniseerde vorm van podiumkunst geïnteresseerd is (30% versus 14%).

Tabel K9.1

Interesse in cultuur, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012 en 2016 (in procenten)[a]

	2012	2016
kunst (in minstens één kunstvorm zeer geïnteresseerd)		50
podiumkunst (in minstens één vorm van de zes zeer geïnteresseerd)		36
gecanoniseerd (in minstens een van de drie geïnteresseerd)		14
klassieke muziek		7
toneel		4
dans		8
populair (in minstens een van de drie zeer geïnteresseerd)		30
musical		7
popmuziek		22
cabaret		12
beeldende kunst		7
film		31
literatuur		10
erfgoed (in minstens één aspect van erfgoed heel erg geïnteresseerd)	15	
onroerend erfgoed (historische steden, dorpen of gebouwen, zoals kastelen en kerken)	12	
roerend erfgoed (historische voorwerpen)	7	
immaterieel erfgoed (oude gebruiken, tradities of ambachten)	8	

a Waar in de enquête direct naar is gevraagd is links in die tabel cursief weergegeven, de overige cijfers zijn optellingen achteraf.

Bron: SCP/CBS (VTO'12 en '16)

Op soortgelijke wijze werd in 2012 de interesse in erfgoed gepeild. Het aandeel heel erg geïnteresseerden in minstens een van de drie genoemde vormen van erfgoed bedroeg 15%. Wat meer mensen zijn heel erg in onroerend erfgoed geïnteresseerd dan in roerend en immaterieel erfgoed. Daarnaast is gevraagd naar erfgoedinteresse in de vorm van interesse in geschiedenis, zowel in algemene geschiedenis als in familie- en lokale en regionale geschiedenis. Daarin toonde 15% van de bevolking zich heel erg geïnteresseerd. De geaggregeerde sterke interesse in erfgoed en/of geschiedenis bedraagt 22% van de bevolking.[1] Helaas zijn bij de peilingen van de interesse in kunst en in erfgoed niet exact dezelfde antwoordcategorieën gehanteerd.[2] Daarom, en omdat er vier jaar tussen zit, dient bij de vergelijking van de aandelen geïnteresseerden in kunst en in erfgoed een flinke slag om de arm gehouden te worden. Met enige voorzichtigheid kan wel worden geconstateerd dat de tweemaal grotere interesse in kunst dan in erfgoed plus geschiedenis gelijkenis vertoont met een tweemaal groter aandeel beoefenaars van kunst dan beoefenaars van erfgoed plus geschiedenis (zie kernthema 13). Interesse in popmuziek en in film geven hierin de doorslag.

Spreiding

Waar interesse in kunst iets wijder verbreid is onder vrouwen, leggen wat meer mannen een belangstelling voor erfgoed/geschiedenis aan de dag (tabel K9.2). En waar meer jongeren dan ouderen in kunst geïnteresseerd zijn, kennen erfgoed plus geschiedenis onder jongeren juist minder interesse dan onder ouderen. Naar opleiding en stedelijkheid doet een dergelijke spiegeling zich niet voor: zowel in kunst als in erfgoed plus geschiedenis zijn er meer geïnteresseerden naarmate men meer opleiding genoten heeft en naarmate men meer stedelijk woont.[3] Bij interesse en stedelijkheid doet zich de vraag voor of stedelijkheid interesse aanwakkert dan wel of geïnteresseerden liever stedelijk wonen, ofwel of de oorzaak gelegen is in verschillen in bevolkingssamenstelling, bijvoorbeeld omdat er in steden naar verhouding meer hogeropgeleiden wonen. Er was geen statistisch significant onderscheid tussen mensen van westerse en van andere komaf (daarom niet opgenomen in de tabel).

Tabel K9.2

Spreiding van interesse in cultuur, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012 en 2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde = 100)

	sterk geïnteresseerd in een of meer kunstvormen (100 = bevolkingsgemiddelde 2016)	heel erg geïnteresseerd in een of meer aspecten van erfgoed en/of geschiedenis (100 = bevolkingsgemiddelde 2012)
geslacht		
man	95	112
vrouw	105	89
leeftijd		
12-19 jaar	131	69
20-34 jaar	125	83
35-49 jaar	95	96
50-64 jaar	89	125
≥ 65 jaar	75	111
opleiding (≥ 20 jaar)		
lagere opleiding	69	77
middelbare opleiding	94	96
hogere opleiding	115	141
stedelijkheid		
stedelijk	106	113
niet stedelijk	92	88

Bron: SCP/CBS (VTO'12 en '16)

Sterke interesse in gecanoniseerde en in populaire podiumkunst is deels ongelijksoortig over de bevolking gespreid (tabel K9.3). De grootste overeenkomst is dat meer mensen er

sterk in geïnteresseerd zijn naarmate men meer opleiding genoten heeft. Het grootste verschil betreft de spreiding naar leeftijd c.q. geboortejaar. Bij gecanoniseerde podiumkunsten is het beeld wisselend, met de grootste interesse onder degenen die ouder c.q. langer geleden geboren zijn. Bij populaire podiumkunsten daarentegen is de interesse groter naarmate men jonger c.q. korter geleden geboren is. Daarnaast is het verschil in interesse tussen mannen en vrouwen bij gecanoniseerde podiumkunsten groter. Tot slot verschillen mensen met westerse en niet-westerse herkomst niet statistisch significant van elkaar qua interesse in populaire podiumkunsten.[4]

Tabel K9.3

Spreiding van sterke interesse in gecanoniseerde en populaire kunst, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde = 100)

	sterk geïnteresseerd in een of meer gecanoniseerde podiumkunstvormen	sterk geïnteresseerd in een of meer populaire podiumkunstvormen
geslacht		
man	69	94
vrouw	130	106
leeftijd		
12-19 jaar	94	155
20-34 jaar	112	126
35-49 jaar	66	105
50-64 jaar	93	84
≥ 65 jaar	136	55
opleiding (≥ 20 jaar)		
lagere opleiding	75	70
middelbare opleiding	86	95
hogere opleiding	132	105
stedelijkheid		
stedelijk	116	103
niet stedelijk	82	96
etniciteit		
westerse komaf	94	99
andere komaf	149	105

Bron: SCP/CBS (VTO'16)

In kort bestek

De helft van de bevolking noemt zich sterk in een of meerdere kunstvormen geïnteresseerd. Daarbij voeren popmuziek en film de boventoon. Minder mensen melden een sterke interesse in erfgoed. In de spreiding van die interesse springen vooral de verschillen naar

leeftijd c.q. geboortejaar en naar opleiding in het oog. Voor zowel kunst als erfgoed hebben meer mensen een warme belangstelling naarmate ze meer opleiding genoten hebben. Een sterke erfgoedinteresse leeft vooral onder de oudere helft van de bevolking, waar het jongste deel vaker sterk in een of meer populaire podiumkunsten geïnteresseerd is.

Kernthema 10 Draagvlak

Draagvlak verwijst hier naar de plek van het culturele leven in de harten van mensen.[5] Het gaat om de erkenning van het belang van cultuur voor zichzelf en voor de samenleving, om instemming met overheidssteun aan cultuur en om actieve steun aan het culturele leven in de vorm van vrijwilligerswerk, giften of lidmaatschap van een vriendenvereniging. Registratiegegevens of 'tellingen aan de deur' zijn er in deze niet of ze zijn incompleet. Waar het om de mening of houding van de bevolking gaat, zijn er per definitie geen registratiegegevens. Maar ook van aantallen donateurs, vrijwilligers en leden van vriendenverenigingen zijn die schaars. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) schat het aantal vrijwilligers bij de activiteiten van de gemeenschappen achter de tradities op de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland op 500.000 (KIEN 2017).[6]
Musea kennen grote aantallen vrijwilligers: in de grotere musea die onder de definitie vallen die in 2015 door het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Museumvereniging en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is geïntroduceerd – was twee derde van de medewerkers vrijwilliger (zie ook kernthema 5 over de arbeidsmarkt).[7] In de kleine musea die buiten die definitie vallen ligt dat aandeel naar we aannemen nog hoger.
Slechts van musea is ons een telling bekend van het aantal vriendenverenigingen en van het totale ledental ervan. Uit de museumpopulatie zoals vastgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Museumvereniging en het Centraal Bureau voor de Statistiek hebben er 144 een vriendenvereniging die is aangesloten bij de Nederlandse Federatie van Vrienden van Musea. Gezamenlijk hadden die in 2014 circa 101.500 leden en in 2016 circa 95.500.[8]

Persoonlijk en maatschappelijk belang

Een gevarieerd cultureel aanbod blijkt men meer van maatschappelijk dan van persoonlijk belang te vinden (tabel K10.1). Mogelijk speelt hierbij een rol dat men uit een gevarieerd aanbod slechts kiest waar de eigen interesse naar uitgaat, maar het wel van belang acht dat er voor elk wat wils geboden wordt. Het persoonlijke belang is dan eerder gelegen in een aanbod binnen de eigen interesse dan in een gevarieerd aanbod. Vanuit het maatschappelijke belang dat men eraan hecht is er een royaal draagvlak (circa 70%) voor cultuur. In gelijke mate vindt men het ook terecht dat de overheid er geld aan uitgeeft.
De twee aspecten van het belang van het culturele leven gaven tussen 2014 en 2016 een lichte afname te zien. Hetzelfde geldt voor de overwegend grote tevredenheid met het culturele aanbod in de woonomgeving. De ogenschijnlijke daling in de steun onder de bevolking voor overheidsuitgaven aan cultuur is daarentegen niet statistisch significant. Het is niet te zeggen of deze twee momentopnamen een langere trend weerspiegelen.

Mogelijk heeft de dalende waardering van het belang van een gevarieerd cultureel aanbod te maken met de in die jaren heersende retoriek rond kunst, hoewel dan ook een afnemende steun voor overheidsuitgaven verwacht had mogen worden.
Overigens is een kanttekening op zijn plaats bij de 70% steun voor overheidsuitgaven aan cultuur. Een losse vraag naar hoe belangrijk men iets vindt geeft vaak een te rooskleurig beeld, zeker te midden van tal van andere vragen over hetzelfde onderwerp. Dan is de kans groot dat het relatieve belang van andere zaken, in dit geval bijvoorbeeld van overheidsuitgaven aan gezondheidszorg of veiligheid, even op de achtergrond is komen te staan. Zuiverder is het om naar de steun voor overheidsuitgaven aan cultuur te vragen in een context waarin dat ook voor andere onderwerpen wordt gevraagd. Dan blijkt dat cultuur al een reeks van jaren steevast een van de hekkensluiters is in de rangorde van doeleinden waaraan de bevolking overheidsgeld besteed wil zien (Den Ridder et al. 2018: 17-21).

Tabel K10.1
Waardering van cultureel aanbod en instemming met overheidssteun, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2014 en 2016 (in procenten (zeer) belangrijk/tevreden/terecht)

	2014	2016
persoonlijk belang gevarieerd cultureel aanbod	47	43
maatschappelijk belang gevarieerd cultureel aanbod	72	69
tevredenheid met cultureel aanbod in woonomgeving	61	58
terecht dat overheid geld uitgeeft aan cultuur	72	70

Bron: SCP/CBS (VTO'14 en '16)

Op onderdelen is meer bekend. In opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is in 2014 en 2016 het draagvlak voor het UNESCO-werelderfgoed in Nederland in kaart gebracht. In beide jaren vindt ruim 80% het belangrijk dat werelderfgoed behouden blijft en vindt twee derde de speciale behandeling van en de subsidie aan het werelderfgoed in ons land terecht.[9]
In Europees verband is eenmalig specifiek gevraagd naar het belang van cultureel erfgoed (EC 2017). Hoewel dergelijke incidentele cijfers eigenlijk niet in een periodieke rapportage passen, laten we ze hier niet ongenoemd. Het blijkt namelijk dat Nederlanders in Europa bepaald niet vooroplopen in het toekennen van een groot belang aan cultureel erfgoed, noch voor zichzelf, nog voor de gemeenschap in diverse schaalgroottes (tabel K10.2). Dit onderzoek is niet alleen ongeveer de enige bron voor dit soort cijfers, maar helaas ook niet onbetwist vanwege steekproeftrekking en vraagformulering (Bethlehem en Van Holseyn 2017). Voor een enkel kijkje over de grens hebben we er in dit hoofdstuk toch op verschillende plaatsen enkele cijfers aan ontleend.

Tabel K10.2

Het persoonlijke en gemeenschappelijke belang van cultureel erfgoed, Nederlandse en EU28-bevolking van 15 jaar en ouder, 2017 (in procenten heel belangrijk op vierpuntschaal en rangordepositie 1-28)

hoe belangrijk is cultureel erfgoed ...	heel belangrijk NL (%)	heel belangrijk EU (%)	rangordepositie NL
voor u persoonlijk	34	42	23
voor uw wijk, stad of dorp	40	40	14
voor uw provincie	38	42	21
voor ons land	52	51	15
voor de Europese unie	40	39	14

Bron: EC (2017)

Steun aan cultuur

Bijna een derde van de bevolking verleent in de loop van een jaar op enigerlei wijze steun aan het culturele leven, waarbij men eerder de portemonnee trekt dan de handen uit de mouwen steekt (tabel K10.3). Die daadwerkelijke steun aan cultuur geeft nauwelijks noemenswaardige fluctuaties te zien. Alleen de daling in het aandeel mensen dat zegt lid te zijn van een vriendenvereniging (van een museum, podium, gezelschap of festival) is statistisch significant.

Dat meer mensen de portemonnee trekken dan de handen uit de mouwen steken laat onverlet dat het belang van vrijwilligers voor het culturele leven groot is. Zonder hun vrijwillige bijdrage, variërend van bestuursfuncties tot uiteenlopende praktische werkzaamheden, zou menig festival, poppodium en museum ophouden te bestaan (zie ook kernthema 5).[10] Per huishouden dat aan cultuur doneert bedraagt die donatie de laatste jaren door de bank genomen circa 30 euro (De Nooij et al. 2017).

Tabel K10.3

Steun aan cultuur, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012-2016 (in procenten)

	2012	2014	2016
steun aan cultuur	32	31	31
vrijwilligerswerk	10	10	9
lidmaatschap vriendenvereniging	9	8	7
donatie	21	20	21

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

Spreiding

De spreiding van steun aan cultuur over de bevolking (tabel K10.4) brengt slechts geringe verschillen tussen mannen en vrouwen aan het licht. In andere opzichten bestaat er wel tekening in die steun. Zo zijn er naar leeftijd grote verschillen in het geven van geldelijke steun en, vooral, in het lidmaatschap van vriendenverenigingen. Naarmate dat laatste meer met geboortejaar dan met levensfase te maken heeft, verklaart het geleidelijke pro-

ces van cohortvervanging mogelijk de lichte daling in het aandeel mensen dat lid is van een vriendenvereniging. Leeftijd geeft nauwelijks verschil in vrijwilligerswerk te zien. Mogelijk houden een grotere steun aan poppodia en festivals onder jongeren en een grotere steun aan erfgoed onder ouderen hier elkaar in evenwicht. In alle drie opzichten geven meer mensen steun aan het culturele leven naarmate zij hoger opgeleid zijn. Steun aan cultuur is meer iets voor inwoners van niet-stedelijke dan van stedelijke gebieden, wellicht vanwege een sterkere binding met het eigene in kleinere gemeenten. Mensen met een niet-westerse achtergrond blijven in deze vormen van steun aan het culturele leven sterk achter bij mensen met een westerse achtergrond.
Met het oog op het aspect van de geografische spreiding van cultuur is het in aanvulling hierop het vermelden waard dat de tevredenheid met het culturele aanbod in de eigen woonomgeving in niet-stedelijke gebieden wat kleiner is dan in stedelijke (56% versus 62%).

Tabel K10.4
Spreiding van steun aan cultuur, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012-2016 (in geaggregeerde geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2012-2016 = 100)

	vrijwilligerswerk	lidmaatschap vriendenvereniging	donatie
geslacht			
man	104	99	96
vrouw	96	101	104
leeftijd			
12-19 jaar	103	37	39
20-34 jaar	96	53	60
35-49 jaar	98	91	108
50-64 jaar	99	123	125
≥ 65 jaar	105	172	138
opleiding (≥ 20 jaar)			
lagere opleiding	72	86	102
middelbare opleiding	103	92	97
hogere opleiding	127	157	137
stedelijkheid			
stedelijk	92	85	83
niet-stedelijk	109	116	118
etniciteit			
westerse komaf	105	108	105
andere komaf	63	35	61

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

In kort bestek

Men vindt een gevarieerd cultureel aanbod overwegend van maatschappelijk belang, maar niet in meerderheid van persoonlijk belang. In de waarde die men eraan hecht deed zich een lichte daling voor. Het aandeel mensen dat het culturele leven zegt te steunen met geld (donatie) en tijd (vrijwilligerswerk) bleef daarentegen constant op bijna een derde van de bevolking.
Doneren en lid zijn van een vriendenvereniging hangen sterk met leeftijd samen. Vrijwilligerswerk doen staat daar los van. Alle drie vormen van steun treft men vaker aan onder hoogopgeleiden en onder mensen met een westerse achtergrond.

Kernthema 11 Bereik via media

Met achtereenvolgens drukwerk, radio, televisie, websites en social media zijn in de loop der tijd vele kanalen ontstaan waarlangs men indirect of gemedieerd deelgenoot van het culturele leven kan zijn. Naast 'the real thing' vormen media een belangrijk platform voor culturele uitingen (zie kernthema 2: uitingen via media). Mensen kunnen via de media van concerten, voorstellingen of tentoonstellingen kennisnemen door erover te lezen, ernaar te luisteren, televisie te kijken, websites te raadplegen of door op social media actief te zijn. Het bereik van cultuur via de media is groter dan het bereik via direct bezoek (zie kernthema 12: bezoek) (bereik is het percentage van de bevolking dat er in een jaar tijd mee in aanraking is geweest). Overigens is voor sommige cultuuruitingen het gebruik van media zelf 'the real thing'. Dit geldt van oudsher al voor het lezen van literaire werken, en recenter voor het tot zich nemen van *born digital* kunstvormen. Om die reden komt het lezen van literatuur bij bezoek aan de orde, hier gaat het om lezen over cultuur. Media spelen tot slot ook een rol bij cultuurbeoefening, als kanaal waarlangs men informatie verzamelt en leert, en als platform waarop degenen die dat willen de resultaten van hun kunst- of erfgoedbeoefening met anderen delen (zie kernthema 13: beoefening).
Over het bereik van media bestaan twee bronnen van informatie: tellingen 'aan de deur' en tellingen via enquêteonderzoek onder de bevolking. Het gaat bij mediagebruik niet letterlijk om tellingen aan de deur, maar om gegevens als aantallen luisteraars naar radioprogramma's en kijkers naar televisieprogramma's. Waar beschikbaar putten we uit beide bronnen.
Mensen brengen veel tijd met media door, zo'n achtenhalf uur per dag (Wennekers et al. 2016). Daarvan nemen kijken en luisteren elk circa een derde in beslag.

Cultuurbereik via printmedia en omroep

Aan de (dalende) bereikcijfers van kranten en algemene publiekstijdschriften is niets af te lezen over het bereik van de gedeeltelijk culturele inhoud daarvan. Het lijkt echter aannemelijk dat met de oplage ook het aantal lezers van het culturele deel van de inhoud daalt. Eerder bleken de oplagecijfers van de twee enige als cultureel aan te merken publiekstijdschriften in het Nationaal Onderzoek Media tot de kleinste te behoren (zie kernthema 2). Ook hun bereik is bescheiden: Muze (voorheen: Kunst & Cultuur) heeft 65.000 lezers

(0,5% van de bevolking van 12 jaar en ouder), het Historisch Nieuwsblad bereikt 152.000 lezers (1,1%).[11] Daarnaast bestaan er vele kleine tijdschriften, bijvoorbeeld toegespitst op een instelling, een kunstdiscipline of het lokale erfgoed. Het gezamenlijke bereik van de culturele tijdschrifttitels is niet bekend.
Het aantal lezers van boeken over cultuur (zie voor afbakening kernthema 2) is niet bekend, wel het aantal verkochte Nederlandse boeken daarover, althans het aantal verkochte nieuwe exemplaren. Dat beliep sinds 2012 jaarlijks steeds ongeveer 2 miljoen, oftewel ruim 5% van het totale aantal Nederlandstalige boeken dat via de boekhandel werd verkocht (bron: maatwerk KVB Boekwerk). Het tweedehands circuit in antiquariaten, kringloopwinkels en op rommelmarkten is hiermee niet in beeld.

Tabel K11.1
Kijktijd culturele uitingen op nationale Nederlandse zenders en aandeel in de totale kijktijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2017 (in uren en procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
kijktijd in uren						
cultuur	83	85	81	76	60	57
podiumkunst	13	14	13	12	11	12
film	61	64	62	56	43	39
overige cultuur	8	7	6	7	6	6
aandeel in totale kijktijd (%)						
cultuur	10	10	9	9	8	8
podiumkunst	2	2	2	2	1	2
film	7	8	7	7	5	5
overige cultuur	1	1	1	1	1	1

Bron: maatwerk Stichting Kijkonderzoek

Van radio en televisie is in algemene termen niet te zeggen hoeveel mensen op programma's met een culturele inhoud afstemmen. Bij de radio zal dat door de dominantie van (pop)muziek een aanzienlijk deel van de vele luisteraars zijn. Van televisie is het beeld evenmin compleet, maar er zijn wel de registraties van kijkgedrag naar programma's met een culturele inhoud op de nationale Nederlandse (publieke en commerciële) zenders, inclusief een uitsplitsing naar programmatype (zie kernthema 2 voor informatie over culturele zendtijd). Het zien van culturele items in andersoortige programma's blijft daarmee overigens buiten beeld. De kijktijd naar culturele programma's gaf in recente jaren een forse duikvlucht te zien: die daalde in vijf jaar tijd met een derde van ruim 80 tot minder dan 60 uur per jaar per hoofd van de bevolking (tabel K11.1). Dat gold met name voor het kijken naar films. In vergelijking met het afnemende aanbod aan programma's met podiumkunst (zie kernthema 2) bleef de tijd die men daarnaar keek opmerkelijk stabiel. Het aandeel culturele kijktijd binnen de totale kijktijd liet een lichte daling zien en bedroeg in recente jaren nog geen 10%. Toch zijn het daarmee relatief goed bekeken programma's,

want hun aandeel in de totale zendtijd was in 2017 nog geen 4% (tabel K2.2). Die relatieve kijkdichtheid komt vooral voor rekening van film.

In de Vrijetijdsomnibus van het SCP is voor enkele vormen van cultuur gevraagd van welke media men gebruikmaakt om daar kennis van te nemen. Dit is gevraagd voor de volgende clusters:

- klassieke muziek, toneel, moderne dans of klassiek ballet;
- popmuziek, cabaret of film;
- beeldende kunst, vormgeving of architectuur;
- oude gebruiken, ambachten of tradities, of historische gebouwen, voorwerpen of gebeurtenissen.[12]

Hier wordt het bereik via de media gerapporteerd: het aandeel van de bevolking dat in de voorbije twaalf maanden minstens een keer via medium X met cultuuruiting Y in aanraking is geweest. In kernthema 13: beoefening zijn in aanvulling gegevens te vinden over de rol van media bij de cultuurbeoefening in de vrije tijd (als informatiebron, communicatiekanaal en podium).
Grote delen van de bevolking komen via printmedia en via radio en televisie met cultuur in contact, door erover te lezen respectievelijk door programma's erover te volgen (tabel K11.2). Dat geldt meer voor omroep (radio en tv) dan voor printmedia (krant, tijdschrift en boek). Het bereik van kunst via deze media is bijna tweemaal zo groot als dat van erfgoed. Vooral populaire voorstellingen (popmuziek, cabaret en film) leggen daarbij gewicht in de schaal. Tussen 2014 en 2016 veranderde het cultuurbereik van printmedia en van radio en tv nauwelijks. Alleen de verschillen bij gecanoniseerde podiumkunst zijn statistisch significant. Via beide kanalen kalfde het bereik van dat type voorstellingen wat af.

Tabel K11.2
Cultureel bereik via printmedia en omroep, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2014 en 2016 (in procenten)

	printmedia		radio en tv	
	2014	2016	2014	2016
cultuur	64	62	81	82
kunst en ontwerp	60	58	79	80
voorstellingen (incl. film)	58	56	78	79
gecanoniseerde voorstellingen (klassieke muziek, toneel, moderne dans of klassiek ballet)	34	32	45	42
populaire voorstellingen (popmuziek, cabaret of film)	51	51	70	73
beeldende kunst (beeldende kunst, vormgeving of architectuur)	30	29	32	33
erfgoed (oude gebruiken, ambachten of tradities, of historische gebouwen, voorwerpen of gebeurtenissen)	34	35	43	44

Bron: SCP/CBS (VTO'14 en '16)

Cultuurbereik via websites en social media

Net zoals er in algemene zin niets zinnigs te zeggen is over cultureel getinte websites en over cultuur op algemene websites, is er langs de band van websitebezoek in algemene zin niets zinnigs te zeggen over het bereik daarvan. Het enige cijfermatige aanknopingspunt ligt bij enkele gegevens van culturele instellingen die het bereik van hun aanwezigheid op het internet meten.

Dat is echter maar een deel van het verhaal, want tal van kleinere instellingen maar ook kunstenaars, bandjes, liefhebbers, verenigingen en gemeenschappen rond immaterieel erfgoed houden websites in de lucht. De kennis hierover is zeer gefragmenteerd. Het betreft zaken met een bescheiden bereik, zoals de Facebookgroep van de Vereniging Behoud Woonwagencultuur Nederland met bijna 10.000 leden, maar ook initiatieven met een aanzienlijk groter bereik, zoals de boekenwebsite en lezerscommunity Hebban, die in korte tijd miljoenen bezoeken en bezoekers wist te trekken (tabel K11.3).

Tabel K11.3

Bereik van boekenwebsite Hebban, 2014-2017 (in miljoenen)

	2014	2015	2016	2017
aantal websitebezoeken	0,8	2,2	3,5	4,9
aantal unieke website bezoekers	0,4	1,1	1,8	2,5

Bron: maatwerk Hebban

Deze illustraties laten zien dat het bij het digitale bereik van cultuur om grote aantallen kan gaan. Ook het gesommeerde bereik van de vele kleinere sites is waarschijnlijk groot. Dat we met enkele illustraties moeten volstaan geeft ook aan dat het totale bereik van cultuur via digitale media niet bekend is.

Wel verzamelen de Museumvereniging (MV) en de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) gegevens over het bereik van websites van de bij hen aangesloten musea en podia (tabel K11.4). De verzamelde websites van hun beider achterbannen trekken veel bezoekers en bezoeken. De vermelding unieke bezoeker geldt hier per website, wie websites van meerdere instellingen bezocht komt in deze tellingen meerdere keren voor (wie een website vanaf verschillende apparaten bezocht eveneens). Websites van musea en podia trekken vele miljoenen bezoeken en bezoekers, uit binnen- en buitenland. De sites van de achterban van de Museumvereniging kennen ruim tweemaal zo veel 'traffic' als die van de VSCD-podia, waarbij aangetekend dat de Museumvereniging 420 leden telt en de VSCD 121. Per instelling gerekend trekt de website van een VSCD-podium dus meer bezoek dan die van een MV-museum. Het bezoek aan museumwebsites groeit sneller dan dat aan podiumwebsites. Bij archieven zou het aantal online bezoekers inmiddels het aantal bezoekers van studiezalen overtreffen. Een landelijk overzicht van digitale en fysieke bezoeken aan archieven is ons niet bekend. Maar sterke een indicatie dat online archiefbezoek inmiddels domineert is dat aantal bezoeken aan gahetna.nl, de website van het Nationaal Archief, in 2017 ruim 1,3 miljoen bedroeg, vele malen meer dan

de 14.940 bezoeken aan de studiezaal van dat archief in Den Haag (bron: maatwerk Nationaal Archief). In een onderzoek rapporteerden 11 archieven hun digitaal bezoek. Samen hadden zij volgens die opgave 6,5 miljoen online bezoeken gehad.[13]

Tabel K11.4
Bereik van musea en podia op internet, musea aangesloten bij de Museumvereniging en podia aangesloten bij de VSCD, 2012-2017 (in miljoenen en procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
MV-musea						
aantal websitebezoeken	67	69	78	99	120	110
aantal unieke websitebezoekers	42	44	51	59	73	70
VSCD-podia						
aantal websitebezoeken	41	46	46	49	51	53
aantal unieke websitebezoekers	22	24	26	27	29	29
aandeel internet in ticketverkoop	49	49	49	51	59	58

Bron: maatwerk Museumvereniging (MV) en Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD)

In de VTO is gevraagd naar de mate waarin men voor cultuur gebruikmaakt van internet en social media. Hoewel deze relatief nieuwe manieren allebei al breed ingang hebben gevonden, blijft hun bereik (nog?) achter bij dat van radio en tv (tabel K11.5, vgl. tabel K11.2). Wanneer alle manieren van kijken naar zenders en diensten worden meegeteld, had YouTube in 2016 onder jongeren met 91% het op één na grootste bereik, na RTL4 (93%) en vlak voor NPO1 (90%).[14] Wel heeft cultuur via internet inmiddels eenzelfde bereik als via de gedrukte media. Populaire voorstellingen zetten bij de digitale media wat minder de toon dan bij de oudere media. Zelfs in de korte periode van twee jaar groeide het digitale bereik van cultuur aanzienlijk over nagenoeg de hele breedte (behalve bij beeldende kunst via internet zijn alle verschillen statistisch significant).
In Europees onderzoek naar erfgoedbelangstelling bleken Nederlanders in het internetgebruik tot de voorhoede te behoren. Het bekijken van erfgoed-gerelateerde content was onder de Nederlandse bevolking het hoogst (46%, tegen 21% gemiddeld over de 28 EU-landen). Hetzelfde geldt voor het uploaden van erfgoed-gerelateerde content (NL 28%, EU 11%). Ook in het online opzoeken (NL 38%, EU 31%) en kopen (NL 44%, EU 23%) van erfgoed-gerelateerde onderwerpen c.q. voorwerpen lopen Nederlanders Europees gezien voorop (EC 2017).

Tabel K11.5

Cultureel gebruik van digitale media (internet en social media), Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2014 en 2016 (in procenten)

	internet		social media	
	2014	2016	2014	2016
cultuur	56	62	44	53
kunst en ontwerp	53	59	42	51
voorstellingen (incl. film)	51	57	41	50
gecanoniseerde voorstellingen (klassieke muziek, toneel, moderne dans of klassiek ballet)	21	24	18	23
populaire voorstellingen (popmuziek, cabaret of film)	48	54	38	46
beeldende kunst (beeldende kunst, vormgeving of architectuur)	23	24	15	20
erfgoed (oude gebruiken, ambachten of tradities, of historische gebouwen, voorwerpen of gebeurtenissen)	24	29	15	21

Bron: SCP/CBS (VTO'14 en '16)

Veel digitale media kennen een interactief element. Dat kan gelden voor websites, maar is bij uitstek het geval bij social media. Daar is geen eenrichtingsverkeer, men kan er met anderen over culturele onderwerpen communiceren. De aloude offlinevariant daarvan is met andere mensen over cultuur te spreken. Circa 70% van de bevolking rapporteert over een van deze vormen van cultuur met een ander gesproken te hebben (tabel K11.6). Daarmee is een face-to-facegesprek over cultuur (nog) een belangrijker communicatiekanaal dan de aan bereik winnende social media. Het bereik van over cultuur praten zat overigens eveneens in de lift. In die gesprekken zijn populaire voorstellingen het meest besproken.

Tabel K11.6

Praten over cultuur, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2014 en 2016 (in procenten)

	2014	2016
cultuur	68	74
kunst en ontwerp	66	72
voorstellingen (incl. film)	64	71
gecanoniseerde voorstellingen (klassieke muziek, toneel, moderne dans of klassiek ballet)	32	36
populaire voorstellingen (popmuziek, cabaret of film)	59	66
beeldende kunst (beeldende kunst, vormgeving of architectuur)	30	33
erfgoed (oude gebruiken, ambachten of tradities, of historische gebouwen, voorwerpen of gebeurtenissen)	33	37

Bron:SCP/CBS (VTO'14 en '16)

Een recent dankzij digitalisering beschikbaar gekomen vorm van cultuurbereik via de media is het in de bioscoop al dan niet 'live' ondergaan van culturele evenementen elders (zie kernthema 2). Het betreft een nieuwe en nog kleine maar groeiende mogelijkheid. Volgens een eerste indicatieve verkenning groeide het aantal verkochte tickets voor als cultureel aan te merken event cinema in Nederland van circa 54.000 in 2012 naar circa 134.000 in 2017. In 2017 waren concerten en opera's elk goed voor ruwweg een derde deel daarvan (bron: maatwerk Filmonderzoek Nederland).

Spreiding

Het kijken naar culturele programma's geeft in algemene zin geen grote tekening in het kijkgedrag tussen de onderscheiden bevolkingscategorieën te zien (tabel K11.7), met de kanttekening dat 65-plussers daarin achterblijven en mensen met een niet-westerse achtergrond daarin vooroplopen. Een nadere blik op de categorieën podiumkunst, film en overige cultuur brengt meer differentiatie aan het licht, en verklaart bovendien de twee zojuist genoemde verschillen. Veel minder dan andere leeftijdsgroepen kijken 65-plussers naar films, terwijl mensen met een niet-westerse achtergrond dat juist wel veel doen. Omgekeerd stemmen ouderen juist veel af op programma's over podiumkunst en overige cultuur, wat degenen met een niet-westerse achtergrond weinig doen. Omdat film qua uren kijken de dominante factor in cultureel kijken is (tabel K11.1), legt het filmkijkgedrag in het totale culturele kijkgedrag meer gewicht in de schaal dan het kijken naar podiumkunsten en overige cultuur. Daarnaast werken verschillen in opleidingsniveau ook door in het cultureel televisiekijken: dat doen mensen minder naarmate ze minder opleiding genoten hebben, het meest bij programma's over overige cultuur, maar het patroon geldt in enige mate ook voor het kijken naar films.

Uit de VTO-enquête komt over cultuur via radio en tv een iets ander beeld naar voren (tabel K11.8). Daar zijn enkele redenen voor aan te voeren. Ten eerste betreft die peiling niet alleen tv maar ook radio, ten tweede betreft het niet alleen nationale Nederlandse zenders maar ook regionale en internationale kanalen en ten derde denkt een respondent bij een vraag naar het volgen van programma's met cultuur mogelijk niet als eerste aan het kijken naar films.
Volgens de VTO-peiling verschillen het culturele mediabereik en het praten over cultuur van mannen en vrouwen nagenoeg niet van elkaar. Naar leeftijd is het beeld wisselend. Over de hele linie onderscheiden mensen van 65 jaar en ouder zich door een lager mediabereik, bij lezen, radio/tv en internet geldt dat ook voor jongeren. De scherpste verschillen doen zich voor bij gebruik van internet en social media. Hier speelt zonder twijfel een rol dat onder eerdere generaties de omgang met digitale media minder ingang gevonden heeft dan onder mensen die later werden geboren en voor wie internet een vertrouwder zo niet volstrekt normaal medium is (Wennekers et al. 2016). Het patroon dat hogeropgeleiden meer met cultuur hebben dan lageropgeleiden tekent zich ook af in de spreiding van het cultureel mediagebruik.

Tabel K11.7

Spreiding kijktijd culturele uitingen op nationale Nederlandse zenders, bevolking van 12 jaar en ouder, 2017 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2017 = 100)

	cultuur totaal	podiumkunst	film	overige cultuur
geslacht				
man	107	97	111	99
vrouw	94	103	91	101
leeftijd				
12-19 jaar	106	87	122	39
20-34 jaar	112	82	131	39
35-49 jaar	111	82	127	65
50-64 jaar	104	87	109	100
≥ 65 jaar	86	133	61	161
opleiding (≥ 20 jaar)				
lagere opleiding	91	94	91	88
middelbare opleiding	99	98	101	93
hogere opleiding	109	109	107	120
stedelijkheid				
stedelijk	99	99	99	97
niet-stedelijk	109	106	107	130
etniciteit				
westerse komaf	98	102	96	104
andere komaf	122	76	145	64

Bron: maatwerk Stichting Kijkonderzoek

Het scherpst zijn de verschillen bij de digitale media. Daarbij vergeleken zijn de verschillen naar stedelijkheid gering, met dien verstande dat er wel enige differentiatie bij het digitale mediagebruik is: het bereik daarvan is onder stedelingen wat groter. Mensen van westerse komaf leggen meer cultureel mediagebruik aan de dag dan mensen met een andere achtergrond, een verschil dat bij digitale media juist kleiner is dan bij de andere kanalen, mogelijk omdat de groepen mensen met een andere dan een westerse achtergrond nog relatief weinig ouderen tellen, zodat de ‘digitale generaties’ er verhoudingsgewijs groot zijn.

Tabel K11.8

Spreiding van praten over cultuur en cultureel mediagebruik, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2014-2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2014-2016 = 100)

	praten	printmedia	radio/tv	internet	social media
geslacht					
man	100	99	99	103	100
vrouw	99	101	101	97	100
leeftijd					
12-19 jaar	104	86	92	105	127
20-34 jaar	110	103	99	120	128
35-49 jaar	103	100	102	112	108
50-64 jaar	102	107	103	103	96
≥ 65 jaar	79	97	99	59	51
opleiding (≥ 20 jaar)					
lagere opleiding	74	78	90	60	65
middelbare opleiding	101	103	103	103	100
hogere opleiding	116	122	110	127	114
stedelijkheid					
stedelijk	102	102	101	107	105
niet-stedelijk	96	97	99	92	94
etniciteit					
westerse komaf	101	103	102	101	101
andere komaf	85	77	84	90	95

Bron: SCP/CBS (VTO'14-'16)

In kort bestek

Inzicht in het cultuurbereik via de media berust vooral op het bevolkingsonderzoek daarnaar, want complete 'tellingen aan de deur' zijn er niet. Belangrijkste uitzondering is het onderzoek naar het kijken naar programma's op nationale Nederlandse zenders. Uit die laatste bron bleek dat het kijken naar culturele programma's in vijf jaar tijd flink terrein prijs heeft gegeven (van ruim 80 uur in 2012 tot minder dan 60 uur in 2017, bron: maatwerk Stichting Kijkonderzoek). Dat betrof vooral het kijken naar films, het bekijken van programma's met podiumkunst gaf nauwelijks krimp te zien. Binnen de totale kijktijd daalde het aandeel cultureel kijken van 10% naar 8%. Het aandeel boeken over cultuur binnen het totaal aan verkochte Nederlandstalige boeken was in die jaren steeds 5%.
Volgens het bevolkingsonderzoek Vrijetijdsomnibus blijkt de omroep (tv en radio) met een bereik van 80% het belangrijkste kanaal voor cultuur te zijn. Internet heeft inmiddels printmedia ingehaald, beide hebben een bereik van 62%. Ook social media zijn in opkomst

(bereik is 53%), maar dit kanaal blijft nog bij de andere media achter, en ook bij face-to-face praten over cultuur (74%).
In de spreiding van het mediabereik bestaan met name verschillen naar leeftijd, opleiding en etniciteit. Ouderen blijven achter in het cultureel gebruik van digitale mogelijkheden. Lageropgeleiden benutten alle ter beschikking staande kanalen minder om met cultuur in aanraking te komen. Dat geldt ook voor mensen met een niet-westerse achtergrond, met uitzondering van het kijken naar films op televisie, zo bleek uit het kijkonderzoek.

Kernthema 12 Bezoek

Hoe hoog de kwaliteit van mediareproducties van culturele uitingen ook is, het gebruik daarvan is toch een indirecte ervaring van het gebodene. Direct komt men met 'the real thing' in aanraking door het bijwonen van voorstellingen en het bezoeken van tentoonstellingen, of, in het geval van literatuur, door het lezen ervan. Voor cijfermatige gegevens over de mate waarin mensen cultuuruitingen bezoeken zijn er weer de twee invalshoeken van tellingen aan de deur en van bevolkingsonderzoek. Dit onderscheid is hier bij de beschrijving van het beschikbare materiaal leidend, waarna tot slot de spreiding van bezoek over de bevolking aan de orde komt.

Bezoek: tellingen 'aan de deur'

Bij tellingen aan de deur geldt het voorbehoud dat deze alleen zicht bieden op het bezoek aan dat deel van de instellingen en evenementen waar is geteld en waar die tellingen door een gezaghebbende partij (koepelorganisatie of anderszins) tot een nationaal cijfer zijn samengebald. Deze ogenschijnlijke open deur is niet zonder betekenis. Lang niet alle musea, podia en festivals komen in beeld bij organisaties als de Museumvereniging, de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) en de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals (VNPF). Van de 199 grootste concerten in zalen als AFAS Live en locaties als Gelredome en Goffertpark zijn alleen voor 2017 cijfers beschikbaar. Daardoor beweegt menig klein museum, podium en festival zich onder de radar van die brancheorganisaties. Kleine popzalen met louter vrijwilligers en een minimaal budget kunnen zich het lidmaatschap van de koepel VNPF niet permitteren, als ze van het bestaan ervan al weet hebben. Idem voor kleine theaters waar vooral amateurgezelschappen spelen en kleine musea met louter vrijwilligers. En dan zijn er nog de vele en diverse plekken waar incidenteel een voorstelling of tentoonstelling te zien is, zoals (voormalige) kerkgebouwen, scholen, buurthuizen, boekwinkels en cafés, evenals de plekken in de publieke ruimte waar erfgoed te zien is zonder dat het bezoek daaraan geregistreerd wordt. In die zin geven tellingen aan de deur minder een beeld van de totale bezoekstroom dan van het bezoek aan het georganiseerde deel van de voorzieningen. Daarmee zijn die cijfers nog steeds informatief over het reilen en zeilen van een deel van het culturele leven, al speelt dat leven zich voor een ander deel elders af.
Deze tellingen hebben nog twee vermeldenswaardige eigenschappen. De eerste is dat het om het aantal bezoeken gaat, niet om het aantal bezoekers. Wie meerdere keren een voor-

stelling, museum of festival bezoekt, is meerdere keren geteld, terwijl die tellingen omgekeerd geen zicht bieden op het aantal mensen dat geen bezoek brengt. Ten tweede bevatten deze tellingen ook het bezoek van buitenlandse gasten, bijvoorbeeld aan het veel door toeristen bezochte Van Gogh Museum, maar weer niet het cultuurbezoek dat Nederlanders over de grens afleggen.
Inkomend toerisme wordt periodiek onderzocht door het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC). Het laatste onderzoek dateert uit 2014. Internationaal toerisme is een groeiende markt, zeker ook in Nederland, waar het spreiden van bezoekers over meerdere locaties inmiddels hoog op de agenda staat. In 2014 bezocht 43% van de 9,6 miljoen buitenlandse vakantiegangers een museum, expositie of tentoonstelling (onder de 4,3 miljoen zakelijke bezoekers was dat bijna 25%). Dat bezoek is voor inkomende toeristen echter niet het voornaamste reismotief, slechts 7% van de buitenlandse toeristen kwam speciaal voor een museum, expositie of tentoonstelling. Degenen die musea aandoen, bezoeken gemiddeld 2,5 musea. Het Van Gogh Museum, het Rijksmuseum en het Anne Frankhuis trekken de meeste inkomende toeristen. Daarnaast bezoekt 32% van de inkomende toeristen erfgoed in de vorm van bezienswaardige of historische locaties en 22% architectonisch interessante gebouwen en locaties. Uitgaan (anders dan café- en restaurantbezoek, inclusief clubbing) doet 8% van de inkomende toeristen (NBTC 2015). Daarmee is de cultuurtoerist vooral een erfgoedtoerist. Het aandeel buitenlandse bezoekers aan musea die zijn aangesloten bij de Museumvereniging groeide licht maar gestaag van 27% in 2012 naar 30% in 2017, terwijl ook het aantal bezoeken van Nederlanders groeide (bron: maatwerk Museumvereniging).

Het jaarlijkse aantal bezoeken in Nederland aan culturele uitingen op podia, festivals en tentoonstellingen en in bioscopen en musea bedraagt vele miljoenen en groeit, vooral bij de festivals (tabel K12.1). De meest algemene cijfers, die over professionele podiumkunsten van het CBS, laten een gestage groei zien. Daarbinnen neemt de toeloop naar VSCD-podia recent iets af. In 2017 realiseerden de 51 VNPF-leden 2,3 miljoen concertbezoeken en 1,3 miljoen clubavondbezoeken binnen en buiten de eigen concertzalen. Bij de interpretatie van trendgegevens over bezoek aan popconcerten is grote behoedzaamheid geboden. De bruto cijfers van VNPF-podia geven fluctuaties te zien doordat enkele zalen door verbouwing enige tijd gesloten waren (013, Doornroosje, Hedon en Tivoli). Voor trends in het aantal bezoeken geeft een panel aanpak een beter beeld. Die cijfers (niet in tabel) duiden op een gestage groei van het aantal concertbezoeken (11% sinds 2012) en teruglopend aantal clubavondbezoeken (bron: maatwerk APE/VNPF). Voor een compleet beeld van het aantal popconcertbezoeken leggen de bezoeken aan de 199 grootste concerten (waarvan 180 popconcerten met 2,4 miljoen bezoeken) veel gewicht in de schaal. Hiervan zijn over eerdere jaren geen gegevens bekend, dus uitspraken over trends in bezoek aan popconcerten in het algemeen zijn eigenlijk niet mogelijk, eens te meer daar ook het bezoek aan kleinere podia, festivals en musea onder de radar blijft.
Nadat het in eerdere jaren op een hoger niveau gelegen had, is het bezoek aan professionele podiumvoorstellingen sinds 2012 licht gestegen naar circa 18 miljoen bezoeken.

Meer dan de helft daarvan betreft muziek en muziektheater, samen goed voor ruim 11 miljoen bezoeken. Cabaret en theater trekken elk ruim 2 miljoen bezoeken.[15] Het festivalbezoek kende de afgelopen jaren een ondubbelzinnige groei, waarbij overigens wel geldt dat dit deels dezelfde bezoeken zijn die ook al bij de professionele voorstellingen en bij VNPF-festivals waren geteld.
De toeloop naar beeldende kunst in presentatie-instellingen en galeries is aanzienlijk kleiner. Van het aantal bezoekers aan presentatie-instellingen bestaat geen integraal overzicht. Wel is het aantal bezoeken geanalyseerd via een panelaanpak. Hieruit blijkt dat het aantal bezoeken tussen 2013 en 2016 een gestage groei laat zien (niet in tabel). In 2017 loopt het aantal bezoekers wat terug (maatwerk APE). Daarnaast organiseren deze instellingen ook activiteiten in de openbare ruimte, waarvoor geldt dat bezoeken moeilijker zijn te definieren en te tellen (Bongers 2017: 161). Het hier vermelde aantal bezoekers aan galeries in 2014 berust op een SCP-berekening op basis van gegevens uit de monitor over 2014 (Van der Valk 2014). Het aantal bezoeken aan galeries in 2017 kan op basis van de monitor over dat jaar niet worden geschat. Wel is in die monitor vermeld dat meer woordvoerders (46%) van het slinkende aantal galeries een dalend dan er (23%) een stijgend bezoekersaantal rapporteren (De Jong en Wolters 2017).
Ondanks een dalend aantal fysieke bibliotheeklocaties, vooral minder kleinere servicepunten, is de toeloop naar de bibliotheek niet in het geding. Die toeloop is groot en tamelijk stabiel. Hier geldt wel de kanttekening dat niet ieder bibliotheekbezoek direct geldt als een teken van interesse in in boeken of andere culturele uitingen. Een indicatie daarvan is dat het aantal uitleningen snel terugliep, van ruim 92 miljoen in 2012 via 80 miljoen in 2014 naar 73,0 miljoen in 2016, een afname van 20%. Daar staat een groeiend aantal e-book accounts tegenover. Dat waren er 234.000 in 2025 en 441.000 in 2017 (bron: maatwerk www.bibliotheekinzicht.nl). Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit de snelle daling in het aantal uitleningen verklaart.
Bioscoopbezoek zit in deze waarnemingsperiode in de lift. Ondanks een grote concurrentie op diverse beeldschermen in de privésfeer is de bioscoop toenemend in trek. De digitale toepassingen daar hebben blijkbaar tegenwicht weten te bieden tegen de digitale mogelijkheden thuis. Ons zijn geen meerjarige overzichten bekend van bezoeken aan filmfestivals. De tien grootste filmfestivals in Nederland, aangevoerd door het International Film Festival Rotterdam (IFFR) en International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA), genereren in de periode 2013-2017 jaarlijks ruim 900.000 bezoeken, met een uitschieter in 2016 (976.878) en een minder jaar in 2015 (908.345) (Filmfonds 2018).
Architectuur is zichtbaar in en geeft mede vorm aan de publieke ruimte. Hoeveel mensen daar op welke plekken bewust bij stilstaan is niet bekend. Daarnaast is architectuur te bezoeken op de jaarlijkse Dag van de Architectuur, met openstellingen van gebouwen en bouwplaatsen, op de Internationale Architectuur Biënnale en bij activiteiten van lokale architectuurcentra (lezingen, debatten, tentoonstellingen en projectbezoeken). Van het aantal bezoeken en bezoekers daarvan is ons geen overzicht bekend.
Het museumbezoek zat de afgelopen jaren ondubbelzinnig in de lift. Het totale bezoek aan musea die zijn aangesloten bij de Museumvereniging groeide in die periode met bijna

10 miljoen tot 31 miljoen. Het aantal bezoeken van Nederlanders aan die musea steeg van 15,0 miljoen in 2012 tot 21,7 miljoen in 2017. Relatief gezien groeide het aantal buitenlandse bezoeken in die jaren sneller, van 5,6 naar 9,3 miljoen. Binnen het binnenlandse bezoek aan die musea steeg het aandeel bezoeken door Museumkaarthouders in enkele jaren fors, van 31% in 2012 naar 39% in 2017 (van 4,6 naar 8,5 miljoen, bron: maatwerk Museumvereniging). Van musea die aan de nieuwe definitie van de Museumvereniging, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het CBS voldoen, zijn nog slechts bezoekcijfers voor 2015 en 2016 beschikbaar. Die cijfers liggen enkele miljoenen bezoekers hoger, wat logisch is, want er tellen meer musea in mee.

Ruim een derde van de bevolking heeft in 2016 bewust een of meer van de werelderfgoederen in Nederland bezocht. Overigens blijken veel bezoekers aan een werelderfgoed zich van die status niet bewust zijn, zodat het aandeel binnenlandse bezoekers dat Nederlands werelderfgoed bezocht vermoedelijk veel groter is dan een derde.[16]

Over bezoek aan erfgoedevenementen is weinig bekend. De Stichting Open Monumentendag geeft slechts een eenmalige schatting over 2015, het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed kwam recent voor het eerst met een schatting van het aantal bezoeken aan de tradities die in de Inventaris Immaterieel Erfgoed zijn ingeschreven (KIEN 2017). Over aantallen bezoekers aan de re-enactment van historische gebeurtenissen is geen informatie beschikbaar. Evenmin bestaat er een landelijk overzicht van bezoeken aan archieven. Het aantal bezoeken aan de studiezaal van het Nationaal Archief valt in het niet bij de ruim 1,3 miljoen bezoeken aan de website gahetna.nl van dat archief (bron: maatwerk Nationaal Archief).

Tabel K12.1

Bezoek aan culturele instellingen en evenementen, 2012-2017 (in miljoenen bezoeken)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
professionele podiumvoorstellingen (a)	17,1	17,7	17,4	18,2	18,2	
podia VSCD (b)	10,9	11,2	10,4	10,4	10,0	9,7
rijksgesubsidieerde podiumkunstgezelschappen (c)			4,0	4,0	3,9	5,4
muziekactiviteiten binnen concertzalen VNPF (d)					-	3,6
grote concerten buiten VNPF/VSCD (e)						2,6
muziekfestivals (f)	13,8	14,1	14,3	14,1	16,9	17,6
theaterfestivals (f)		4,2	4,4	4,2	4,4	4,5
festivals (f)	19,7	21,5	22,7	23,3	26,7	22,1
galeries (g)			1,5			
beeldende kunst festivals (f)	1,3	2,0	3,1	3,6	3,9	
bibliotheken (h)	64,4	60,0	63,4	63,0	65,2	
bioscopen (i)	30,6	30,8	30,8	33,0	34,2	36,0
musea aangesloten bij MV (i)	21,6	23,2	25,9	27,9	30,3	31,0
musea nieuwe telling (k)				31,4	34,4	
beeldende kunstmusea nieuwe telling (k)					8,9	
Open Monumentendag (l)	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0
studiezaal Nationaal Archief (m)						0,015
tradities op inventaris (n)						circa 20

* VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals; MV: Museumvereniging.

Bron: a: CBS StatLine; b: VSCD Podia Cijfers & Kengetallen (2013-2018); c: Gerdes (2015), Bongers (2016), Bongers (2017), maatwerk APE; d: VNPF, maatwerk APE en VNPF (2018); e: vvem.nl/nieuws/branchecijfers-2017-200-grootste-concerten-trekken-26-miljoen-bezoekers/ (geraadpleegd 3 oktober 2018); f: VVEM (2017); g: Van der Valk (2014), De Jong en Wolters (2017); h: Koninklijke Bibliotheek (2017); i: Filmfonds (2018); j: maatwerk Museumvereniging; k: maatwerk CBS; l: nl.wikipedia.org/wiki/Open_Monumentendag (geraadpleegd 9 oktober 2018); m: maatwerk Nationaal Archief festivals; n: KIEN (2017)

Kennisnemen en genieten van literatuur gebeurt maar zeer gedeeltelijk via het bezoek aan literaire evenementen. De voornaamste vorm van contact met die kunstvorm is het lezen zelf. Over literair lezen zijn geen cijfers beschikbaar, ook niet over verkoop literaire titels. We moeten volstaan met verkoopcijfers over de veel algemenere categorie literair-culturele boeken (zie kernthema 1). Royaal de helft (circa 60%) van het totale aantal verkochte Nederlandstalige algemene boeken (inclusief e-books, illegale downloads zijn hierin niet verdisconteerd) is door de uitgevers als literair-cultureel aangemerkt (tabel K12.2, anders dan eerder bij kernthema 1 gaat het nu wel om aantallen verkochte exemplaren). Dat aantal liep vanaf 2012 met bijna 3,4 miljoen terug tot 21,4 miljoen. Doordat de totale verkoop van Nederlandstalige boeken eveneens in dat tempo terugliep, bleef het literaire aandeel op het totaal nagenoeg gelijk. Dat neemt echter niet weg dat het in beide gevallen gaat om een daling van ruim 10% op een tijdsbestek van vijf jaar.

Tabel K12.2
Aantallen verkochte nieuwe Nederlandstalige boeken, 2012-2017 (in miljoenen en procenten)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
aantal Nederlandstalige boeken	41,4	37,6	34,0	35,5	37,1	36,8
aantal Nederlandstalige literaire boeken	24,8	22,4	20,1	20,6	22,2	21,4
aandeel Nederlandstalige literaire boeken op totaal	60	60	59	58	60	58

Bron: maatwerk KVB Boekwerk

Naast de handel in nieuwe boeken zijn er diverse circuits waarin tweedehands boeken van hand tot hand gaan, in antiquariaten, kerkgebouwen, kringloopwinkels en op rommelmarkten en festivals. Ook digitale platforms als www.marktplaats.com, www.bol.com en www.boekwinkeltjes.nl faciliteren de handel in tweedehands boeken. Van de volumes aan boeken die hier van eigenaar wisselen bestaat geen totaalbeeld. Ook is niet bekend in hoeverre het daarbij om Nederlandstalige titels of Nederlandstalige literaire titels gaat. Alleen al via het platform www.boekwinkeltjes.nl werden in 2012 circa 270.000 boeken verkocht, een volume dat gestaag groeide via 320.000 in 2015 tot 370.000 in 2017 (bron: maatwerk Boekwinkeltjes).

Bezoek: tellingen in bevolkingsonderzoek

De VTO geeft inzicht in het aandeel van de bevolking dat cultuuruitingen in een jaar (eens of vaker) bezocht en in de frequentie waarmee de bezoekers dat deden. Dit brengt twee dingen in beeld die tellingen aan de deur missen: de niet-bezoeker en het bezoek in het buitenland. In de VTO is gevraagd naar bezoek in binnen- en buitenland, vanuit de gedachte dat de culturele betrokkenheid van mensen niet bij de landsgrenzen ophoudt en het beeld van hun betrokkenheid incompleet zou zijn zonder hun buitenlandse cultuurbezoek.
Als we het bereik (minstens één bezoek in de voorbije twaalf maanden) van alle vormen van cultuur optellen is het overgrote deel van bevolking (89%) tot de cultuurbezoekers te rekenen (tabel K12.3). Daarbij legt het totale bereik van kunst (85%) meer gewicht in de schaal dan dat van erfgoed (64%). Ontwerp blijft daar ver bij achter (11%), waarbij aangetekend dat de meting daarvan nog fragmentarisch is. In de relatief korte tijdspanne waren er geen trends te onderkennen. De bezoekfrequenties van de bezoekers, voor zover bekend, toonden zich eveneens stabiel.
Bij erfgoed is het bezoek aan een historische stad het meest in trek (55%), op afstand gevolgd door een bezoek aan een historisch museum (27%) of een historisch festival of evenement met immaterieel erfgoed (26%). In de korte tijdreeks doen zich in het erfgoedbezoek geen noemenswaardige veranderingen voor. Tellingen van bezoekfrequentie ontbreken.

Tabel K12.3

Cultuurbezoek, bereik en bezoekfrequentie, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2016 (in procenten en aantallen)[a]

	percentage bezoekers onder de bevolking			frequentie bezoek onder de bezoekers		
	2012	2014	2016	2012	2014	2016
cultuur	–	89	89	–	–	–
kunst	–	86	85	–	–	–
podiumkunst	68	68	68	7	7	7
gecanoniseerde podiumkunst	37	36	36	4	4	4
klassieke muziek, opera	18	17	16	4	4	4
toneel	25	25	25	2	2	2
klassieke dans, modern ballet	8	8	8	2	2	2
populaire podiumkunst	60	58	61	6	5	6
popmuziek	44	43	45	6	5	6
musical	30	26	27	2	2	2
cabaret, stand-up comedy	19	17	19	2	2	2
beeldende kunst[b]	–	57	51	–	–	–
kunstmuseum	24	27	26	–	–	–
expositie oude kunst	–	27	24	–	3	2
expositie moderne kunst	–	22	19	–	3	3
expositie mediakunst	–	17	16	–	2	2
openbare ruimte	–	42	36	–	5	5
film[b]	65	65	67	5	5	5
literatuur	80	79	78	–	–	–
literaire evenementen	7	7	7	3	3	3
boeken lezen	79	79	78	–	–	–
gedrukt boek	78	76	74	–	–	–
e-book	16	22	23	–	–	–
ontwerp	–	–	–	–	–	–
expositie vormgevingskunst	–	11	11	–	2	2
erfgoed	–	65	64	–	–	–
historisch museum	27	28	27	–	–	–
archief	–	5	4	–	–	–
opgraving	–	12	12	–	–	–
historische stad, dorp of gebouw	–	59	55	–	–	–
historisch festival of evenement met tradities, gebruiken of ambachten	–	25	26	–	–	–

a Aandeel van de bevolking dat de afgelopen twaalf maanden minstens één keer een cultuuruiting bezocht, respectievelijk het gemiddelde aantal bezoeken dat deze bezoekers brachten.

Bron: SCP/CBS (VTO'14-'16)

Elk van de vier onderscheiden kunstvormen kan zich in minstens één bezoek van grote meerderheden van de bevolking verheugen. Bij literatuur is een kanttekening nodig. Niet alleen is hier behalve bezoek aan literaire evenementen ook het lezen van boeken meegeteld (papier of e-), bovendien is in het leesgedrag geen onderscheid gemaakt naar de aard van het gelezene. Niet bekend is welk deel van de bevolking een literair werk las (titels over cultuur kwamen in het voorgaande kernthema over cultuur via de media aan de orde). In de optellingen van kunst en cultuurbezoek is daarom het lezen van boeken niet meegeteld. Het bereik van literaire evenementen is bescheiden (7%).
Veel meer mensen wisten de weg naar een filmvoorstelling te vinden (67%).
Beeldende kunst trok in 2017 de helft van de bevolking. Daarbij is ook gerapporteerd bezoek aan beeldende kunst in de openbare ruimte meegeteld, een grotere post (36%) dan bezoek aan een kunstmuseum (26%).
De verzamelde podiumkunsten bereikten in 2017 twee derde van de bevolking. Daarbij legden populaire podiumkunsten (61%) meer gewicht in de schaal dan gecanoniseerde podiumkunsten (36%). Uit het gegeven dat het bereik van populaire podiumkunsten (61%) na optelling met dat van gecanoniseerde podiumkunsten (36%) tot het totale bereik van podiumkunsten slechts licht stijgt (van 61% naar 68%) duidt erop dat het overgrote deel van de bezoekers van gecanoniseerde podiumkunsten ook al tot het publiek van de populaire podiumkunsten behoort. Deze vermenging van smaakvoorkeuren staat in de literatuur als omnivoor te boek. Toneel had van de gecanoniseerde podiumkunsten het grootste bereik (25%), bij populaire podiumkunsten was dat popmuziek (45%).
Behalve kunstmusea en historische musea zijn er ook andere musea, over natuur, techniek en volkenkunde, en gemengde musea. Die zijn in tabel K12.3 buiten beschouwing gelaten, omdat ze niet eenduidig tot kunst of erfgoed te rekenen zijn. Ook het bezoek aan bibliotheken hebben we buiten beschouwing gelaten, omdat bibliotheekbezoek maar deels direct aan een literaire interesse toe te schrijven is en men er ook terechtkan voor andere media dan drukwerk.
Bibliotheken en die andere musea maken echter ook zonder een directe verbinding met een kunstvorm of erfgoed (zoals in tabel K12.3 bedoeld) in algemenere zin toch deel uit van het culturele bestel. Het totale museumbereik gaf na 2012 een stijging van 4 procentpunten te zien (tot 53%), waarna het op dat hogere niveau stabiel bleef (tabel K12.4).
Het bibliotheekbereik is daarentegen sinds 2016 4 procentpunten teruggelopen (naar 38%). Wel bleef de bibliotheek de door de bezoekers ervan meest frequent bezochte culturele instelling.

Tabel K12.4

Cultuurbezoek, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2016 (in procenten en aantallen)[a]

	percentage bezoekers onder de bevolking			frequentie bezoek onder de bezoekers		
	2012	2014	2016	2012	2014	2016
alle musea (incl. kunst en historie)	49	53	53	4	4	4
natuurkundig museum	11	11	12			
volkenkundig museum	10	12	13	–	–	–
techniekmuseum	7	7	7	–	–	–
gemengd museum	15	15	16	–	–	–
bibliotheek	42	39	38	11	11	11

a Aandeel van de bevolking dat de afgelopen twaalf maanden minstens één keer een museum of bibliotheek bezocht, respectievelijk het gemiddelde aantal bezoeken dat deze bezoekers brachten.

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

Spreiding

Waar tellingen aan de deur hooguit een indicatie geven over de samenstelling van het publiek op basis van de zichtbare kernmerken van de bezoekers, geeft bevolkingsonderzoek een goed beeld van de verschillen tussen degenen die wel en die niet gaan.
In de spreiding van het bereik van kunst zijn zowel enige gelijkenissen als enige verschillen te onderkennen (tabel K12.5). De gelijkenissen zijn dat het bereik onder stedelingen graduëel hoger ligt dan onder mensen in niet-stedelijke gebieden. Of de nabijheid tot bezoek uitlokt of dat zich het selectie-effect voordoet dat mensen vanwege het culturele aanbod stedelijk zijn gaan of zijn blijven wonen is hieruit niet op te maken. In de regel is het cultuurbereik onder vrouwen wat groter dan onder mannen. Veel groter is de differentiatie langs de derde en laatste hoofdlijn: in alle gevallen geldt dat cultuurbereik aanzienlijk hoger ligt naarmate men meer opleiding genoten heeft. Deze differentiatie is het kleinst maar nog altijd zeer aanzienlijk bij populaire podiumkunsten en film, en het meest uitgesproken bij gecanoniseerde kunstvormen (gecanoniseerde podiumkunst, beeldende kunst en literatuur). Onder mensen met een niet-westerse achtergrond is het kunstbereik in de regel wat kleiner, maar bij film is het omgekeerde het geval. Dat komt door de jeugdige samenstelling van dat deel van de bevolking: veel meer jongeren dan ouderen gaan naar de bioscoop. Groter zijn de wisselende accenten naar leeftijd. Waar het bezoek van literaire evenementen vooral iets is voor de oudere leeftijdsgroepen, is het beeld omgekeerd bij film en populaire podiumkunst. Bij beeldende kunst en gecanoniseerde kunst wisselt het bereik over de diverse leeftijdsgroepen.

Tabel K12.5

Spreiding van bereik kunstbezoek, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2012-2016 = 100)

	gecanoniseerde podiumkunst	populaire podiumkunst	beeldende kun	literair evenement	film
geslacht					
man	91	98	96	88	98
vrouw	109	102	104	111	102
leeftijd					
6-11 jaar	125	90	103	84	131
12-19 jaar	104	114	109	62	139
20-34 jaar	92	123	105	86	128
35-49 jaar	88	107	97	96	109
50-64 jaar	103	97	104	106	80
≥ 65 jaar	106	65	87	140	49
opleiding (≥ 20 jaar)					
lagere opleiding	71	70	61	64	56
middelbare opleiding	82	103	92	68	98
hogere opleiding	141	120	136	182	115
stedelijkheid					
stedelijk	104	105	108	117	106
niet-stedelijk	96	95	91	82	93
etniciteit					
westerse komaf	103	102	102	100	99
andere komaf	77	87	87	97	105

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

Anders dan bij kunst is bij een deel van het erfgoed (tabel K12.6) het bereik onder mannen wat groter. Naar leeftijd is het beeld gemengd, in de zin dat zich niet eenduidig een algemeen patroon aftekent. Historische musea hebben het grootste bereik onder jongere leeftijdsgroepen. Het bereik ligt onder stedelingen vaak iets hoger. Het duidelijkst is het beeld naar etniciteit en vooral naar opleiding: onder mensen met een westerse afkomst en met een hoog opleidingsniveau is het erfgoedbereik groter.

Tabel K12.6

Spreiding van erfgoedbezoek, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2014-2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2014-2016 = 100)

	historisch museum	archief	opgraving	historische stad, dorp of gebouw	historisch evenement of festival
geslacht					
man	102	114	107	101	99
vrouw	98	86	94	99	101
leeftijd					
6-11 jaar	136	35	111	112	132
12-19 jaar	100	114	82	99	71
20-34 jaar	103	99	92	103	81
35-49 jaar	111	96	110	105	110
50-64 jaar	96	99	110	104	115
≥ 65 jaar	76	124	91	83	95
opleiding (≥ 20 jaar)					
lagere opleiding	51	48	45	65	75
middelbare opleiding	90	74	93	95	110
hogere opleiding	142	166	170	133	126
stedelijkheid					
stedelijk	104	116	110	102	95
niet-stedelijk	95	82	88	97	106
etniciteit					
westerse komaf	104	103	106	104	105
andere komaf	70	77	58	72	63

Bron: SCP/CBS (VTO'14-'16)

Musea kennen een wisselend bereik onder leeftijdsgroepen, bij bibliotheken is dat het grootst is onder de jeugd (tabel K12.7). Bij beide culturele instellingen laat zich op de inmiddels vertrouwde manier het effect van het opleidingsniveau voelen. Mensen met een niet-westerse achtergrond gaan in geringere getale naar musea maar juist vaker naar de bibliotheek. Net als bij film heeft dit te maken met de andere leeftijdsopbouw van dat deel van de bevolking: dat telt meer kinderen en jongeren, en die bezoeken vaker de bibliotheek.

Tabel K12.7

Spreiding van bereik van museum en bibliotheek, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2016 (in geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2012-2016 = 100)

	museum	bibliotheek
geslacht		
man	98	85
vrouw	102	115
leeftijd		
6-11 jaar	126	210
12-19 jaar	103	162
20-34 jaar	94	87
35-49 jaar	103	105
50-64 jaar	102	69
≥ 65 jaar	89	67
opleiding (≥ 20 jaar)		
lagere opleiding	57	52
middelbare opleiding	89	74
hogere opleiding	144	112
stedelijkheid		
stedelijk	106	108
niet-stedelijk	94	92
etniciteit		
westerse komaf	104	95
andere komaf	73	134

Bron:SCP/CBS (VTO'12-'16)

In kort bestek

Uit tellingen aan de deur blijkt dat er jaarlijks in Nederland vele miljoenen bezoeken aan cultuur worden afgelegd. Bevolkingsonderzoek wijst uit dat het bereik van cultuurbezoek aanzienlijk is (89%), waarbij meer mensen kunst (85%) dan erfgoed (64%) bezoeken. Het bereik van ontwerp is nog slechts fragmentarisch gemeten. Bij erfgoed heeft het bezoek aan historische steden, dorpen of gebouwen het grootste bereik, bij kunst geldt dat voor film (67%) en popmuziek (45%). De verzamelde podiumkunsten bereikten in 2017 twee derde van de bevolking. Daarbij legden populaire podiumkunsten (61%) meer gewicht in de schaal dan gecanoniseerde podiumkunsten (36%). Toneel had van de gecanoniseerde podiumkunsten het grootste bereik (25%), bij populaire podiumkunsten was dat popmuziek (45%). In de periode 2012-2016 was het bereik in de regel stabiel, behalve dat het bereik van musea een groei en dat van bibliotheken een krimp te zien gaf.

In de spreiding van het bereik komt opleidingsniveau als belangrijkste factor naar voren. Telkens ligt dat bereik hoger, vaak zelfs zeer aanzienlijk hoger, onder mensen met meer opleiding.

Kernthema 13 Beoefening in de vrije tijd

Cultuur is niet iets om passief te ondergaan. Bezoek en steun aan cultuur zijn activiteiten. Dat geldt zeker ook voor betrokkenheid bij cultuur in de vorm van beoefening in de vrije tijd (soms wel met het pleonasme 'actieve participatie' aangemerkt). Bij kunst heeft die beoefening de vorm van bijvoorbeeld musiceren, toneelspelen, schilderen, beeldhouwen of (creatief) schrijven, bij erfgoed gaat het om zaken als opknappen of verzamelen van historische voorwerpen of het doen van stamboom- of lokaal historisch onderzoek.
Terwijl in de wereld van de kunst de term amateurkunst ingang gevonden heeft, stuit de term amateur in de wereld van erfgoed op weerstand, hoewel dat woord via amator direct naar liefhebber verwijst. Wie mede een molen draaiende of juist van de wind houdt, ziet zichzelf niet als amateur maar als vrijwillige molenaar, die bovendien over bewezen kwalificaties moet beschikken om dat te mogen doen. De term vrijwilliger hebben we in dit rapport echter al gereserveerd voor ondersteunende activiteiten bij culturele instellingen of evenementen, dus die term nemen we hier niet over. Omdat de term amateur bij erfgoed niet gebruikelijk is en om toch duidelijk te maken dat het niet om beroepsmatige of professionele inzet gaat, en ook niet om ondersteuning van een activiteit maar om de activiteit zelf, spreken we van beoefening in de vrije tijd.
Nog weinig is stilgestaan bij de vraag wat op het vlak van ontwerp de pendant van die beoefening in de vrije tijd is. Architectuur beoefenen uit liefhebberij ligt weinig voor de hand, hoewel er bij de inrichting van huizen en tuinen wel aanknopingspunten lijken te liggen. Bij design valt te denken aan het maken van zelf ontworpen kleding of sieraden. Die hobby is tot op heden als textiele werkvorm tot de beeldende kunstbeoefening gerekend. Te denken valt ook aan digitaal ontwerp, wat tot nu toe als grafische kunstbeoefening op de computer samen is genomen met film, fotografie en videokunst. Gamedesign uit liefhebberij valt tot nu toe buiten de peilingen. Het gaat in dit kernthema dus om kunst- en erfgoedbeoefening in de vrije tijd.

Volume van beoefening

Uit registratiegegevens uit het veld is om meerdere redenen geen goed beeld van het aantal cultuurbeoefenaars te verkrijgen. Ten eerste doen de meeste cultuurbeoefenaars dat solistisch zonder zich ergens bij aan te sluiten en ten tweede doet een deel van degenen die wel samen met anderen een vorm van cultuur beoefenen dat in informele groepen, waarover geen registratiegegevens bestaan (zie tabel K13.3). Ten derde bestaat er geen gedegen overzicht van het wel formeel georganiseerde deel van de cultuurbeoefening, zodat er langs die band geen goed zicht is op de aantallen leden of beoefenaars. Binnen de amateurkunst bestaan diverse koepels zoals de Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie met 150.000 individuele leden in 2.600 muziekverenigingen, maar ontbreekt het aan een

totaalbeeld (zie kernthema 8 en hierna onder vormgeving en beoefening). De Erfgoedmonitor vermeldt slechts cijfers over enkele historische verenigingen. De websites van het Landelijk Platform Levende Geschiedenis, de Napoleontische Associatie der Nederlanden (NAN), de Vereniging Historische Militairia en de Nederlandse Vereniging voor Militaire Levende Geschiedenis – 16e tot 20e eeuw geven (deels) wel indicaties van het aantal aangesloten verenigingen en van totaal het aantal leden daarvan (zie daarover het kernthema mogelijkheden tot cultuurbeoefening), maar niet van het aantal optredens waarin historische gebeurtenissen worden nagespeeld.[17]

Derhalve is bevolkingsonderzoek hier de primaire informatiebron. Ook bij cultuurbeoefening onderscheiden we bereik en intensievere betrokkenheid (tabel K13.1). Het bereik verwijst naar het deel van de bevolking dat in de voorafgaande twaalf maanden minstens een keer aan een vorm van cultuurbeoefening gedaan heeft. Een deel daarvan doet dat incidenteel, een deel frequenter. De deelverzameling frequente beoefenaars betreft degenen die een vorm van cultuur in het voorafgaande jaar minstens twaalf keer beoefenden.

Als we alle incidentele beoefening meetellen, ligt het bereik van cultuurbeoefening op ruim 60% van de bevolking. Het bereik van kunstbeoefening[18] is aanzienlijk groter dan dat van erfgoedbeoefening: in 2016 ruim de helft versus bijna een derde van de bevolking. Een deel van de mensen rapporteert beide vormen van cultuurbeoefening. Om die reden is het totale bereik van cultuurbeoefening (63%) lager dan de som van kunstbeoefening (54%) en erfgoedbeoefening (32%). In de periode 2012-2016 schommelde het totale bereik van kunstbeoefening en groeide dat van erfgoedbeoefening. Binnen erfgoed is actief met geschiedenis bezig zijn de dominante en groeiende bezigheid, op afstand gevolgd door stamboomonderzoek.[19] Binnen kunst hebben vooral muziek, beeldende kunst in het tweedimensionale vlak en de brede categorie film, video, digitaal grafisch ontwerp en fotografie aantrekkingskracht.
Als we de definitie van cultuurbeoefening aanscherpen tot minimaal twaalf keer in de afgelopen twaalf maanden, dan valt het bereik van erfgoedbeoefening veel sterker terug dan dat van kunstbeoefening. Slechts een derde van de erfgoedbeoefenaars (in 2017 10% van de bevolking) doet dat frequent, terwijl twee derde van de kunstbeoefenaars zich frequent aan hun kunstzinnige hobby weidt (38% van de bevolking). Samengenomen waren in recente jaren steeds vier van de tien Nederlanders tot de frequente cultuurbeoefenaars te rekenen, voornamelijk vanwege kunstbeoefening.

Tabel K13.1

Cultuurbeoefening, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012-2016 (in procenten)[a, b, c]

	percentage beoefenaars onder de bevolking			percentage frequente beoefenaars		
	2012	2014	2016	2012	2014	2016
cultuur	64	61	63	43	41	42
kunst	55	51	54	40	37	38
podiumkunst	36	34	37	26	25	26
instrument bespelen	19	19	19	12	12	11
zingen	23	21	25	17	16	18
toneelspelen	5	3	6	2	2	2
cabaret, stand-up comedy	2	1	2	0	0	1
dansen, klassiek	2	2	2	1	1	1
dansen, volks-/wereld-	7	5	5	4	3	2
beeldende kunst	23	22	24	13	12	13
tekenen, schilderen, grafisch werk zonder computer	18	17	20	11	10	11
beeldhouwen, sieraden maken, textiele werkvormen	11	10	11	5	4	4
film, video, digitaal grafisch ontwerp, foto	23	21	22	14	11	12
creatief schrijven	12	10	11	5	4	5
erfgoed	26	30	32	8	10	10
historische voorwerpen verzamelen	5	6	6	1	1	1
historische gebouwen of voorwerpen opknappen	3	4	5	1	1	2
oud ambacht uitoefenen/demonstreren of historische gebeurtenis naspelen	3	3	4	1	1	1
stamboomonderzoek	6	7	7	1	2	1
onderzoek naar lokale of regionale geschiedenis	11	13	15	2	3	3
onderzoek naar historische persoon of gebeurtenis	15	20	22	4	6	6

a Aandeel van de bevolking dat de afgelopen twaalf maanden minstens één keer een vorm van cultuur heeft beoefend, respectievelijk het aandeel van hen dat dit minsten twaalf keer deed.

b Bij beoefening is ontwerp niet apart bevraagd. Digitaal grafisch ontwerp op de pc zit in één vraag met film, video en foto. En sieraden maken en textiele werkvormen zaten in een opsomming van drie dimensionale vormen van beeldende kunst.

c Gegevens over kunstbeoefening zijn vanaf 6 jaar beschikbaar, erfgoedbeoefening vanaf 12 jaar. Omwille van vergelijkbaarheid en optelling zijn in deze tabel ook voor kunstbeoefening alleen gegevens voor 12 jaar en ouder gepresenteerd.

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

Vormgeving van beoefening

Beoefenaars geven hun culturele hobby op uiteenlopende wijze vorm. Anders dan wellicht gedacht is cultuurbeoefening vaak iets dat men alleen doet, al zijn er ook mensen die dat wel met anderen doen, in verenigingen, stichtingen of in een informeel verband waarin men de dingen zelf onderling organiseert. Het zich bekwamen in een vorm van cultuurbeoefening neemt eveneens verschillende vormen aan, van de autodidact die het zelf uitzoekt en daarbij al dan niet gebruikmaakt van digitaal of schriftelijk instructiemateriaal, via informeel van elkaar leren, tot les nemen bij een professional.

Over de diverse mogelijkheden om cultuurbeoefening vorm te geven is ons geen gesystematiseerde informatie bekend (zie kernthema 8). Dit geldt ook voor informatie uit het veld zelf over de mate waarin mensen van die mogelijkheden gebruikmaken.

Over het reilen en zeilen van verenigingen voor kunst- en erfgoedbeoefening is geen nationaal overzicht voorhanden. Er is momenteel geen overzicht van georganiseerde amateurkunstbeoefening beschikbaar zoals medewerkers van Cultuurnetwerk Nederland en Kunstfactor (gefuseerd tot het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst) dat op initiatief van het SCP in 2010 wisten te genereren (Van den Broek 2010).

Over erfgoedbeoefening is net als voorheen weinig bekend (Van den Broek en Van Houwelingen 2015). De Erfgoedmonitor van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geeft geen overzicht van actieve betrokkenheid bij historische verenigingen. Wel van enkele kleine partijen zoals de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, waarvan het ledental sinds 2012 steeds een kleine 2000 is. Van gelijke omvang is de vereniging De Detector Amateur.[20] De Nederlandse Genealogische Vereniging telt 7500 leden.[21]

Over hoeveel mensen zich waar in welke vormen van kunstbeoefening bekwamen is evenmin veel met stelligheid te zeggen. Ook hierover is in het overzicht uit 2010 meer informatie bijeengebracht dan nu beschikbaar is (Van den Broek 2010). Er is geen overzicht van het aantal cursisten die bij ateliers, bij muziek- en dansscholen en bij docenten op de vrije markt les hebben. Op basis van gegevens van Cultuurconnectie hebben we wel geëxtrapoleerd hoeveel mensen zich bij de daarbij aangesloten kunsteducatieve instellingen in hun kunstbeoefening bekwamen: dat waren er in 2016 circa 380.000 (tabel K13.2). Een kleine helft daarvan volgde in dat jaar meer dan twintig sessies, vooral in vocaal en instrumentaal onderricht. Bij de grotere helft, die minder frequent onderricht genoot, betrof het vooral de overige disciplines (theater en beeldende kunst). Het totale aantal docentcontacturen in het vrijetijdssegment bedroeg 1,7 miljoen. Dat dit aantal uren in verhouding tot de aantallen inschrijvingen niet veel hoger ligt, is te verklaren uit het feit dat het vaak om groepslessen gaat, terwijl individuele lessen vaak maar een half uur beslaan. Dat betekent dat in een gemiddeld docentcontactuur meerdere leerlingen en cursisten bereikt worden. Daarnaast verzorgen die cultuureducatieve instellingen ook programma's voor brede scholen, bedrijven en wijkorganisaties. Daarmee zijn in 2016 circa 100.000, 250.000 respectievelijk 25.000 mensen bereikt (bron: extrapolaties van SCP, op basis van maatwerk Cultuurconnectie).

Tabel K13.2
Inschrijvingen van leerlingen en cursisten bij kunsteducatieve instellingen aangesloten bij Cultuurconnectie, 2016 (in aantallen)[a]

	leerlingen	cursisten	totaal
totaal	175.000	205.000	380.000
waarvan vocaal en instrumentaal	115.500	61.500	177.000
waarvan overige disciplines	59.500	143.500	203.000

a Wie meer dan twintig sessies per jaar afneemt telt als leerling, wie minder sessies afneemt als cursist.

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk Cultuurconnectie

Eerder onderzoek wees uit dat slechts een minderheid van de kunstbeoefenaars die lessen volgen dat doet bij de hiervoor genoemde instellingen. Het percentage mensen dat volgens de VTO les heeft (tabel K13.3) leidt tot een schatting dat circa 2,5 miljoen mensen onderricht kregen in kunstbeoefening. Dat betekent dat de achterban van Cultuurconnectie ongeveer 15% van de lessende amateurkunstbeoefenaars bedient en dat de overige 85% van hen op de commerciële markt of digitaal kunstonderricht volgt.
In de Vrijetijdsomnibus is mensen naar enkele aspecten van de vormgeving van hun cultuurbeoefening gevraagd. Wie aangaf een of meer van de hiervoor besproken activiteiten te beoefenen kreeg daarover enkele vervolgvragen. Dat biedt inzicht in hoe mensen hun cultuurbeoefening vormgeven en hoeveel van hen dat op welke manier doen (tabel K13.3).

Tabel K13.3
Vormgeving van kunst- en erfgoedbeoefening, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, 2012 en 2014 (in procenten)

	kunstbeoefening (2014, 51%)		erfgoedbeoefening (2012, 26%)	
	bevolking	beoefenaars	bevolking	beoefenaars
les gehad	16	32	2	8
lid vereniging	6	12	2	9
'lid' informele groep	5	11	2	7
opgetreden, geëxposeerd of gepubliceerd[a]	14	27	5	20
iets op internet geplaatst	17	33	3	10
dingen in printmedia opgezocht	32	62	–	–
dingen op internet opgezocht	38	74	21	80
op social media contact gehad met derden	24	46	–	–
met anderen over gepraat	43	84	–	–

a Bij schrijven is publicatie in print bij publicatie gerekend, evenals publicatie op internet door uploaden.

Bron: SCP/CBS (VTO'12 en '14)

Ongeveer een derde van de kunstbeoefenaars had in de voorafgaande twaalf maanden enige vorm van cursus, workshop of les gevolgd. Bij de erfgoedbeoefenaars ligt dat aandeel veel lager (ondanks dat in de vraag naar erfgoedonderricht de terugkijk op de laatste twaalf maanden ontbrak en die 8% mogelijk een vertekening naar boven inhoudt).
Wat de organisatievorm betreft houden kunst- en erfgoedbeoefening min of meer gelijke tred. In beide gevallen houden het (formele) lidmaatschap van een vereniging en het behoren bij een informele groep elkaar grosso modo in evenwicht, en in beide gevallen gaat het telkens om circa een op de tien beoefenaars.[22]
Internet is bij zowel kunst- als erfgoedbeoefening een door velen gebruikte vindplaats van informatie, bij kunst al voor meer mensen dan informatie in druk. Voor kunstbeoefening is face-to-facecontact een belangrijker communicatiekanaal dan social media. Van een kwart van de kunstbeoefenaars en van een vijfde van de erfgoedbeoefenaars zijn de resultaten van hun beoefening naar buiten getoond, in de vorm van een optreden, expositie of publicatie in print. Van een derde van de kunstbeoefenaars zijn er uploads op internet geplaatst, meer dan bij de erfgoedbeoefenaars.

Spreiding

De spreiding van cultuurbeoefening onder de bevolking (tabel K13.4) kent geen onderscheid naar sekse, maar dit maskeert onderliggende verschillen tussen mannen en vrouwen bij kunst- en bij erfgoedbeoefening. Meer vrouwen dan mannen doen aan kunstbeoefening, terwijl bij erfgoed het omgekeerde geldt. Op het totaal van de cultuurbeoefening vallen die twee verschillen tegen elkaar weg. Op jongere leeftijd beoefenen meer mensen cultuur dan op hogere leeftijd. Vooral bepalend voor dat beeld is de ongelijke leeftijdsverdeling van kunstbeoefening, bij erfgoedbeoefening doet dat zich in veel mindere mate voor. Zowel kunst als erfgoed worden meer beoefend naarmate mensen meer opleiding genoten hebben, en ook wat meer door stedelingen dan door mensen in niet-stedelijke gebieden. Naar etniciteit is er alleen enig verschil in het bereik van kunstbeoefening, de twee overige ogenschijnlijke verschillen naar etniciteit zijn niet statistisch significant.

Tabel K13.4

Spreiding van cultuurbeoefening, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, 2012-2016 (in geaggregeerde geïndexeerde cijfers, bevolkingsgemiddelde 2012-2016 = 100)

	cultuur	kunst	erfgoed
geslacht			
man	99	92	120
vrouw	101	108	81
leeftijd			
12-19 jaar	125	138	107
20-34 jaar	110	116	113
35-49 jaar	95	92	94
50-64 jaar	93	90	96
≥ 65 jaar	89	83	94
opleiding (≥ 20 jaar)			
lagere opleiding	72	67	67
middelbare opleiding	97	94	97
hogere opleiding	118	119	125
stedelijkheid			
stedelijk	103	103	108
niet-stedelijk	97	97	92
etniciteit			
westerse komaf	101	101	100
andere komaf	95	93	98

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'16)

In kort bestek

Uit het veld is over aantallen verenigingslidmaatschappen en cursisten minder bekend dan aan het eind van het vorige decennium. Bij de kunsteducatieve instellingen die zijn aangesloten bij de in ledenaantal slinkende Cultuurconnectie volgen een kleine 400.000 mensen onderricht, naar keus intensief of meer incidenteel. Hoeveel er daarnaast op de veel grotere commerciële markt (zie kernthema 8) wordt geleerd is niet uit registergegevens bekend.

Volgens bevolkingsonderzoek besteden zes van de tien Nederlanders incidenteel of frequent een deel van hun vrije tijd aan cultuurbeoefening, waarvan twee op de tien incidenteel en vier op de tien intensiever (minstens twaalf keer per jaar). Kunst telt meer beoefenaars dan erfgoed (54% versus 32%), een verschil dat veel groter is bij intensieve beoefening (38% versus 10%). Kunstbeoefenaars doen dat in meerderheid intensief, erfgoedbeoefenaars niet. In lopend onderzoek ontbreken separate cijfers over zoiets als ontwerpbeoefening. Deels is deze tot nu toe bij kunstbeoefening inbegrepen.

Meer kunst- dan erfgoedbeoefenaars hebben les om zich (verder) te bekwamen. Bij beide vormen van beoefening is internet een belangrijke bron van informatie. Bij beide vormen ook houden de organisatievormen vereniging en informele groep elkaar in evenwicht met elk een bereik van rond de 10% van de beoefenaars.
Meer mensen doen aan kunst- en erfgoedbeoefening naarmate ze jonger en hoger opgeleid zijn. Kunstbeoefening trekt wat meer vrouwen, erfgoedbeoefening wat meer mannen.

Kernthema 14 Bestedingen

Het geld dat mensen uitgeven om deelgenoot te zijn van het culturele leven is op te vatten als een uiting van betrokkenheid bij dat culturele leven. En het aandeel culturele uitgaven binnen het totaal aan consumptieve bestedingen als een uiting van het belang van cultuur binnen het gehele leven. Hoewel die culturele uitgaven ook al onderdeel zijn van de geldstromen in kernthema 4, vormen deze particuliere bestedingen aan cultuur toch een van de veertien hier gehanteerde kernthema's.
Eurostat presenteert vijfjaarlijks Europese gegevens over het aandeel van culturele bestedingen binnen het totaal aan bestedingen van huishoudens. Het meest recente peiljaar is 2010 (voor eind 2018 zijn cijfers over 2015 voorzien). Gemiddeld over de landen van de Europese Unie bedroeg het aandeel van de 'private cultural expenditure' 3,6% van de 'total household expenditure'. Daaronder werden alle uitgaven verstaan aan printmedia (inclusief kranten en tijdschriften), elektronische media (inclusief apparatuur zoals tv-toestellen en pc's) en culturele diensten (concerten enz.). In dit Europese overzicht ontbreken gegevens over één land: Nederland (EC 2016).
Het CBS voert in Nederland een periodiek budget- of bestedingsonderzoek uit. In 2015 was dat voor het eerst op Europese leest geschoeid, wat internationale vergelijking mogelijk lijkt te maken.[23] Keerzijde is dat de veranderde meeting een vergelijking met de voorgaande peiling uit 2012 in de weg staat. De nieuwe meting geeft een gedeeltelijke kijk op specifieke culturele uitgaven. Gedeeltelijk, want een deel van culturele uitgaven is in andere, bredere categorieën gemeten. Zo is streaming van muziek en film niet te scheiden van tv-abonnementen en les in cultuurbeoefening en lidmaatschap van cultuurverenigingen niet van sport en ontspanning. Toch resteert er een aantal culturele uitgaven (tabel K14.1), die opgeteld circa 1% van de totale huishoudelijke uitgaven omvatten. Daarvan zijn tickets voor cultuurbezoek en (fictie)boeken de grootste uitgavenposten. Wanneer het bestedingsonderzoek op deze leest driejaarlijks herhaald gaat worden, ontstaat er op termijn een tijdreeks.

Tabel K14.1
Bestedingen aan cultuur per huishouden, Nederlandse huishoudens, 2015 (in euro's en procenten)

	bestedingen (€)	aandeel in totale bestedingen (%)
geluidsapparatuur	39	0,1
cd's	27	0,1
muziekinstrumenten	17	0,0
bioscopen, theaters, concerten	112	0,3
musea, bibliotheken, dierentuinen	76	0,2
boeken (fictie)	93	0,3

Bron: CBS StatLine

Over datzelfde jaar 2015 is een tweede bron beschikbaar. Op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap werkt het CBS aan de ook elders al genoemde Satelliet rekening cultuur en media 2015 (zie kernthema 4 over geldstromen). Deze satellietrekening, gebaseerd op de Nationale Rekeningen, maakt het onder meer mogelijk de bestedingen aan cultuur te berekenen die zo goed mogelijk zijn toegesneden op de hier door ons gehanteerde afbakening van het culturele leven. De culturele bestedingen van de gezamenlijke Nederlandse huishoudens bedroegen in 2015 6.632 miljoen euro (tabel K14.2).

Tabel K14.2
Bestedingen aan cultuur door alle Nederlandse huishoudens, 2015 (in miljoenen euro's en procenten)

	uitgaven (€)	aandeel (%)
cultuur totaal	6.632	100
kunsten totaal	5.033	76
podiumkunst	2.033	31
beeldende kunst	1.145	17
film en video	408	6
boeken*	1.111	17
cultuureducatie	336	5
architectuur en ontwerp	47	1
erfgoed	1.552	23

* Dit betreft hier alle boeken, helaas is het literair-culturele segment in deze cijfers niet te specificeren

Bron: SCP-bewerking op basis van maatwerk CBS

Dat is 2,2% van de totale consumptieve bestedingen van huishoudens (bron: maatwerk CBS). Het overgrote deel (76%) daarvan besteedt men aan kunst, en daarbinnen aan podiumkunst (inclusief kosten voor amateurkunstbeoefening), gevolgd door beeldende kunst en boeken (niet te verwarren met literatuur, die kunstvorm was helaas niet te specificeren, de uitgaven aan boeken vormen zonder twijfel een grote overschatting van uitgaven

aan literatuur en in de totale uitgaven aan kunst daarom al daarom ook een overschatting). Cultuureducatie in de vrije tijd is overwegend kunsteducatie, daarom is het hier bij kunst gerekend. Waarschijnlijk gaat het CBS deze satelliet om de vijf jaar berekenen, zodat ook hier in de toekomst een tijdreeks zal ontstaan. Wel zal die satellietrekening vanwege CBS-controles op datakwaliteit altijd pas een paar jaar na dato verschijnen. Deze nieuwe bron van bestedingen van huishoudens aan cultuur zal dus nooit heel actueel zijn.

Geen van beide voornoemde CBS-bronnen geeft op dit moment zicht op trends. Voor trendgegevens in de bestedingen aan cultuur is wel uit enkele andere bronnen te putten (tabel K14.3). Aangezien langs deze weg het perspectief op de totale culturele bestedingen niet compleet is, zo zijn ons geen gegevens bekend van bestedingen aan muziek en aan games, zien we ervan af deze bedragen bij elkaar op te tellen. Dit zijn overigens strikt genomen niet alleen bestedingen van private huishoudens, maar totale verkopen.
De opbrengst uit de kaartverkoop voor voorstellingen op de bij de VSCD aangesloten podia schommelt sinds 2014 rond de 160 miljoen euro per jaar. Met de aanschaf van tickets voor de 199 grootste concerten en voor de popconcerten en clubavonden bij 51 VNPF-podia was een bedrag van bijna 200 miljoen euro gemoeid (zonder uitgaven aan lidmaatschappen, horeca en merchandise). Het grootste deel (142 miljoen) werd uitgegeven aan de 199 grootste concerten. Die laatste gegevens betreffen een eerste meting, daarvan zijn geen trends beschikbaar. Binnen het eerder genoemde panel van VNPF-podia steeg de omzet aan tickets sinds 2012 met ongeveer de helft.

Bestedingen op festivals en aan video en bioscooptickets groeiden in de voorbije jaren aanzienlijk. De snel toenemende uitgaven aan video on demand compenseerden ruimschoots de dalende verkopen van dvd's. Daarentegen daalden de bestedingen in galeries en aan literair-culturele boeken. De uitgaven aan kunst in galeries bedroegen in 2016 met 62 miljoen euro nog maar twee derde van de uitgaven in 2012. In 2009 bedroegen die uitgaven met 120 miljoen zelfs nog bijna het dubbele. De bestedingen aan nieuwe literair-culturele boeken daalden kort na 2012 tot het huidige niveau van circa 250 miljoen euro. Andersoortige, anderstalige boeken en tweedehandsboeken zijn daarmee niet in beeld. Het totale geldbedrag dat is gemoeid met de handel in tweedehandsboeken is ons niet bekend. Op het platform www.boekwinkeltjes.nl ging het in 2012 om 2,7 miljoen euro, een bedrag dat gestaag groeide tot ruim 4 miljoen euro in 2017, maar niet bekend is wat daarin het aandeel literair-culturele boeken is (bron: maatwerk Boekwinkeltjes). Over de uitgaven voor kunstbeoefening in de vrije tijd is geen trend beschikbaar. De eenmalige schatting wijst uit dat het met 1,5 miljard euro om een zeer aanzienlijk bedrag gaat, waarin lessen, lidmaatschappen, reiskosten en materiaalkosten (instrumenten, apparatuur en andere benodigdheden) zijn verdisconteerd. Dit is ruim 10% hoger dan een eerdere schatting van 1,35 miljard over 2009 (Noordman en Van Dijk 2009, p. 14). Overigens kost kunstbeoefening niet altijd alleen maar geld: onderzoek van het LKCA wijst uit dat 7% van de kunstamateurs met hun hobby ook geld genereert, met optredens en verkopen (Neele et al. 2017). De korte trend op basis van de nieuwe museumdefinitie laat niet echt een uitspraak

over stijging of daling toe. Al met al is er sprake van een wisselend beeld, met gestegen uitgaven aan festivalbezoek, bioscoop en video on demand en gedaalde uitgaven aan beeldende kunst in galeries en aan literair-culturele boeken.

Tabel K14.3
Enkele bestedingen aan cultuur in Nederland, 2012-2017 (in miljoenen euro's)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
tickets VSCD-podia (a)			163	159	148	169
tickets VNPF-podia (b)						52
tickets grote popconcerten (c)						142
festivalbestedingen (d)		606	623	674	865	
beeldende kunst in galeries (e)	93	87	83		62	
bioscooptickets (f)		250	250	276	288	302
video on demand (f)		88	121	156	212	261
video/blueray (f)		158	129	110	79	65
literair-culturele boeken (g)	288	265	244	250	260	250
tickets musea (h)					221	229
kunstbeoefening in de vrije tijd (i)				1.500		

* VSCD: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties; VNPF: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.

Bron: a: maatwerk VSCD (2013-2018); b: VNPF (2018); c: vvem.nl/nieuws/branchecijfers-2017-200-grootste-concerten-trekken-26-miljoen-bezoekers/ (geraadpleegd 3 oktober 2018); d: VVEM (2017); e: Van der Valk (2014), De Jong en Wolters (2017); f: Filmfonds (2018); g: maatwerk KVB Boekwerk; h: maatwerk CBS; i: IJdens et al. (2015).

In kort bestek

De informatie over de bestedingen die mensen doen om deelgenoot van het culturele leven te zijn is ongelijksoortig en gefragmenteerd. Het CBS-onderzoek naar bestedingen van Nederlandse huishoudens bevat slechts enkele categorieën die tot cultuur te herleiden zijn. Omdat de onderzoeksopzet is gewijzigd, staat deze bron nu ook geen vergelijking door de tijd toe. Het bijeenbrengen van losse gegevens geeft evenmin een totaalbeeld, want diverse culturele uitgaven zijn (ons) niet bekend. Op basis van de nieuw ontwikkelde satellietrekening heeft het CBS berekeningen uitgevoerd waarbij het culturele leven zo goed mogelijk conform de door ons gehanteerde driedeling was afgebakend. Dat leidde tot de uitkomst dat in 2015 de totale culturele uitgaven van Nederlandse huishoudens 6.632 miljoen euro bedroegen, oftewel 2,2% van de totale consumptieve bestedingen van huishoudens. Deze berekening is van de drie genoemde typen informatie het meest accuraat, maar zal naar verwachting slechts eens in de vijf jaar beschikbaar zijn.

Noten

1 Onlangs is in Europees onderzoek gevraagd of cultureel erfgoed van invloed kan zijn op de vakantiebestemming. Van de Nederlandse respondenten (15 jaar en ouder) was 78% die mening toegedaan. Over

de achttien landen van de Europese Unie gemiddeld was dat 68%, Nederland kwam hiermee op de derde plaats (EC 2017).

2 Bij kunst waren er de volgende vier antwoordcategorieën: niet geïnteresseerd, een beetje geïnteresseerd, tamelijk geïnteresseerd en zeer geïnteresseerd, bij erfgoed de volgende drie: niet of nauwelijks geïnteresseerd, best wel geïnteresseerd en heel erg geïnteresseerd.

3 Naar verschil in inkomen is bij de kernthema's betrokkenheid niet gedifferentieerd, omdat in het verleden is gebleken dat het dan toch veeleer eigenlijk om opleiding gaat.

4 Omwille van beknoptheid is hier geen onderscheid gemaakt tussen mensen met een Nederlands en met een overig westerse afkomst, omdat deze groepen in de regel in dit opzicht niet sterk van elkaar verschillen.

5 Draagvlak voor cultuur in politieke gremia rekenen we niet tot de kern maar tot de randvoorwaarden van het culturele leven.

6 Overigens is een deel van die mensen (analoog aan het begrip kunstbeoefenaar) waarschijnlijk eerder een erfgoedbeoefenaar dan een vrijwilliger die met bestuurlijke of andere ondersteunende diensten het bestaan van een erfgoedactiviteit mogelijk maakt.

7 erfgoedmonitor.nl/indicatoren/museummedewerkers-aantal-en-trend (geraadpleegd 16 augustus 2018).

8 erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/vriendenverenigingen-van-musea (geraadpleegd 16 augustus 2018).

9 erfgoedmonitor.nl/indicatoren/werelderfgoed-draagvlak (geraadpleegd 16 augustus 2018).

10 Er zijn ook andere data over vrijwilligerswerk, donaties en vriendenverenigingen. De website van de cultuurindex bevat trends op basis van tellingen van podia, musea en bibliotheken (www.cultuurindex.nl/publicaties/vrijwilligers-de-culturele-sector-opmars/cijfers-over-vrijwilligers, geraadpleegd 31 juli 2018). Daarin is de inzet voor kleinere poppodia, kleinere musea, festivals en verenigingen voor cultuurbeoefening niet opgenomen. Volgens het Geven in Nederland-onderzoek uit 2017 bedraagt het aandeel donateurs aan cultuur een goede 10% en het aandeel vrijwilligers voor cultuur 3% (Beckers et al. 2017). Deze percentages zijn veel lager dan die hier in de hoofdtekst zijn gepresenteerd. De achtergrond daarvan is vermoedelijk dat de vraagstelling in dat onderzoek met 'Cultuur, bijvoorbeeld giften aan toneel-, muziek en dansgezelschappen, musea, schouwburgen en culturele fondsen zoals het Prins Bernard Cultuurfonds?' de focus legt op grote instellingen in de gecanoniseerde cultuur, terwijl die in de VTO-vraagstelling met 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden een cultureel evenement, een culturele organisatie of vereniging gesteund?' dat niet doet, en bovendien volgt op een reeks vragen over onder meer popmuziek en de eigen cultuurbeoefening in de vrije tijd.
In Europees onderzoek zijn vergelijkbare cijfers vrijwilligers (11%) en donateurs (19%) gerapporteerd (EC 2017), maar dan alleen al voor cultureel erfgoed (bevolking van 15 jaar en ouder). Daarmee behoort Nederland in dit opzicht met Zweden tot de Europese top.

11 www.nommedia.nl (geraadpleegd 5 juli 2018).

12 Film is in deze vragen samengenomen met popmuziek en cabaret, daarom is hier sprake van voorstellingen in plaats van podiumkunsten; literatuur ontbreekt; twee aspecten van ontwerp (vormgeving en architectuur) zijn samengenomen met beeldende kunst; digitale cultuur ontbreekt; en erfgoed is een enkelvoudige categorie, die roerend, onroerend en immaterieel erfgoed omvat.

13 www.den.nl/nieuws/bericht/6064, SCP-bewerking van spreadsheet aldaar genoemd, op basis van de 38 Nederlandse archieven die meededen aan het ENUMERATE-onderzoek (geraadpleegd 21 september 2018).

14 www.mediamonitor.nl/trends/trends-in-2016/, tabel 3.4 (geraadpleegd 20 juli 2018).

15 Het betreft 'Artistieke producties zoals theater, popconcerten of musicals, die voor een algemeen publiek worden opgevoerd door professionele gezelschappen.' Bron van definitie en cijfers professionele podiumvoorstellingen: opendata.cbs.nl/statline (geraadpleegd 14 september 2018).

16 erfgoedmonitor.nl/indicatoren/werelderfgoed-bezoek (geraadpleegd 18 augustus 2018).

17 https://www.lplg.nl/, http://www.nanweb.org/, http://www.livinghistory.nl/, geraadpleegd op 15 augustus2018.

18 Over kunstbeoefening bestaat ook een cijferreeks uit de Monitor Amateurkunst (MAK) van het Landelijk Kenniscentrum voor Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). Die gegevens berusten op een andere vraagstelling, met vragen naar het beoefenen van zeven kunstzinnige of creatieve activiteiten, waar in de VTO naar tien culturele hobby's is gevraagd (Neele et al. 2017). Mogelijk hebben respondenten de MAK-bevraging als een iets hogere drempel opgevat, want de aandelen kunstbeoefenaars liggen in dat onderzoek steevast wat lager dan hier gerapporteerd.

19 Vanaf 2014 is in de VTO ook een poging gedaan de betrokkenheid bij tradities en ambachten te meten, met de vraag: 'Hoe vaak heeft u als hobby geholpen om lokale, regionale of nationale traditie, gebruik of ambacht in stand te houden?' Dat gold in 2014 voor 5% van de bevolking en in 2016 voor 7%. Om geen trendbreuk na 2012 te introduceren zijn deze aandelen in de gepresenteerde berekeningen niet meegenomen. Tellen we ze wel mee, dan ligt het totale aandeel erfgoedbeoefenaars in 2014 en 2016 2 procentpunten hoger.

20 erfgoedmonitor.nl/indicatoren/erfgoedverenigingen-aantal-leden (geraadpleegd 3 augustus 2018).

21 ontdekjouwverhaal.nl/over-ngv/ (geraadpleegd 3 augustus 2018).

22 De Monitor Amateurkunst van het LKCA noemt hogere aandelen kunstbeoefenaars die lid zijn van een vereniging (16%) of behoren bij een informele groep (18%). Omdat de MAK een kleiner aandeel beoefenaars binnen de bevolking telt, leidt extrapolatie van lidmaatschap naar de bevolking tot nagenoeg gelijke schattingen. Net als in de VTO houden in de MAK verenigingen en informele groepen elkaar nagenoeg in evenwicht (Neele et al. 2017).

23 Voor de gehanteerde ECOICOP (European Classification of Individual Consumption according to Purpose)-indeling, zie: ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_CLS_DLD&StrNom=COICOP_5&StrLanguageCode=EN&StrLayoutCode=HIERARCHIC (geraadpleegd 20 juli 2018).

5 Wat we weten van het culturele leven, en wat niet

Startpunt van dit rapport over het culturele leven was de vraag 'wat te weten?'. Ons antwoord bestaat uit een afbakening van het culturele leven en uit een keus van de invalshoeken op dat leven. Daarin hebben we de media en de creatieve sector slechts gedeeltelijk opgenomen.
Onze afbakening van het culturele leven omvat kunst, ontwerp en erfgoed, met daarbinnen tien domeinen:
- kunst: podiumkunst, beeldende kunst, film en videokunst, literatuur;
- ontwerp: architectuur, design en digitale cultuur;
- erfgoed: onroerend erfgoed, roerend erfgoed en immaterieel erfgoed.

De invalshoeken op dat culturele leven omvatten culturele uitingen, culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid, met daarbinnen veertien kernthema's:
- culturele uitingen: uitingen zelf en uitingen via media;
- culturele infrastructuur: organisaties, geldstromen, arbeidsmarkt, beroepsonderwijs, cultuur in het onderwijs en mogelijkheden tot beoefening in de vrije tijd;
- culturele betrokkenheid: interesse, draagvlak, bereik via media, bezoek, beoefening en bestedingen.

Als we beide lijstjes tegen elkaar afzetten ontstaat een raster van tien domeinen en veertien kernthema's aan de hand waarvan we het culturele leven in kaart hebben gebracht, met de kernthema's als structuur. Op de condities waaronder het culturele leven kan floreren en op de betekenis of het effect ervan op het individuele en maatschappelijke leven in bredere zin zijn we niet ingegaan. Ook hebben we ons beperkt tot een schets per kernthema, zonder te analyseren hoe ontwikkelingen binnen de kernthema's onderling samenhangen. We hebben een model willen neerleggen op basis waarvan, mits geschikt bevonden, in volgende edities wel de onderlinge samenhangen tussen kernthema's aan de orde komen. Toch bieden de veertien losstaande schetsen van de kernthema's tot besluit wel stof voor enkele bespiegelingen.
De eerste bespiegeling betreft de vraag tot welke conclusies de bijeengebrachte gegevens over de stand van zaken en over de recente ontwikkelingen in het culturele leven in Nederland aanleiding geven. Het vele materiaal biedt daartoe ruimschoots aanknopingspunten (§ 5.1). Het spiegelbeeld daarvan is de vraag wat we over het culturele leven niet weten. Ondanks de veelheid aan gegevens blijken er toch ook flinke blinde vlekken te bestaan (§ 5.2). Een derde bespiegeling borduurt voort op de vraag welke verdiepende kennisvragen er te stellen zijn buiten het bestek van een periodieke rapportage over het culturele leven. Daarbij gaat het om vragen als de condities waaronder het culturele leven kan gedijen en de betekenis van cultuur voor de kwaliteit van het leven in het algemeen (§ 5.3). Deze bespiegelingen vormen het slotakkoord van dit rapport over het culturele leven.

5.1 Wat we weten van het culturele leven

Het culturele leven is veelvormig. Over menige verschijningsvorm ervan is veel bekend, veel meer dan we hier konden gebruiken. Om die veelvormigheid recht te doen hebben we, als een koorddanser balancerend tussen de strevingen zowel compact als compleet te zijn, toch een groot aantal gegevens gepresenteerd. We kunnen niet uitsluiten daarbij iets over het hoofd gezien te hebben. Op hoofdlijnen levert de door ons verzamelde informatie het volgende beeld op van het culturele leven in Nederland.

Culturele uitingen

Nederland kent een grote hoeveelheid culturele uitingen. Hoeveel precies is maar zeer ten dele bekend en waarschijnlijk ook maar zeer ten dele te kennen. Op de podia van de instellingen die zijn aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties en de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals vinden jaarlijks tienduizenden voorstellingen plaats. Dat beeld is echter incompleet, want ook op allerlei andere plekken zijn voorstellingen te zien. Van het volume aan beeldende kunst is lastig een goed beeld te krijgen. Er verschijnen jaarlijks ruim 10.000 nieuwe Nederlandstalige literair-culturele (boek)titels, bovenop het al enorme aanbod uit eerdere jaren en eeuwen. Het aantal nieuw verschenen literair-culturele titels gaf een lichte daling te zien. Jaarlijks gaan in de bioscopen honderden films in première. Architecten ronden jaarlijks circa 50.000 projecten af.
Het aantal roerenderfgoedobjecten is groot, net als op een bescheidener schaal het aantal onroerende monumenten. De beschikbare cijfers duiden niet op veranderingen in de aantallen uitingen van roerend en onroerend erfgoed. Van uitingen van immaterieel erfgoed is eigenlijk alleen het getal van 242 tradities bekend welke bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland zijn aangemeld, wat zonder twijfel een onderschatting is.
Behalve 'in het echt' bestaan cultuuruitingen ook in de media: in drukwerk, op radio en tv en op het internet. De media brengen een enorme hoeveelheid aan culturele uitingen voor het voetlicht, van krantenartikelen via gespecialiseerde tijdschriften en culturele radio- en tv-programma's tot websites over cultuur. Anderzijds staan de media geenszins uitsluitend in het teken van cultuur. In print, op tv en op het internet ondervindt cultuur geduchte concurrentie van andere content. Nationale Nederlandse televisiezenders ruimden in 2017 slechts 4% van hun zendtijd in voor cultuur. In 2012 was dat nog twee keer zoveel. De relatieve positie van cultuur op de zenders nam in korte tijd sterk af, vooral bij de commerciële zenders. Jaarlijks verschijnen er circa 1.200 nieuwe Nederlandstalige boektitels over cultuur, het aandeel binnen het totale aantal nieuwe titels is circa 10%. Hoewel cultuur op het internet te midden van veel ander aanbod volop aanwezig is, valt met enige precisie eigenlijk alleen iets te zeggen over de zelfpresentatie van musea.
Er is sprake van veel cultuuruitingen, in vele vormen, zowel 'in vivo' als in de media. Daarin deden zich sinds 2012 geen grote veranderingen voor, met als uitzondering het aandeel culturele zendtijd op de nationale Nederlandse televisiezenders. Dat is in een bestek van vijf jaar gehalveerd.

Culturele infrastructuur

Van de infrastructuur waarin het publieke culturele leven zich afspeelt is het geïnstitutionaliseerde deel goed in beeld. Bij de professionele podiumkunsten zijn de aantallen zalen en organisaties stabiel, maar groeien de aantallen festivals en uitvoerend artiesten. In de beeldende kunst dalen de aantallen galeries en kunstenaars, bij een gelijk aantal presentatie instellingen (afgaand op aantal leden van de brancheorganisatie) en stijgt het aantal festivals. Het aantal auteurs, vertalers, uitgeverijen, boekverkooppunten en bibliotheekvestigingen daalt. Er kwamen meer bioscopen en vooral meer zalen (*screens*). Voor zover we daarover gegevens vonden geldt voor architectuur en design een constant beeld. Dit geldt ook voor het aantal musea. Er kwamen meer gecertificeerde restauratiebedrijven.
Sommige geldstromen groeiden (bij architectenbureaus, bij bioscopen en bij de VSCD-podia), andere slonken (bij galeries en in het boekenvak). Alles bijeen droeg het culturele leven in 2015 bijna 20 miljard euro (1,5%) bij aan de totale binnenlandse productie. Tweederde deel van die bijdrage komt op het conto van kunst. In gesubsidieerde sectoren bleef de inkomstenmix tussen eigen inkomsten en subsidies onveranderd, behalve dat bij de sterk op subsidies leunende rijksgesubsidieerde gezelschappen de subsidieafhankelijkheid afnam van driekwart naar tweederde. Van die hebben de VNPF-podia met driekwart het grootste aandeel eigen inkomsten. De totale cultuuruitgaven van de Nederlandse overheden bedroegen in 2017 bijna drie miljard euro, Daarvan nemen gemeenten 62% voor hun rekening. Het belang van gemeentelijke uitgaven is vooral groot bij bibliotheken (82%), cultuureducatie (73%) en podiumkunst (69%). De totale overheidsuitgaven aan cultuur zijn ruwweg in drie gelijke delen verdeeld over kunst, erfgoed en andere cultuuruitgaven (waaronder bibliotheken en cultuureducatie).
Het culturele leven is voor velen een bron van werkgelegenheid en inkomen. Schattingen over het aantal mensen dat er emplooi vindt lopen uiteen binnen een bandbreedte van 150.000 en 250.000. Zowel in kunst als in ontwerp nam de werkgelegenheid toe, naar verhouding meer in ontwerp dan in kunst, maar in enkele sectoren liep de werkgelegenheid juist terug (galeries, bibliotheken en cultuureducatief vrijetijdsaanbod). In ontwerp werken relatief veel zelfstandigen, in kunst en erfgoed is er naast betaald werk een forse vrijwillige inzet. De arbeidsmarktpositie (onderhandelingspositie, inkomen en verzekering) is in de kunst slechter dan elders op de arbeidsmarkt, het meest in de beeldende kunst.
Het aantal inschrijvingen voor cultureel beroepsonderwijs bedroeg in 2017 circa 20.000, waarvan 15.000 op mbo- en ruim 5.000 op hbo-niveau. Bij het mbo was dit een teruggang vergeleken met 2012, in het hbo is het aantal inschrijvingen min of meer constant. Op het mbo gaat het vooral om media en vormgeving, op het hbo om beeldende kunst (circa 60%) en muziek (circa 25%).
Over de invulling van cultuureducatie in het onderwijs is op de keper beschouwd weinig bekend. De informatie die er is, is overwegend indirect van aard en betreft zaken als met wie scholen samenwerken en blijft op enige afstand van wat feitelijk in de klas gebeurt.
Over ontwikkelingen in de mogelijkheden tot cultuurbeoefening in verenigingen en stichtingen en in bandjes en andere informele groepen is geen systematisch verzamelde

informatie voorhanden. Ook over ontwikkelingen in de mogelijkheden zich in die beoefening (verder) te bekwamen is de informatie dun gezaaid.

Culturele betrokkenheid

De helft van de bevolking heeft een sterke interesse in een of meer kunstvormen, het meest in film (31%) en popmuziek (22%). Minder mensen melden een sterke interesse in erfgoed (15%), verbreed met interesse in geschiedenis zijn dat er meer (22%). Een gevarieerd cultureel aanbod vindt men in meerderheid van maatschappelijk belang. Een kleine helft ziet daarin ook een persoonlijk belang. De waarde die men aan een gevarieerd aanbod toekent, gaf een lichte daling te zien. Het aandeel dat het culturele leven daadwerkelijk steunt bleef stabiel op bijna een derde van de bevolking (geld 21%, vrijwilligerswerk 9% en lidmaatschap culturele vriendenvereniging 7%).
Het kijken naar culturele programma's op de nationale Nederlandse zenders liep recent sterk terug (van ruim 80 uur in 2012 tot minder dan 60 uur in 2017 c.q. van 10% naar 8% cultureel kijken binnen de totale kijktijd). Die daling zat vooral bij film. Het kijken naar programma's met podiumkunst nam bijna niet af. De omroep (tv en radio) vormt het belangrijkste mediakanaal voor cultuur (met een bereik van 80%). Internet heeft inmiddels printmedia ingehaald (beide 62%). Social media is als cultureel kanaal in opkomst (53%), maar blijft achter bij de andere kanalen en ook bij face-to-face praten over cultuur (74%).
Het (fysieke) bereik (minstens één bezoek per jaar) van cultuur omvat bijna de hele bevolking (89%). Kunst (85%) is meer in trek dan erfgoed (64%). Bij kunst hebben film (67%), beeldende kunst (51%) en popmuziek (45%) het grootste bereik, bij erfgoed het bezoek aan historische steden, dorpen en gebouwen (55%). Het bereik van podiumkunsten omspant twee derde van de bevolking, waarbij populaire podiumkunsten (61%) meer aantrekkingskracht hebben dan gecanoniseerde podiumkunsten (36%). Het bereik van literaire evenementen is bescheiden (7%). Bij het ondergaan van literatuur gaat het eigenlijk om lezen, maar de omvang van het literaire lezen is onbekend. In de periode 2012-2016 was het bereik van cultuur overwegend stabiel, met als uitzonderingen dat het bereik van musea (aanvankelijk) groeide en dat van bibliotheken daalde.
Royaal meer dan de helft van de bevolking (63%) doet in de vrije tijd incidenteel (minstens één keer per jaar) of frequent (minstens twaalf keer per jaar) aan cultuurbeoefening, twee derde doet dat frequent (dat is 42% van de bevolking). Kunst telt meer beoefenaars dan erfgoed (54% versus 32%). Dat verschil is veel groter bij intensieve beoefening (38% versus 10%). Kunstbeoefenaars beoefenen hun hobby vaker intensief dan erfgoedbeoefenaars en hebben ook vaker les. Voor beide vormen van beoefening is het internet een belangrijke bron van informatie en bij beide is de georganiseerde beoefening gelijkelijk verdeeld over het verenigingslidmaatschap en het horen bij een informele groep (circa 10% van de beoefenaars).

Spreiding

Wat spreiding betreft zijn op verschillende delen van het culturele leven wisselende perspectieven van toepassing. Bij culturele infrastructuur gaat het vooral om de geografische

spreiding over het land, bij culturele uitingen en bij bemensing van instellingen staat vooral etnisch-culturele diversiteit in de belangstelling en bij culturele betrokkenheid de spreiding ervan over diverse samenstellende delen van de bevolking (leeftijd/generatie, scholingsniveau, woonplaats en etnisch-culturele achtergrond). Deels is dat in kaart gebracht. Culturele voorzieningen zijn ongelijk over het land verdeeld. Maar dat geldt ook voor de bevolking. Soms, maar niet altijd, is de gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde vestiging van een voorziening zoals (pop)podium, bioscoop of museum in dunbevolkte provincies groter. In de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht zijn die afstanden het kortst. Over etnisch-culturele diversiteit in de vier p's van personeel, programmering, partners en publiek is ons alleen informatie over personeel en publiek bekend. Een recente inventarisatie van de diversiteit van personeel, besturen en adviescommissies in de gesubsidieerde culturele sector bracht aan het licht dat mensen met een andere dan een westerse (migratie)achtergrond daarin naar rato zijn vertegenwoordigd, met in adviescommissies zelfs een lichte oververtegenwoordiging ten opzichte van de verhoudingen in de Nederlandse beroepsbevolking. Recente cohorten afstudeerders van culturele mbo- en hbo-opleidingen kennen een gelijke verdeling naar de seksen. Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond zijn er, gezien hun vertegenwoordiging in die leeftijdsgroep, ondervertegenwoordigd. Hbo-opleidingen kennen naar verhouding veel afstudeerders met een westerse migratieachtergond.
Een overduidelijke rode draad in de spreiding van het bereik van culturele betrokkenheid over de bevolking is dat die groter is, soms zelfs veel groter, onder mensen die meer opleiding hebben genoten. Vaak geldt ook dat mensen met een niet-westerse achtergrond een geringe betrokkenheid met het culturele leven aan de dag leggen. Deels maar niet volledig is dit terug te voeren tot het gemiddeld lagere opleidingsniveau onder dat deel van de bevolking (Van den Broek 2008). Onder stedelingen is de culturele betrokkenheid wat groter, waarbij niet gezegd kan worden of stedelijkheid dat opwekt of dat cultuur de geïnteresseerden aan steden bindt. Vrouwen tonen zich gradueel meer bij cultuur en wat minder bij erfgoed betrokken dan mannen. Tot slot hangt culturele betrokkenheid in wisselende richting samen met leeftijd c.q. met geboortejaar. Een sterke erfgoedinteresse leeft vooral onder de oudere helft van de bevolking, terwijl meer jongeren sterk geïnteresseerd zijn in een of meer populaire podiumkunsten. Jongeren doneren minder vaak, in vrijwillige inzet is er geen leeftijdsverschil. Minder ouderen maken cultureel gebruik van digitale mogelijkheden. Ook erfgoedbeoefening, maar vooral kunstbeoefening, is meer iets voor jongeren dan voor ouderen. Over deze verschillen is zonder additionele analyse niet te zeggen of ze terug te voeren zijn op de levensfase waarin men verkeert dan wel op patronen van culturele betrokkenheid die men eerder in de levensloop ontwikkelde.

5.2 Wat we niet weten van het culturele leven

Twee andere exercities tot het schetsen van een overzicht van de culturele stand van zaken, te weten Cultuur in Beeld (van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)) en de Cultuurindex Nederland (ontwikkeld door de Boekmanstichting en het SCP), hadden

als startpunt wat er uit bestaande gegevens te leren viel. Dat impliceert een afhankelijkheid van beschikbare (trend)gegevens, al liet ocw voor Cultuur in Beeld aanvullend onderzoek doen om het beeld completer te maken en ging de Boekmanstichting op de website www.cultuurindex.nl gaandeweg meer gegevens presenteren. Dat neemt niet weg dat die exercities niet waren opgezet vanuit een vooraf geformuleerde informatiebehoefte. Dat legt minder nadruk op welke informatie er ontbreekt.
Hier is wel de weg bewandeld onszelf en anderen eerst de vraag 'wat te weten?' te stellen. Dat leidde vooraf tot de tien domeinen en de veertien kernthema's, waarna het zaak was om voor elk domein voor elk kernthema informatie te vergaren. De vorige paragraaf berustte op wat bekend was, op de gevulde cellen. Nu ligt de focus op onvolledig gevulde of lege cellen.

Culturele uitingen

Hoewel er veel bekend is over culturele uitingen, zijn er ook hiaten in de informatie. Bovendien is niet altijd evident of iets wel te weten is en of het nuttig is dat te weten. Zo is bij beeldende kunst en bij roerend erfgoed het aantal objecten enorm en wellicht ook niet het meest interessante gegeven om door de tijd te volgen. Binnen het boekenvak is momenteel geen uitspraak mogelijk over het literaire segment. Bij ons weten is weinig bekend over het volume aan culturele uitingen in de ontwerpdomeinen design en digitale cultuur en in het erfgoeddomein immaterieel erfgoed. Over dat laatste is alleen het getal van 242 tradities bekend welke bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland zijn aangemeld, een getal dat zonder twijfel geen compleet beeld geeft.
Culturele uitingen zijn behalve 'in vivo' ook in de media aanwezig. Over die aanwezigheid is alleen voor nationale Nederlandse radio en tv en voor boeken informatie voorhanden.
De hoeveelheid aandacht voor cultuur in kranten en tijdschriften, op regionale en buitenlandse zenders en op het internet is onbekend, zodat over het aandeel cultuur op het totaal van wat die media onder de aandacht brengen niets is te zeggen. Daarmee is er over culturele uitingen in de media eigenlijk betrekkelijk weinig specifieke kennis beschikbaar.

Culturele infrastructuur

Het minder of niet geïnstitutionaliseerde deel van de plekken waar zich het publieke culturele leven afspeelt is in de bestaande registraties niet in beeld. Het gaat dan om de kleine podia, musea, zaaltjes en festivalletjes waar voorstellingen en tentoonstellingen plaatsvinden. Van de ontwerpdomeinen is vooral over digitale cultuur weinig bekend, van de erfgoeddomeinen geldt dat voor het immateriële erfgoed. Er zijn hiaten in de kennis over geldstromen wat betreft het private deel van de kunsten en de overwegend private domeinen design en digitale cultuur. Over de arbeidsmarkt is er niet zozeer een gebrek aan gegevens maar is veeleer een harmonisatie van de uiteenlopende gegevens daarover geboden.
Over de invulling van cultuureducatie in het onderwijs is op de keper beschouwd weinig bekend. De informatie die er is, is overwegend indirect van aard en betreft zaken als met wie scholen samenwerken en blijft op enige afstand van wat feitelijk in de klas gebeurt.

Over ontwikkelingen in de mogelijkheden tot cultuurbeoefening in verenigingen en stichtingen en in bandjes en andere informele groepen is geen systematisch verzamelde informatie voorhanden. Ook over ontwikkelingen in de mogelijkheden zich in die beoefening (verder) te bekwamen is de informatie dun gezaaid.

Culturele betrokkenheid

Over de culturele betrokkenheid van de Nederlandse bevolking is veel informatie beschikbaar, al is die niet altijd in (even) gedetailleerd. Van interesse bestaan slechts inschattingen op basis van enkele tamelijk algemene categoriseringen van het culturele leven. Van steun voor het culturele leven is niet bekend hoeveel mensen die geven aan welke delen van het culturele leven. Het bereik van cultuur via de media is alleen voor kunst in enig detail bekend. Bezoek is een van de best gedocumenteerde kernthema's, tenminste waar het kunst en erfgoed betreft. Over het lezen van literatuur is geen informatie voorhanden.
Bij ontwerp zijn zowel bezoek als beoefening een blinde vlek. Over kunst- en erfgoedbeoefening is wel informatie beschikbaar uit bevolkingsonderzoek, maar het ontbreekt aan inzicht in ontwikkelingen in de georganiseerde beoefening. Over bestedingen is de informatie ongelijksoortig en gefragmenteerd. Over de gehele breedte (interesse, draagvlak, bereik via de media, bezoek, beoefening en bestedingen) is er weinig tot geen informatie beschikbaar over de betrokkenheid bij de drie cultuurdomeinen binnen ontwerp (architectuur, design en digitale cultuur).

Spreiding

Over twee actuele aspecten van spreiding lijkt het aan informatie te ontbreken. Het eerste betreft de p van programmering. Mogelijk zijn gegevens hierover zeer moeilijk te achterhalen. Hoe dan ook, het is nu niet mogelijk om iets te zeggen over de mate waarin uiteenlopende bevolkingsgroepen, met name mensen met een niet-westerse achtergrond, zich vertegenwoordigd kunnen voelen in de presentie en presentatie van culturele uitingen. Deze strekt zich uit van de manier waarop in musea en elders ons koloniale verleden wordt verwoord en gepresenteerd (Modest en Lelijveld 2018) tot de mate waarin op podia en elders niet-westerse kunstenaars en kunstvormen aanwezig zijn.
Het tweede aspect betreft het sinds kort in zwang geraakte begrip stedelijke culturele regio's. Op die geografische spreiding konden we niet ingaan omdat nog weinig gegevens langs die logica geordend zijn.

Kennislacunes

De presentatie van dit overzicht van kennislacunes is opgebouwd vanuit het perspectief van de veertien kernthema's die in dit rapport aan bod kwamen. Van deze kernthema's is vooral veel bekend over uitingen, organisaties en bezoek, en in iets mindere en wisselende mate over uitingen via de media, geldstromen, arbeidsmarkt, beroepsonderwijs, bereik via media en beoefening en bestedingen. Relatief weinig is bekend over cultuur in het onderwijs, mogelijkheden tot beoefening, interesse, draagvlak en bestedingen.

Bij elk van de veertien kernthema's kwamen uiteraard steeds de tien culturele domeinen aan de orde, maar die vormden in het rapport niet de centrale kijkrichting. Als we dezelfde informatie als hiervoor nu per cultureel domein overzien, ontstaat het beeld dat de informatie over vier van die domeinen achterblijft bij die over de andere zes: de drie domeinen binnen ontwerp (architectuur, design en digitale cultuur) en immaterieel erfgoed. Mochten ontwerp en/of immaterieel erfgoed bij nader inzien onverminderd tot belangrijke aspecten van het culturele leven gerekend worden, dan liggen met name bij die domeinen uitdagingen om een kennisagenda te formuleren.
Met deze opsomming van lacunes in de informatie over het culturele leven is niet gezegd dat elke lacune van (even) groot belang is. Mogelijk overheerst na enige overdenking de mening dat sommige aspecten van het culturele leven meer onderzoeksaandacht verdienen dan andere. Niet elke lege of slecht gevulde cel is per definitie ook problematisch. Dat geldt ook voor het voorkomen van eventuele nieuwe lacunes door nieuwe ontwikkelingen in het culturele leven, zoals de snelle groei van born digital erfgoed. De noodzaak tot het vullen of voorkomen van kennislacunes hangt af van het gepercipieerde belang ervan.

Kwaliteitsborging

Een ander aandachtspunt betreffende de beschikbare informatie betreft de kwaliteitsborging. De reden dat ocw op advies van de Raad voor Cultuur niet langer Cultuur in beeld uitbrengt is dat daarmee de onafhankelijkheid van de gepresenteerde gegevens in het geding zou kunnen zijn. Het scp is gevraagd zich als onafhankelijk partij te buigen over een opvolger van Cultuur in beeld. Dat hebben we in dit rapport kunnen doen door royaal gebruik te maken van informatie van derden. In de keus en de duiding van die informatie opereerden we geheel onafhankelijk. Maar aangaande de kwaliteit van de gebruikte informatie hebben we erop moeten vertrouwen dat die informatie deugdelijk was ingewonnen. In het verlengde van de bedenking die de Raad voor Cultuur had bij de ocw-publicatie Cultuur in beeld, geldt ook voor de gegevens die partijen uit het culturele leven ons aanreikten dat die door belanghebbenden zijn ingewonnen. We constateren dat het ontbreekt aan een onafhankelijke kwaliteitsborging van gegevens over het culturele leven.
Een kwaliteit van informatie is ook dat die wordt ingewonnen zonder overbodige informatiedruk op te leveren voor degenen aan wie om informatie wordt gevraagd. Ook het zo laag mogelijk houden van die informatiedruk verdient aandacht bij het verder ontwikkelen van een periodieke rapportage.

5.3 Een bredere kennisagenda

Tot de eerste stappen van dit project behoorde een reeks oriënterende gesprekken met experts. Die waren bedoeld als hulpmiddel bij het vaststellen van de kernthema's voor een beknopte periodieke rapportage. Onbedoeld bracht die oriëntatie echter een bredere waaier aan kenniswensen aan het licht. Dat gold deels ook voor wat in de klankbordgroep naar voren is gebracht. Die wensen gaan een kernachtig rapport te boven. Met het oog op een bredere kennisagenda zijn ze echter absoluut het vermelden waard, niet in de laatste

plaats omdat het de bedoeling is dat een latere tweejaarlijkse rapportage over het culturele leven ook verdiepingen van relevant geachte thema's zullen bevatten.
Er is overigens nog wel een kanttekening te maken bij de breedte van onze bredere blik. Het betreft de 'bijvangst' van gesprekken met experts over de vraag wat in een kernachtige periodieke rapportage, als vervolg op de OCW-publicatie Cultuur in Beeld, over het culturele leven is te weten. Daarmee sorteerden zowel het onderwerp als de keus van experts voor op een gesprek over kwantificeerbare informatie. Dat de uitnodiging voor dat gesprek van het SCP kwam zal die bias niet hebben verkleind. Vandaar het voorbehoud dat ook deze bijvangst slechts ten dele een bredere blik op de kennisagenda over het culturele leven is. Een andere context, andere gesprekspartners en een andere afzender hadden mogelijk in een andere uitkomst geresulteerd.
In onze oriënterende gesprekken passeerde een reeks aspecten van en vragen over het culturele leven de revue die we weliswaar niet in dit rapport opnamen, maar die we hier wel willen noemen. We volgen weer onze driedeling van culturele uitingen, infrastructuur en betrokkenheid, maar stellen eerst enkele punten met een meer algemene strekking aan de orde.

Cultuurbrede aandachtspunten

Een eerste overkoepelend punt van discussie betrof de afbakening van het begrip cultuur en de vraag of er toch niet ook meer oog zou moeten zijn voor de antropologische aspecten van cultuur (*common culture*), zoals omgangsvormen, tafelgewoonten, voedselbereiding, vergeten groenten en het eigen lichaam als cultureel medium.
Een tweede punt betreft de condities voor een bloeiend cultureel leven. Wat is de invloed van nationaal en lokaal beleid op het culturele leven, bijvoorbeeld op kansen voor scheppend kunstenaars? Welke lessen zijn er te trekken uit verschillen in lokaal beleid? In hoeverre doet professionele inzet afbreuk aan vrijwillige inzet? En wat is de betekenis van welke aspecten van het culturele leven op maatschappelijke en individuele kwaliteit van leven, bijvoorbeeld op sociale cohesie, op de identificatie met een land en op individuele identiteitsvorming. En omgekeerd, hoe kan het culturele leven bijdragen aan artistieke en andere ontwikkeling van de samenleving? Te weten onder welke condities het culturele leven het best kan gedijen vergt mogelijk meer aandacht voor wat er eigen is aan dat culturele leven, door een ecologische kijk erop. Pascal Gielen bepleitte in ons oriënterend gesprek met hem een focus op de creatieve biotoop en op de balans die daarin nodig is om creativiteit mogelijk te maken. Dan gaat het om de sfeer (ruimte, tijd, vertrouwen en ontwikkelingsmogelijkheden) waarin dingen zonder prestatiedruk kunnen ontstaan, naast en in wisselwerking met drie andere sferen: die van het kwaliteitsoordeel van andere kunstprofessionals, van omzetting van artistieke producten naar geld en van publieke waardering, debat en draagvlak. Het zou niet alleen om de producten moeten gaan, maar ook om processen van samenwerking en betekenisgeving.
Een derde overkoepeld aandachtspunt is het internationale perspectief: hoe verhouden uitingen, infrastructuur en betrokkenheid in Nederland zich tot die in andere westerse landen? Wat is de invloed van het buitenland op ons culturele leven? Staat Nederland meer of

minder dan andere landen onder invloed van buitenlandse culturele ontwikkelingen? Hoe manifesteert Nederlandse cultuur zich in het buitenland? Hoe verhoudt culturele import zich tot culturele export?
Het vierde en laatste punt betreft de vraag of de keus om het in dit rapport niet over betekenis of effecten te hebben niet ten onrechte het zicht beneemt op vormen van waardencreatie die niet in omzetten of bezoekcijfers te vangen zijn. Denk aan de sociale waarde van *community art* in een buurt, de kritische waarde van een boek of toneelstuk voor maatschappelijke oordeelsvorming en de esthetische waarde van beeldende kunst en architectuur voor de leefomgeving. Dat deze waarden minder makkelijk in een cijfermatige rapportage te vangen zijn maakt ze niet minder belangrijk, en maakt ze minimaal tot mogelijke onderwerpen voor toekomstige verdiepingen.

Culturele uitingen

Culturele uitingen zijn divers, deels voortdurend in ontwikkeling en steeds vaker dan voorheen ook hybride. De vraag leeft of er geen culturele uitingen of uitingswijzen zijn die nu niet in beeld komen. Dat geldt behalve voor digitale kunstvormen ook voor een nieuwe loot aan de erfgoedstam: die van het *born digital* erfgoed. Anderzijds is ook bepleit aandacht te besteden aan de oude loot van het levend erfgoed uit vroeger tijden: oude groenten, fruitsoorten en dierenrassen, inclusief de mensen en gemeenschappen die zich voor het behoud daarvan inzetten.[1]
Daarnaast werd de wens om ook kwalitatieve aspecten van culturele uitingen in kaart te brengen breed gedeeld, net als overigens het besef van de moeilijkheid om dit goed te doen. Het vaststellen van kwaliteit is nu het terrein van de Raad voor Cultuur en de fondsen en hun lokale pendanten, maar dit betreft slechts dat deel van de culturele uitingen waarvoor subsidie is aangevraagd en dus slechts een deel van het culturele leven. In sectoranalyses hanteert die Raad ook wel een bredere blik, maar dan worden er geen individuele kwaliteitsoordelen geveld. Daarnaast zijn er de oordelen van cultuurcritici in de vorm van recensies. Dit is echter geen basis voor algemene uitspraken over de kwaliteit van al het gebodene. De wens leeft om te verkennen in hoeverre en hoe het mogelijk zou zijn uitspraken over kwaliteit te doen, waarbij het niet alleen om artistieke kwaliteit hoeft te gaan, maar ook de kwaliteit van presentatiewijze, van educatieve begeleiding en van keuzes uit het beschikbare culturele materiaal (repertoire c.q. artefacten) aan de orde zou kunnen komen.

Culturele infrastructuur

Vanuit de vrees dat een periodieke rapportage vooral vaste elementen van het culturele leven in beeld brengt, leefde onder experts de behoefte aan periodieke verkenning van de randen van de infrastructuur, om te voorkomen dat nieuwe, experimentele, flexibele of incidentele presentatie-, organisatie- en financieringsvormen buiten beeld blijven (zoals tijdelijke speelplekken, netwerkorganisaties of crowdfunding). Hierbij valt ook te denken aan informele verbanden waarin een deel van de cultuurbeoefening door liefhebbers zich

afspeelt, en aan het grijze circuit van bandjes en les geven en krijgen. Meer zicht op deze veranderlijke en flexibele schil rond de standaard infrastructuur wordt wenselijk gevonden. Over het functioneren van de 'usual suspects' zelf zou ook meer te weten zijn. Er is behoefte aan gedegen kennis over hun toegankelijkheid voor bezoekers, over hun pogingen om het publiek te bereiken en over het resultaat van die pogingen. Wat is de relatie tussen uitingen, infrastructuur en betrokkenheid? Hoe komen keuzes van presentaties en programma's tot stand? Welke behoeften hebben instellingen wat betreft de opleidingen die toe leiden naar een functie in de culturele infrastructuur?
Ten derde is er rond de culturele infrastructuur een set vragen over de betekenis ervan voor de leefbaarheid in wijk, dorp, stad of land te onderscheiden. In hoeverre stimuleert die infrastructuur sociale participatie en inclusie? Welke rol speelt zij in het vestigingsklimaat voor bedrijven, wat betekent de culturele infrastructuur direct en indirect voor de werkgelegenheid en in hoeverre speelt zij een rol bij de woonplaatskeuze van professionals en studenten?

Culturele betrokkenheid

Vervolgvragen over culturele betrokkenheid gaan over determinanten en effecten ervan. Ondanks de grote betrokkenheid van velen bij (delen van) het culturele leven, zijn er ook mensen die op enige afstand van het culturele leven staan. Hoe is betrokkenheid te wekken en verder aan te wakkeren? Welke determinanten zijn daarbij van belang en hoe zijn die te beïnvloeden? De aloude vraag naar culturele socialisatie en naar het relatieve belang van ouders, school, cultuureducatie en online cultureel aanbod bleek onverminderd in de belangstelling te staan. Daarnaast leven nieuwere vragen, zoals wat de online beschikbaarheid van informatie en content betekent voor bestedingen en voor bezoek, en wat te leren is van een nadere oriëntatie op het bezoek (de customer journey) en op de drempels tot bezoek. Daarbij werd ook de context van bredere maatschappelijke ontwikkelingen van belang geacht, zoals de gevolgen van de veranderende bevolkingssamenstelling voor betrokkenheid.
Net als bij infrastructuur rezen ook bij betrokkenheid vragen over de betekenis van het culturele leven voor andere aspecten van het maatschappelijk en persoonlijk leven, zoals sociale cohesie en individueel welzijn. Dichter bij cultuur zelf, en grenzend aan de presentatie ervan, leefden er vragen over de intensiteit van de culturele beleving.

Deze rijkdom aan suggesties gaat de contouren van een compact maar compleet beeld van het culturele leven verre te boven. Deels omdat het een breed en alomvattend encyclopedisch overzicht zou vergen, deels omdat het om complexe causale analyses gaat die eerder het karakter van een verdiepende studie dan van een periodieke rapportage hebben.

Hoe verder met informatie over het culturele leven?

In dit rapport is een model neergelegd voor periodieke rapportages over het culturele leven en is op basis van dat model informatie verzameld over de jaren 2012-2017. Bij komende edities van een periodieke rapportage ligt het in de rede om in aanvulling daarop

dieper op (wisselende) onderwerpen in te gaan. Redenerend vanuit de maatschappelijke vraagstukken waar het SCP zich op richt liggen er aanknopingspunten bij thema's als inclusie, betekenis, kwaliteit van leven, zelforganisatie door burgers en de veranderende rol van de overheid.
Bij inclusie valt in termen van dit rapport te denken aan de sociale spreiding van cultuur over groepen die verschillen in opleidingsniveau of in etnisch-culturele achtergrond.
Dat laatste betreft de vier p's: programmering, personeel, publiek en partners. Bij programmering gaat het niet alleen om presentie maar ook om (re)presentatie, bijvoorbeeld in de doorontwikkeling van tradities en in de woordkeus bij het tonen van de geschiedenis. Dit raakt aan de betekenis van cultuur in bredere zin: de rol van cultuur voor sociale cohesie en voor de (individuele) kwaliteit van leven. De terugtredende overheid roept vragen op over hoe de culturele rol van de overheid zich verder ontwikkelt en hoe burgers daar met zelforganisatie op reageren.

Noot

1 Zie Van den Broek en Van Houwelingen (2015: 38-39) voor een beknopte aanzet tot een inventarisatie van die wereld, waarin naast de professionals van het Wageningse Centrum voor Genetische Bronnen ook burgers actief zijn, in de 70 verenigingen aangesloten bij de Stichting Zeldzame Huisdierrassen, in het Pomologisch Genootschap Limburg of in de Noordelijke Pomologische Vereniging.

Summary

Cultural life in the Netherlands

Ten cultural domains viewed from fourteen core themes

On the advice of the Dutch Council for Culture, the Ministry of Education, Culture and Science has ceased publication of the report series 'Culture in the Picture' (*Cultuur in Beeld*). In the wake of this decision, the Netherlands Institute for Social Research (SCP) has taken up the challenge of reporting on cultural life in the Netherlands. This report proposes a model for an independent periodic overview study. The starting point was the question of what information this overview should contain; it was explicitly decided not to take the information that was already available as a basis. The opening question was: 'What would ideally Ibe known about cultural life in the Netherlands?'. The model presented and used in this report entails studying cultural life in the Netherlands by viewing ten cultural domains from the perspective of fourteen core themes.

The ten domains, grouped under art, design and heritage, are as follows: performing arts; visual arts; literature; film and video art; architecture; design; digital culture; movable heritage; built heritage; and intangible heritage. The fourteen core themes from which these cultural domains are considered are based on the trichotomy of cultural content, cultural infrastructure and cultural engagement, and comprise cultural content itself; cultural media content; organisations; funds flows; labour market; vocational education; culture in education; opportunities to engage in cultural activity in leisure time; interest; support; reach via the media; cultural visits; practising culture; and private spending on culture.

This approach to mapping cultural life was then applied. It gradually became apparent that more was known about some core themes and domains than others. In particular, relatively little was known (by us) about cultural domains within the field of design (architecture, design and digital culture) and about intangible heritage. As regards the core themes, this applies for cultural education at school, for the opportunities to engage in cultural activity in leisure time, for public support for the various forms of culture and for private cultural expenditures. Information on 'born digital' heritage is a point for attention for the near future.

On the other hand, this study showed that there is also a great deal that *is* known. The picture presented shows a cultural life in the Netherlands with a large reservoir of cultural content where many people participate in that cultural life via the media, through cultural visits or by engaging in cultural activity themselves. The cultural infrastructure is also mapped in this report, with attention focusing among other things on organisations, funds flows and employment in the cultural sphere.

Distribution and reach form a common theme running through this report. Among other things, the report highlights the geographical distribution of cultural amenities, the social distribution of cultural engagement and the ethnic-cultural diversity of the staff of cultural institutions.

Bijlage A Afbakening en inhoud van het begrip cultuur

Het begrip cultuur is onderwerp van vele theoretische uiteenzettingen en een enkele empirische verkenning. Hier volgen een beknopt theoretisch overzicht en twee empirische voorbeelden. Bij het theoretische overzicht lag onze focus op afbakeningen van het begrip cultuur door instellingen die daar concreet iets mee moesten kunnen aanvangen. Het betreft geen abstracte filosofische verhandelingen over het begrip cultuur. We beginnen op mondiale schaal bij UNESCO, om via Europese instellingen bij het nationale Nederlandse niveau uit te komen. De opsomming van wat men zoal tot cultuur rekent is door ons omwille van een eenvoudiger vergelijking steeds in dezelfde volgorde gepresenteerd.

UNESCO

De United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) stelt in de *Universal Declaration on Cultural Diversity* dat cultuur opgevat moet worden als 'the set of distinctive spiritual, material, intellectual, and emotional features of society or a social group, and that it encompasses, in addition to art and literature, lifestyles, ways of living together, value systems, traditions and beliefs' (UNESCO 2001: 4). Hierin zijn zowel de engere (art and literature) als de bredere antropologische afbakening van het begrip cultuur te herkennen. Het ontwikkelen van een Framework for Cultural Statistics stelde UNESCO voor de uitdaging om te beredeneren wat men in de praktijk tot cultuur rekent. Men hanteert dan een 'pragmatic definition of culture', bestaande uit zeven 'cultural domains'. In deze pragmatische definitie gebruikt UNESCO (2009) een veel engere afbakening van cultuur dan in de bredere hiervoor genoemde verklaring:

- Performance and Celebration
- Visual Arts and Crafts
- Audio-visual and Interactive Media
- Books and Press
- Cultural and Natural Heritage
- Intangible Cultural Heritage
- Design and Creative Services

UNESCO rekent alle media tot cultuur, en naast ontwerp ook de creatieve dienstverlening.

Europa

Op Europees niveau heeft een groep experts de verzuchting opgetekend dat 'The cultural field is hard to define because of its constant evolution which puts in danger any consensus' (EC 2012: 18) en stelt de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) dat 'There is no strict definition of cultural activities and goods' (OECD 2005: 20). Het Eurostatrapport *Culture Statistics 2016 edition* (EC 2016) bevat geen definitie van het begrip, en dat geldt ook voor een rapport van de Europese Commissie (EC) over de toegang tot en deelname aan cultuur (EC 2013). De EC stelt zich bij cultuur tot doel de culturele en creatieve sectoren te ondersteunen, daarbij dus creatief van cultureel onderscheidend

maar beide meenemend.[1] Voor een definitie verwijst de EC door naar het werk van de European Statistical System Network on Culture (EC 2012). Die experts 'did not aim to develop the exact or best definition of culture'. Zij geven de volgende definitie: 'Cultural activities are understood as all types of activities based on cultural values and/or artistic expressions' en concretiseren die definitie tot: 'The cultural domain consists of a set of practices, activities or cultural products centred around a group of expressions recognized as artistic ones'. Zij identificeren tien 'cultural domains' (EC 2012: 42, 57 en 55):

- Heritage
- Archives
- Libraries
- Book & Press
- Visuals arts
- Performing Arts
- Audiovisual & Multimedia
- Architecture
- Advertising
- Arts crafts

Het Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe bevat geen Europese definitie van cultuur,[2] wel per land de nationale definitie ervan. Over Nederland wordt gemeld dat ons land geen nationale definitie van cultuur kent, dat de term cultuur verschillend geïnterpreteerd wordt en dat er daarnaast diverse, eveneens verschillend geïnterpreteerde, begrippen als culturele sector en creatieve industrie bestaan. De culturele sector zou vaak opgevat worden als (Van der Leden 2016):

- Arts and cultural heritage: visual arts, performing arts, amateur arts, arts education, museums, historic buildings, landscapes and sites, archaeology, archives, libraries, literature;
- Media and entertainment: broadcasting, (publishers of) printed and other media, bookshops, cd and dvd shops, film and photography;
- Creative commercial design disciplines (applied arts): graphic and industrial design, architecture, urban development, landscape design, fashion, e-culture, gaming.

Nederland

Met deze nationale invulling in het Europese compendium is de stap naar het nationale niveau al gezet. Op dat niveau houden diverse partijen zich met cultuur bezig. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) hanteert in algemene zin de antropologische opvatting van cultuur als het gaat om verschillen tussen bevolkingsgroepen of om veranderingen in de samenleving op bijvoorbeeld het vlak van religiositeit of gender. Cultuur binnen het beleidsterrein van de Wet op het specifiek cultuurbeleid is in SCP-rapporten tot dusver afgebakend als kunst en erfgoed. In dit rapport rekenen we, gehoord hebbende het veld, er ten derde ook ontwerp toe. Wat deden en doen andere partijen in Nederland?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

Het CBS heeft in de recente Satellietrekening cultuur en media 2015 de afbakeningen van UNESCO en ESSnet-Culture als uitgangspunten gehanteerd en daar een middenweg tussen gekozen. Het CBS rekent daarin meer media en creatieve sector tot cultuur dan wij hier doen.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)

De lijst met OCW-onderwerpen op de website van OCW[3] bevat de aanduiding 'kunst en cultuur'. Wie op die link klikt, en vervolgens op 'kunst- en cultuurbeleid', krijgt te lezen: 'De Rijksoverheid streeft er naar dat zoveel mogelijk mensen in Nederland toegang hebben tot cultuur van hoge kwaliteit.'[4] Daartoe subsidieert het rijk de landelijke basisinfrastructuur. De samenstellende delen van die basisinfrastructuur vormen impliciet een omschrijving van dat deel van het begrip cultuur:

- podiumkunsten
- beeldende kunst
- film
- letteren
- rijksmusea
- architectuur, design en nieuwe media

De OCW-website bevat ook een link 'erfgoed', met verwijzingen naar het overal in onze samenleving aanwezige erfgoed, zowel materieel (in musea en historische binnensteden, op het platteland, in de bodem en onder water) als immaterieel ('onze tradities, rituelen en verhalen').[5] Ook kent de lijst met OCW-onderwerpen een link naar archieven.
Er is geen aparte link naar creatieve sector of ontwerp.
In de zes jaargangen van de OCW-publicatie Cultuur in Beeld van 2012 tot 2017 zijn diverse afbakeningen van het begrip cultuur gehanteerd. In de editie van 2012 luidde die:

- podiumkunsten
- beeldende kunst, film, letteren
- erfgoed (musea, monumentenzorg en archeologie)
- creatieve industrie

Vanaf de editie van 2013 golden beeldende kunst, film en letteren ieder apart als hoofdcategorie. In 2014 werd eenmalig de term creatieve industrie vervangen door vormgeving en architectuur, in 2015 en 2016 was sprake van musea en monumentenzorg in plaats van erfgoed. In 2014, 2015 en 2016 was er daarnaast aandacht voor cultuureducatie. In de laatste jaargang van Cultuur in Beeld in 2017 bakende OCW de culturele sector af als:

- podiumkunsten
- beeldende kunst
- film
- letteren
- musea

De ocw-afbakening van cultuur lijkt minder een principiële zaak dan een kwestie van voortschrijdend inzicht of beschikbare informatie. Ook ging men losjes om met de afbakening tussen culturele en creatieve sector. In Cultuur in Beeld uit 2016 staat: 'Er zijn verschillende definities van de begrippen cultuur en creatieve industrie. In deze publicatie gebruiken wij waar mogelijk de begrippen 'culturele en creatieve sector'. Deze omvatten de cultuursector en de creatieve industrie in hun volle breedte: cultureel erfgoed, kunsten, film, creatieve industrie (ontwerpsector), letteren en bibliotheken' (ocw 2016: 134). In 2017 luidde de omschrijving: 'Met de term cultuursector hebben we het zowel over kunsten, erfgoed als over creatieve industrie' (ocw 2017a: 5).

De Cultuurindex Nederland

Geïnspireerd door een voorbeeld uit de Verenigde Staten ontwikkelden Boekmanstichting en scp in 2013 de Cultuurindex Nederland. Bij de lancering van de eerste editie stelden de opstellers zich expliciet de vraag 'Wat tot cultuur te rekenen en wat niet?' De ambitie direct een reeks van jaren terug te kijken noopte tot pragmatische keuzes uit reeds beschikbare trendgegevens: 'Uiteraard vallen kunsten en erfgoed geheel binnen de actieradius. Op onderdelen, en dan met name bij capaciteit en geldstromen, zijn ook media en creatieve zakelijke dienstverlening meegenomen' (Boelhouwer et al. 2013: 10).

De Raad voor Cultuur

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van regering en parlement op het terrein van kunst, cultuur en media. Die omschrijving doet een onderscheid tussen kunst en cultuur vermoeden, maar in de Agenda Cultuur staat: 'Met het begrip cultuur verwijst de raad in dit advies naar de producten en activiteiten op het brede gebied van de kunsten (waaronder architectuur, beeldende kunst en vormgeving, film, letteren, podiumkunsten en cross-overs tussen deze disciplines) en het erfgoed (zoals archieven, archeologie, historische collecties, monumenten en immaterieel erfgoed), en de mensen en instituties die zich daarmee bezighouden. Het begrip 'cultuur' gebruiken we in dit advies dus niet zoals in de elders gangbare sociologische definitie (die verwijst naar het collectieve gedrag van een groep mensen met min of meer dezelfde waarden en overtuigingen)' (Raad voor Cultuur 2015: 18). Hier maakt de raad dus de volgende tweedeling:

- kunsten (inclusief ontwerp)
- erfgoed

Op de website geeft de Raad voor Cultuur een vierdeling, waarin kunst is gespecificeerd tot podiumkunsten en beeldende kunst (met vormgeving en architectuur), en waarin erfgoed en media apart worden genoemd:[6]

- podiumkunsten
- beeldende kunst, vormgeving en architectuur
- erfgoed
- media

In de Agenda Cultuur onderscheidt de Raad voor Cultuur (2015) in de sectorspecifieke adviezen zes sectoren:

- podiumkunsten
- beeldende kunst
- bibliotheken en letteren
- film
- erfgoed
- creatieve industrie

Inmiddels hanteert de Raad met tien sectoradviezen echter weer een andere indeling:[7]

- muziek
- opera en muziektheater
- theater
- dans
- beeldende kunst
- letteren en bibliotheken
- audiovisueel
- ontwerpsector (architectuur, vormgeving, digitale cultuur)
- musea
- monumenten en archeologie

Empirische verkenningen

Veel minder vaak is bij het afbakenen van het begrip cultuur de empirische weg bewandeld om dat eens aan het brede publiek te vragen. Het onderzoeksbureau Motivaction kwam daar dichtbij in de buurt door mensen in hun eigen woorden te laten antwoorden op de vraag: 'Wat betekent kunst en cultuur voor u?' Het ging daarbij primair om de betekenis en niet om de afbakening ervan, vandaar veel genoemde woorden als mooi en ontspanning. Toch geven de overige antwoorden onbedoeld ook een indicatie van wat men onder cultuur verstaat: expressie, historie, mode, muziek, erfgoed, oudheid, schilderijen, geschiedenis, theater, kunst en museum (zie de wordcloud in figuur A.1). In datzelfde onderzoek is mensen van een dertigtal activiteiten gevraagd of men die wel of niet tot kunst en cultuur rekent. Men blijkt (bezoek aan) erfgoed en voorstellingen in grote meerderheid tot kunst en cultuur te rekenen, maar zaken als koken, uit eten gaan en woninginrichting meestal niet. Van de 'geijkte' vormen rekent men gecanoniseerde vormen als musea en opera er massaler toe dan populaire vormen zoals popmuziek en bioscoopbezoek (Tepaske et al. 2010: 20-21).

Figuur A.1
Betekenis van kunst en cultuur volgens het publiek

Bron: Motivaction

Enige tijd terug is mensen in een Europees onderzoek gevraagd naar hun associaties bij het woord cultuur (EC 2007). De reacties op de vraag wat mensen bij dat woord te binnen schiet zijn tot twaalf betekenissen herschikt (tabel A.1). In Nederland scoorde kunst het hoogst, gevolgd door tradities, beschaving, manier van leven, musea en waarden. Hierin is naast de brede sociologisch-antropologische betekenis van het woord cultuur (beschaving, manier van leven en waarden) ook de engere betekenis in termen van kunst, ontwerp en erfgoed te herkennen. Het woord cultuur heeft niet overal in Europa dezelfde lading. Afgezet tegen het Europese gemiddelde dachten Nederlanders bij het woord cultuur verhoudingsgewijs weinig aan literatuur en veel aan kunst, tradities en beschaving.
Voor mensen met uiteenlopende opleidingsniveaus heeft het begrip cultuur uiteenlopende connotaties. Hoger opgeleide Europeanen associeerden het twee keer zo vaak met kunst als mensen met minder opleiding.

Tabel A.1

Associaties bij het woord cultuur in Nederland en Europa (in procenten)

	Nederland	Europa
kunst (voorstellingen, beeldende kunst, film, architectuur ...)	51	39
tradities, taal, gewoontes, gemeenschap	33	24
westerse beschaving	27	13
manier van leven, gewoontes	23	18
musea	21	11
waarden en geloof	18	9
literatuur, poëzie, (toneel)schrijvers	13	24
geschiedenis	11	13
onderwijs en opvoeding	7	20
vrije tijd, sport, reizen	7	9
kennis en wetenschappelijk onderzoek	5	18
elitair, snobistisch, saai	1	1

Bron: EC (2007)

Ergo: geen gezaghebbende eenduidige afbakening

Uit dit overzicht doemen geen contouren op van een enkele gezaghebbende eenduidige afbakening van het begrip cultuur, noch wat betreft de opsomming c.q. onderverdeling van de samenstellende delen (culturele domeinen), noch wat betreft het al dan niet integraal tot cultuur rekenen van media en van creatief-zakelijke dienstverlening. Mede op basis van de gesprekken die we voerden in en over het culturele veld, zagen we ons genoodzaakt zelf een afbakening te kiezen. Negatief geformuleerd is dat dan de zoveelste afbakening in een toch al onoverzichtelijk terrein. Positief geformuleerd denken we hiermee een werkbare afbakening gekozen te hebben.

Noten

1 ec.europa.eu/culture/policy_en (geraadpleegd 6 maart 2018).
2 www.culturalpolicies.net/web/index.php (geraadpleegd 6 maart 2018).
3 www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/onderwerpen (geraadpleegd 6 maart 2018).
4 www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kunst-en-cultuur/kunst-en-cultuurbeleid (geraadpleegd 6 maart 2018).
5 www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed (geraadpleegd 6 maart 2018).
6 www.cultuur.nl (geraadpleegd 6 maart 2018).
7 toekomst-cultuurbeleid.cultuur.nl/ (geraadpleegd 14 september 2018).

Bijlage B Geraadpleegde personen

We hebben veel mensen uit het culturele leven kunnen spreken. We zijn hen daarvoor zeer erkentelijk. Evenzeer zijn we ons ervan bewust dat niet zij maar wij verantwoordelijk zijn voor eventuele denkfouten in de door ons gemaakte inhoudelijke keuzes.
In de eerste oriënterende ronde in het voorjaar van 2017 hebben we gesproken met vertegenwoordigers van de volgende organisaties: het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Federatie Cultuur, de Raad voor Cultuur, de Boekmanstichting, de Akademie van Kunsten, Kunsten '92, het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, het nationale kennisinstituut voor digitalisering in de cultuursector DEN en de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht. Daarnaast is gesproken met een hoogleraar cultuursociologie.
Aansluitend op de oriënterende ronde vond een reeks expertmeetings plaats, waarin respectievelijk culturele uitingen, culturele infrastructuur en culturele betrokkenheid aan de orde kwamen. Een tweede ronde expertmeetings vond plaats in januari 2018. Deelnemers aan de expertmeetings waren: Leo Adriaanse, Frank Altenburg, Bente Bergmans, Annabella Birnie, Esther Cachet, Maartje Gielen, René Goudriaan, Semra Gülhan, Folkert Haanstra, Wietske van den Heuvel, Teunis IJdens, Ariëtte Kasbergen, Anne-Greet Keizer, Jan-Willem Klüen, Berend-Jan Langenberg, Amber Leguit, Bertien Minco, Tanja Mlaker, Arno Neele, Marjolein Oomes, Saskia Oostveen, Sonja Rinkel, Myriam Sahraoui, Laurien Saraber, Carlien Schrijvershof, Thomas Steffens, Marlies Tal, Thijs Tromp, Henk Vinken, Harry van Vliet, Saundra Williams, Willem van Zeeland en Albert van der Zeijden.
Bij verschillende gelegenheden hebben we desgevraagd een toelichting op ons project gegeven: tijdens een overleg van directeuren van de rijkscultuurfondsen, bij een overleg van Beeldende Kunst Nederland (BKNL), bij het cultuuronderzoekersnetwerk van de Boekmanstichting, bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) en (twee keer) bij de werkgroep onderzoek van de cultuurfondsen. Daarnaast hebben we met veel anderen korter of langer over dit project van gedachten gewisseld en hebben we met velen gemaild en gebeld over de beschikbaarheid van informatie.
Met de klankbordgroep is twee keer vergaderd, in september 2017 en in augustus 2018. Klazien Brummel, Teus Eenkhoorn, Micha Hamel, Anne Marie Hoogland, Lydia Jongmans, Jan-Jaap Knol, Amber Leguit, Robert Oosterhuis en Lieke Timmermans namen aan één of beide vergadering deel.
Tot slot zijn velen door ons om informatie gevraagd. Soms kon men ons wijzen op een reeds bestaande bron, in andere gevallen bleek men bereid niet eerder geopenbaarde informatie met ons te delen. Naar dit laatste verwijzen we als 'maatwerk' onder vermelding van de partij die ons die informatie verstrekte.

Literatuur

Appelman, M. en A. van den Broek (2002). *Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Centraal Planbureau.

Beekhoven. S., K. Hoogeveen, H. Fukkink, J. Kruiter, A. Donker, G. Costermans en M. Kieft (2015). *Cultuureducatie in rijks- en fondsgefinancieerde instellingen.* Geraadpleegd 15 oktober 2018 via www.lkca.nl/informatiebank/cultuureducatie-in-rijks--en-fondsgefinancierde-instellingen.

Bekkers, R., T. Schuyt en B. Gouwenberg (2017). *Geven in Nederland 2017*. Zutphen: Walburg pers (www.geveninnederland.nl/wp-content/uploads/2017/10/GIN-2017-voorkant-en-samenvatting.pdf).

Berkers, P., K. van Eijck, R. Zoutman, W. Gillis-Burleson en D. Chin-A-Fat (2018). '*De cultuursector is als een alp, hoe hoger je komt hoe witter het wordt'. Diversiteit, inclusiviteit en beleid in de Rotterdamse cultuursector.* Geraadpleegd via www.rrkc.nl/wp-content/uploads/2018/06/Bm115_RentoZoutman.pdf.

Bethlehem J. en J. van Holsteyn (2017). *Eurobar? Onderzoekstechnische haken en ogen van de Eurobarometer.* Geraadpleegd 15 oktober 2018 via www.moaweb.nl/component/k2/item/3219-eurobar-onderzoekstechnische-haken-en-ogen-van-de-eurobarometer.html.

Bisschop Boele, E. (2010). *Musicscape Groningen - Live!* Geraadpleegd via research.hanze.nl/ws/portalfiles/portal/11956839/musicscape.pdf.

BNO (2018). *BNO Branchemonitor 2018. De Nederlandse ontwerpsector in beeld en getal.* Geraadpleegd 20 augustus 2018 via www.bno.nl/web/image/7530?unique=21fae0d9049bdc29da4c0d19a8feaac8469df490.

Boelhouwer, J., A. van den Broek, K. van Eijck, C. Smithuijsen, H. Vinken en L. van Woersem (2013). *Cultuurindex Nederland. Kerngegevens over de culturele sector 2005-2011*. Geraadpleegd via www.boekman.nl/sites/default/files/downloads/free_downloads/boekman/bm97_cultuurindex.pdf.

Bongers, F., M. Gielen, D. van Kerkhof, J. Veldman, M. van Asselt, D. Faber, N. Ellwanger, S. van der Veen (2016). *Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2015*. Geraadpleegd via https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2016/11/03/economische-ontwikkelingen-in-de-cultuursector-2009-2015/Economische+ontwikkelingen+in+de+cultuursector+2009-2015.pdf

Bongers, F., M. Gielen, D. van Kerkhof, L. Hermanussen, M. van Asselt, D. Faber, N. Ellwanger, S. van der Veen en L. Gercama (2017) *Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016.* Geraadpleegd via https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2017/10/23/economische-ontwikkelingen-in-de-cultuursector-2009-2016/Rapport+Economische+ontwikkelingen+in+de+cultuursector+2009-2016.pdf

Broek, A. van den (2008). Cultuurdeelname. In: S. Keuzekamp en A. van den Broek (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 149-169). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den (red.) (2010). *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den, en P. van Houwelingen (2015). *Gisteren Vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

CBS (2016). *Pilot Aanbod kunst- en cultuureducatie 2015. Herstart van de statistiek Kunstzinnige vorming.* Geraadpleegd 15 oktober 2018 via www.cbs.nl/NR/rdonlyres/2CCCA0C2-7AE2-4AE4-AF38-C54439556961/0/2016EP03pilotaanbodkunstencultuureducatie2015.pdf.

CBS (2017). *Kunstenaars, afgestudeerden creatieve opleidingen 2017*. Geraadpleegd via www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/44/kunstenaars-afgestudeerden-creatieve-opleidingen-2017.

CMMBO (2018a). *Advies 'Arbeidsmarktperspectief van creatieve mbo-opleidingen'*. Geraadpleegd via www.cmmbo.nl/publications/advies-arbeidsmarktperspectief-van-creatieve-mbo-opleidingen/.

CMMBO (2018b). *Ontwikkeling aanbod creatieve mbo-opleidingen.* Geraadpleegd via www.cmmbo.nl/assets/uploads/2018/04/Ontwikkeling-aanbod-creatieve-mbo-opleidingen-CMMBO.pdf.

DEN Kenniscentrum Digitale Cultuur (2017). *ENUMERATE / De Digitale Feiten 2016-2017. Resultaten van de Nederlandse inbreng in ENUMERATE.* Geraadpleegd via http://www.den.nl/art/uploads/files/Enumerate-core-survey-NL2016-2017.pdf

EC (2007). *European Cultural Values.* Geraadpleegd via ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_278_en.pdf.

EC (2012). *ESSNET-CULTURE. European Statistical System Network on Culture. Final Report.* Geraadpleegd via ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_278_en.pdf.

EC (2013). *Cultural access and participation. Report.* Geraadpleegd via ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf.

EC (2016). *Culture statistics 2016 edition.* Geraadpleegd via ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7551543/KS-04-15-737-EN-N.pdf/648072f3-63c4-47d8-905a-6fdc742b8605.

EC (2017). *Cultural Heritage.* Geraadpleegd via ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2150.

Ensink, J., S. van den Hoek, M. Kommers en M. Tal (2010). Kunstbeoefening op de particuliere markt. In: A. van den Broek (red.), *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (p. 241-280). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Filmfonds (2018). *Film Facts & Figures mei 2018.* Geraadpleegd via www.filmfonds.nl/page/6034/film-facts-figures-mei-2018.

FNV KIEM, Federatie Cultuur en Kunsten '92 (2015). *Gezamenlijke brief Cultuur buiten Beeld.* Geraadpleegd via www.kunsten92.nl/publicaties/overig/gezamenlijke-cultuur-buiten-beeld/.

Gerdes, E., M. Gielen, P. de Jong, I. Pohl, G. Teesing, R. Winters (2014), *Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2013.* Geraadpleegd op 27 september 2018 via https://www.lkca.nl/informatiebank/economische-ontwikkelingen-in-de-culturele-sector

Gerdes, E., M. Gielen, P. de Jong, R. Winters (2015), *Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2014.* Geraadpleegd op 27 september 2018 via https://www.lkca.nl/informatiebank/economische-ontwikkelingen-in-de-culturele-sector

Hoogeveen, K., S. Beekhoven, M. Kieft, A. Donker en M. van der Grinten (2014). *Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014).* Geraadpleegd via wijzermeterfgoededucatie.files.wordpress.com/2015/09/sardes-en-oberon-monitor-cultuuronderwijs-2013-2014.pdf.

Inspectie van het Onderwijs (2017). *Peil. Kunstzinnige oriëntatie 2015-2016.* Geraadpleegd via www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/peil-onderwijs/documenten/rapporten/2017/03/27/rapport-kunstzinnige orientatie.

Jong, P. de, en L. Wolters (2017). *Ontwikkelingen Nederlandse galeries 2017.* Geraadpleegd via nederlandse galerieassociatie.nl/wp-content/uploads/2017/09/APE-Eindrapport-NGA-aanbodzijde-2017.pdf.

Kieft, M., M. van der Grinten, G. Damstra, F. de Wijs, J. Kruiter, K. Hoogeveen en A. Hoogenboom (2017). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs 2017.* Geraadpleegd via www.sardes.nl/pathtoimg.php?id=1733.

KIEN (2017). *Hoe IE-intelligent ben jij? FAQ's over Immaterieel erfgoed (IE).* Arnhem: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.

Koninklijke Bibliotheek (2017). *Bibliotheekstatistiek 2016.* Geraadpleegd via https://www.kb.nl/sites/default/files/docs/rapportage_bibliotheekstatistiek_2016.pdf

Koops, O., T. Bakker, T. van den Broek, J. Esmeijer, E. Bartelson, M. Dierckx, E. Boshove, I. Wognum, C. van Grinsven, E. Muijres en M. Valente (2016). *Games Monitor The Netherlands 2015.* Geraadpleegd via www.dutchgamegarden.nl/games-monitor-2015-full-report/.

Kruiter, J., A. Donker, G. Costermans, M. Kieft, K. Hoogeveen en S. Beekhoven (2015). *Monitor cultuuronderwijs voortgezet onderwijs 2015.* Geraadpleegd via www.sardes.nl/C78-N138-Monitor-Cultuuronderwijs-VO-2015.html.

Kruiter, J., K. Hoogeveen, S. Beekhoven, M. Kieft en M. Bomhof (2016). *Monitor Cultuuronderwijs in het primair onderwijs en programma Cultuureducatie met kwaliteit (Peiling 2015/16).* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/11/23/rapport-monitor-cultuuronderwijs-in-het-primair-onderwijs-en-programma-cultuureducatie-met-kwaliteit-peiling-2015-16.

KVAN (2018). *Almanak van het Nederlands Archiefwezen 2018-2019.* Arnhem: Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland.

Leden, J. van der (2016). *Country Profile The Netherlands. Last profile update: November 2016.* Geraadpleegd via www.culturalpolicies.net/down/netherlands_112016.pdf.

Modest, W. en R. Lelijveld (2018). *Woorden doen ertoe. Een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector.* Amsterdam: Tropenmuseum (www.tropenmuseum.nl/nl/over-tropenmuseum/words-matter-publicatie).

NBTC (2015). *Onderzoek inkomend toerisme 2014. Een nadere blik op de buitenlandse bezoeker*. Geraadpleegd 15 oktober 2018 via publicaties.nbtc.nl/nl/magazine/9416/778979/cover.html.

Nederlands Letterenfonds (2011). *Huishoudelijk reglement Nederlands Letterenfonds.* Geraadpleegd via www.letterenfonds.nl.

Neele, A. (2016). *Waarom kiezen steeds minder leerlingen voor een cultuurprofiel?* Geraadpleegd via www.lkca.nl/artikelen/profielen-cultuurkrant.

Neele, A., Z. Zernitz en T. IJdens (2017). *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2017.* Geraadpleegd via www.lkca.nl/~/media/downloads/publicaties/2017/monitorrapport-nmak-2017-def29032018.pdf.

Nooij, F. de, R. Bekkers en S. Felix (2017). *Ontwikkelingen in giften, sponsoring en andere inkomsten van culturele instellingen in Nederland.* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/06/09/ontwikkelingen-in-giften-sponsoring-en-andere-inkomsten-van-culturele-instellingen-in-nederland.

Nooij, J., C. de Graauw, M. van Essen en A. van den Broek (2018). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018.* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/07/02/monitor-cultuureducatie-primair-onderwijs-2017-2018.

Noordman, Th, en G. van Dijk (2009). *Kunstbeoefening en geld. De bijdrage van kunstbeoefening in de vrije tijd aan de economie.* Den Haag: Adviesbureau Cultuurtoerisme.

OCW (2015). *Cultuur in beeld 2015.* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/12/cultuur-in-beeld-2015.

OCW (2016). *Cultuur in beeld 2016.* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/11/14/cultuur-in-beeld.

OCW (2017a). *Cultuur in beeld 2017.* Geraadpleegd via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/11/14/cultuur-in-beeld.

OCW (2017b). *Erfgoedbalans.* Geraadpleegd via cultureelerfgoed.nl/publicaties/erfgoedbalans-2017.

OECD (2005). *Culture and Local Development.* Geraadpleegd via www.oecd.org/leed-forum/publications/Culture%20and%20Local%20Development.pdf.

Pires, L. (2001). *Feesten in het donker. Rapportage oriënterend onderzoek.* Rotterdam: Rotterdamse Kunststichting.

Raad voor Cultuur (2015). *Agenda Cultuur. 2017-2020 en verder.* Geraadpleegd via www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/Agenda-Cultuur.pdf.

Raad voor Cultuur (2018). *De daad bij het woord.* Geraadpleegd via www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/De-daad-bij-het-woord.pdf.

Respons (2018). *Tabel persbericht Festival Monitor 2018.* http://www.respons.nl/uploads/tabel-persbericht1.png

Ridder, J. den, E. Boonstoppel en P. Dekker (2018). *Burgerperspectieven2018 |2.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Roso, M. (red.) (2013), The *Dutch Games Industry. Facts & Figures*. Geraadpleegd via dutchgamesassociation.nl/files/games-monitor-2012/.

Rutten, P. en O. Koops (2014). *Monitor creatieve industrie 2014.* Geraadpleegd via http://www.immovator.nl/system/files/documents/monitorcreatieveindustrie2014.pdf.
Rutten, P. en O. Koops (2017). *Monitor creatieve industrie 2016.* Geraadpleegd via http://new.immovator.nl/sites/default/files/content/monitor_creatieve_industrie_2016.pdf
SCP (nog te verschijnen). *Sociaal en Cultureel Rapport 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
SER en Raad voor Cultuur (2016). *Verkenning arbeidsmarkt culturele sector.* Geraadpleegd via www.ser.nl/nl/publicaties/overige/2010-2019/2016/verkenning-arbeidsmarkt-cultuursector.aspx.
SER en Raad voor Cultuur (2017). *Advies Passie gewaardeerd: Versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector.* Geraadpleegd via https://www.ser.nl/nl/publicaties/adviezen/2010-2019/2017/passie-gewaardeerd.aspx.
Stiching Filmonderzoek (2018). *Event Cinema. Onderzoek naar trends en ontwikkelingen in Event Cinema.* Geraadpleegd via www.filmonderzoek.nl/wp-content/uploads/2018/06/Trends-en-ontwikkelingen-in-Event-Cinema-Stichting-Filmonderzoek-2.pdf.
Stichting Kijkonderzoek (2018). *SKO Genre Classification 1.1.2018.* Geraadpleegd via kijkonderzoek.nl/images/Methodologische_documenten/2018/Appendix_16_SKO_Genre_classification_2018_final.pdf.
Strouken, I. (2010). *Dit zijn wij. De belangrijkste 100 tradities van Nederland.* Beilen/Utrecht: Pharos/Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
Tepaske, E., T. van Groenestein, F. Spangenberg en R. Schoemaker (2010). *Betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven.* Geraadpleegd via files.goc.nl/files/pdf/bronnen_algemeen/2010%20betekenis%20van%20kunst%20en%20cultuur%20in%20het%20dagelijks%20leven.pdf.
Tuinder, M. en B. Broers (2017). *Vrijwilligers & erfgoed in Noord-Brabant. Een verkenning van de dynamiek van lokale erfgoedgemeenschappen*. Geraadpleegd via www.erfgoedbrabant.nl/media/803570/def_rapport_vrijwilligers-en-erfgoed-in-noord-brabant_hetpon.pdf.
UNESCO (2001). *Universal Declaration on Cultural Diversity.* Geraadpleegd via unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf.
UNESCO (2009). *The UNESCO Framework for Cultural Statistics.* Geraadpleegd via unesdoc.unesco.org/images/0019/001910/191061e.pdf.
Valk, W. van der (2014). *Galeries voor hedendaagse beeldende kunst 2014.* Geraadpleegd 17 augustus 2018 via nederlandsegalerieassociatie.nl/wp-content/uploads/2012/11/Marktonderzoek-2014-aanbodzijde.pdf.
Veen, S. van der, M. Gielen, N. Bilo en D. Faber (2018).*Onderzoek diversiteit cultuursector. Onderzoek naar de diversiteit van besturen en personeel van meerjarige gesubsidieerde kunst- en cultuurinstellingen en subsidiebeslissers.* Den Haag: APE Public Economics.
Vinken, H. en T. IJdens (2015). Hoog opgeleid, laag inkomen: De situatie van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders. In: M. Berentsen, R. van den Berg, J. Ensink (red.). *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014: Thema's en trends in praktijk en beleid*. Utrecht: LKCA (102-109).
Vinken, H., T. IJdens en H. Mariën (2015). *ACT Monitor 2015: Onderzoek werk en inkomen Acteurs*. www.acteursbelangen.nl.
VEVAM (2018). *Jaarverslag 2017*. Geraadpleegd via www.vevam.org/wp-content/uploads/2018/06/Jaarverslag-VEVAM-2017.pdf.
VNPF (2018). *Poppodia en -festivals in cijfers 2017*. Geraadpleegd via vnpf.nl/media/files/vnpf-poppodia-en--festivals-in-cijfers-2017.pdf.
VSCD (2013). *Podia 2012. Cijfers en kengetallen*. Geraadpleegd via www.vscd.nl/media/files/vscd-podia-2012v3web-definitief.pdf.
VSCD (2014). *Podia 2013. Cijfers & Kengetallen*. Geraadpleegd via www.vscd.nl/media/files/podia-2013-1.pdf.
VSCD (2015). *Podia 2014. Cijfers & kengetallen*. Geraadpleegd via www.vscd.nl/media/files/vscdinfographicpodia2014hr_1.pdf.
VSCD (2016). *Podia 2015. Cijfers & kengetallen*. Geraadpleegd via www.vscd.nl/media/files/vscd1601infographic013_0.pdf.

VSCD (2017). *Podia 2016. Cijfers & kengetallen*. Geraadpleegd via www.vscd.nl/media/files/vscd16infographic1205-def_0.pdf.

VSCD (2018). *Podia 2017. Cijfers & kengetallen.* Geraadpleegd via vscd.nl/media/files/publicatie-podia-2017-vscd.pdf.

VVEM (2017). *Branchecijfers.* Geraadpleegd via http://vvem.nl/wp-content/uploads/20170711_2016_Branchecijfers.pdf.

Wennekers, A., J. de Haan en F. Huysmans (2016). *Media:Tijd in kaart.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 5 juli 2018 via digitaal.scp.nl/mediatijd/assets/pdf/MediaTijd_in_kaart-SCP.pdf.

IJdens, T., S. von der Fuhr en J. de Rooij (2009). *Pop, wat levert het op? Onderzoek naar de inkomsten van popmusici in Nederland: samenvattend rapport*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.

IJdens, T., met medewerking van J. Poll en H. Mariën (2015). *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2015.* Utrecht: LKCA.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2018

2018-1 *Werken aan de start. Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt* (2018). Ans Merens en Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0859 2

2018-2 *Lees:Tijd. Lezen in Nederland* (2018). Annemarie Wennekers, Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0858 5

2018-3 *De Wmo 2015 in praktijk. De lokale uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning* (2018). Lia van der Ham, Maaike den Draak, Wouter Mensink, Peggy Schyns en Esther van den Berg. M.m.v. Pepijn van Houwelingen en Isabella van de Velde. ISBN 978 90 377 0856 1

2018-4 *Jezelf zijn in het verpleeghuis* (2018). Lisette Kuyper, Debbie Verbeek-Oudijk en Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0855 4 (pdf)

2018-5 *Maatschappelijke ondersteuning: keuzes van cliënten en beleid van gemeenten* (2018) (handelseditie proefschrift). Anna Maria Marangos. ISBN 978 90 377 0846 2 (pdf)

2018-6 *Een lokaal sociaal contract. Voorwaarden voor een inclusieve samenleving* (2018). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0861 5

2018-7 *The social state of the Netherlands 2017* (2018). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer en Annemarie Wennekers (red.). ISBN 978 90 377 0862 2 (pdf)

2018-8 *Net als thuis. Wooninitiatieven opgezet door ouders voor hun kinderen met een beperking* (2018). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0863 9

2018-9 *Bouwend aan een toekomst in Nederland. De leefsituatie van Poolse migranten die zich na 2004 in Nederland hebben ingeschreven* (2018). Mérove Gijsberts, Iris Andriessen, Han Nicolaas (CBS) en Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0864 6 (pdf)

2018-10 *Publieke voorkeuren. Een methodologische en inhoudelijke verkenning van voorkeuren voor publieke voorzieningen* (2018). Martin Olsthoorn en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0867 7 (pdf)

2018-11 *De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld* (2018). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0868 4 (pdf)

2018-12 *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa* (2018). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0866 0 (pdf)

2018-13 *Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen* (2018). Kim Putters, Andries van den Broek, Ab van der Torre, Martin Olsthoorn, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Lotte Vermeij, Marcel Coenders en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0872 1

2018-14 *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland* (2018). Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Mieke Maliepaard (WODC) en Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0869 1

2018-15 *Tijdelijk werk geven. Invloed van laagconjunctuur en langdurende ziektegevallen* (2018). Edith Josten en Jan Dirk Vlasblom. ISBN 978 90 377 0870 7 (pdf)

2018-16 *Kwetsbaar en eenzaam? Risico's en bescherming in de ouder wordende bevolking* (2018). Cretien van Campen, Frieke Vonk en Theo van Tilburg (VU Amsterdam). ISBN 978 90 377 0874 5

2018-17 *Veranderde zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking. Landelijke evaluatie van de Hervorming Langdurige Zorg* (2018). Redactie: Mariska Kromhout, Nora Kornalijnslijper en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0875 2

2018-18 *An international comparison of care for people with intellectual disabilities. An exploration* (2018). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0871 4 (pdf)

2018-19 *Van sociale werkvoorziening naar Participatiewet. Hoe is het de mensen op de Wsw-wachtlijst vergaan?* (2018). Klarita Sadiraj, Stella Hoff en Maroesjka Versantvoort. ISBN 978 90 377 0880 6 (pdf)

2018-20 *Lastige kwesties. Acht focusgroepen over vertegenwoordiging en stemmen* (2018). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0878 3 (pdf)

2018-21 *Kijk op kinderopvang. Hoe ouders denken over de betaalbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit van kinderopvang* (2018). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0876 9 (pdf)

2018-22 *Verdeeldheid en verbinding. Terugblik op de rol van de civil society bij de komst van vluchtelingen* (2018). Wouter Mensink. ISBN 978 90 377 0882 0 (pdf)

2018-23 *Als werk weinig opbrengt. Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten* (2018). Cok Vrooman, Edtih Josten, Stella Hoff, Lisa Putman en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0881 3

2018-24 *Het culturele leven. Hoe 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's* (2018). Andries van den Broek en Yvette Gieles. ISBN 978 90 377 0890 5 (pdf)

2018-25 *De sociale staat van Nederland 2018. Hoofdlijnen* (2018). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Cretien van Campen en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0886 8

Digitale publicaties 2018

Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen (infographic). Kim Putters, Andries van den Broek, Ab van der Torre, Martin Olsthoorn, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Lotte Vermeij, Marcel Coenders en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0873 8, publicatiedatum 4-5-2018

Een (on)gezonde leefstijl (card stack). Stéfanie André (RU), Gerbert Kraaykamp (RU), Roza Meuleman (RU). ISBN 978 90 377 0879 0, publicatiedatum 10-7-2018

De sociale staat van Nederland 2018 (card stack). Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Cretien van Campen en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0885 1, publicatiedatum 11-9-2018

Overige publicaties 2018

Burgerperspectieven 2018 | 1 (2018). Paul Dekker, Lia van der Ham en Annemarie Wennekers. ISBN 978 90 377 0865 3

Burgerperspectieven 2018 | 2 (2018). Josje den Ridder, Evelien Boonstoppel en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0877 6

Burgerperspectieven 2018 | 3 (2018). Josje den Ridder, Paul Dekker, Evelien Boonstoppel. ISBN 978 90 377 0883 7

SCP-publicaties 2017

2017-1 *Grenzen aan de eenheid. De beleving en waardering van diversiteit en inclusiviteit onder medewerkers van Defensie* (2017). Iris Andriessen, Wim Vanden Berghe en Leen Sterckx. M.m.v. Jantine van Lisdonk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0814 1

2017-2 *Wie maakt het verschil? Sociale ongelijkheid in condities en consequenties van informele hulp.* Oratie. (2017). Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0752 6

2017-3 *Langer zelfstandig. Ouder worden met hulpbronnen, ondersteuning en zorg* (2017). Cretien van Campen en Jurjen Iedema (SCP), Marjolein Broese van Groenou (VU-LASA) en Dorly Deeg (VUMC-LASA). ISBN 978 90 377 0817 2

2017-4 *Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport* (2017). Ine Pulles en Kirsten Visser. ISBN 978 90 377 0820 2 (pdf)

2017-5 *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid* (2017). Martin Olsthoorn, Evert Pommer, Michiel Ras, Ab van der Torre en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0821 9

2017-6 *Van oost naar west. Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland: ouders over de leefsituatie van hun kinderen* (2017). Ria Vogels, Simone de Roos en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0819 6

2017-7 *First steps on the labour market* (2017). Ans Merens, Freek Bucx en Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0822 6

2017-8 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015. Ontvangen hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging, verpleging en begeleiding* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0818 9 (pdf)

2017-9 *Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017* (2017). ISBN 978 90 377 0770 0 (pdf)

2017-10 *Achtervolgd door angst. Een kwantitatieve vergelijking van angst voor slachtofferschap met een algemeen gevoel van onveiligheid* (2017). Lonneke van Noije en Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0825 7

2017-11 *Discriminatie herkennen, benoemen en melden* (essay) (2017). Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0826 4 (pdf)

2017-12 *Dorpsleven tussen stad en land. Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland* (2017). Anja Steenbekkers, Lotte Vermeij en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0830 1 (pdf)

2017-13 *Leren van verschillen. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie* (2017). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0829 5 (pdf)

2017-14 *Transgender personen in Nederland* (2017). Lisette Kuyper, m.m.v. Wim Vanden Berghe. ISBN 978 90 377 0831 8 (pdf)

2017-15 *Gelijk verdeeld. Een verkenning van de taakverdeling bij LHB-stellen* (2017). Anne Roeters, Floor Veerman en Eva Jaspers. ISBN 978 90 377 0832 5 (pdf)

2017-16 *Nederlanders en nieuws. Gebruik van nieuwsmedia via oude en nieuwe kanalen* (2017). Annemarie Wennekers en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0833 2 (pdf)

2017-17 *Beroep op het mbo. Betrokkenen over de responsiviteit van het middelbaar beroepsonderwijs* (2017). Monique Turkenburg en Ria Vogels. M.m.v. Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0836 3

2017-18 *Ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen. Landelijk overzicht van hun leefsituatie in 2015/'16* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk en Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0838 7

2017-19 *Gelukkig in een verpleeghuis? Ervaren kwaliteit van leven en zorg van ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (2017). Cretien van Campen en Debbie Verbeek-Oudijk. ISBN 978 90 377 0837 0

2017-20 *Zicht op de Wmo 2015. Ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders* (2017). Peteke Feijten, Roelof Schellingerhout, Mirjam de Klerk, Anja Steenbekkers, Peggy Schyns, Frieke Vonk, Anna Maria Marangos, Alice de Boer en Liesbeth Heering. ISBN 978 90 377 0842 4

2017-21 *Gevlucht met weinig bagage. De leefsituatie van Somalische Nederlanders* (2017). Iris Andriessen, Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Han Nicolaas (CBS). ISBN 978 90 377 0839 4 (pdf)

2017-22 *Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0843 1

2017-23 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer (red.) ISBN 978 90 377 0844 8

2017-24 *Regionale verschillen in het sociaal domein: voorzieningengebruik nader verklaard* (2017). Ingrid Ooms, Klarita Sadiraj en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0852 3 (pdf)

2017-25 *De sociale staat van Nederland 2017* (2017). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Annemarie Wennekers (red.). ISBN 978 90 377 0847 9

2017-26 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016* (2017). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0850 9 (pdf)

2017-27 *Voor elkaar?* (2017). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0849 3

Digitale publicaties 2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0824 0, publicatiedatum 23-1-2017

Eerste treden op de arbeidsmarkt (digitaal magazine). Ans Merens, Freek Bucx, m.m.v. Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0823 3, publicatiedatum 31-1-2017

Arbeidsmarkt in kaart. Werkgevers 2017 (card stack). Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0840 0, publicatiedatum 24-10-2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0851 6, publicatiedatum 17-11-2017

De sociale staat van Nederland 2017 (infographic). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Annemarie Wennekers (red.). ISBN 978 90 377 0853 0, publicatiedatum 12-12-2017

Een week in kaart – editie 1 (card stack). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0857 8, publicatiedatum 21-12-2017

Overige publicaties 2017

Burgerperspectieven 2017 | 1 (2017). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0827 1

Burgerperspectieven 2017 | 2 (2017). Josje den Ridder, Iris Andriessen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0834 9

Oud worden in Nederland (2017). Redactie: Lotte Vermeij (SCP) en Radboud Engbersen (PLATFORM31). ISBN 978 90 377 0835 6

Burgerperspectieven 2017 | 3 (2017). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0841 7

Burgerperspectieven 2017 | 4 (2017). Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0854 7

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt jaarlijks zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.